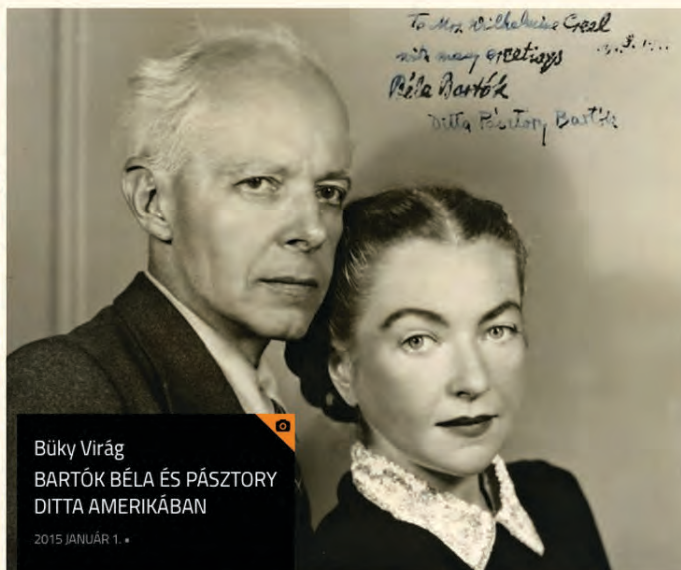

Horgas Béla
FOLYTATÁS

2015 JANUÁR 2. •

Büky Virág
BARTÓK BÉLA ÉS PÁSZTORY
DITTA AMERIKÁBAN

2015 JANUÁR 1. •

Németh Bálint
ÚGY TŰNIK, HOGY ITT
MARAD

2015 JANUÁR 1. •

Kállay Kotász Zoltán
KÜLÖNVÉLEMÉNY

2015 JANUÁR 1. •

Bene Zoltán
RÓZSASÁNDOR ÉS A
SPIONOK

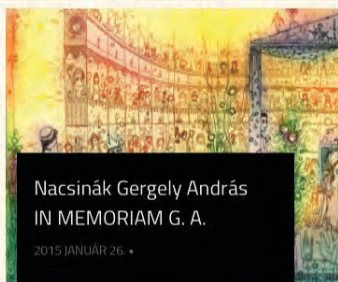
2015 JANUÁR 1. •

mesék

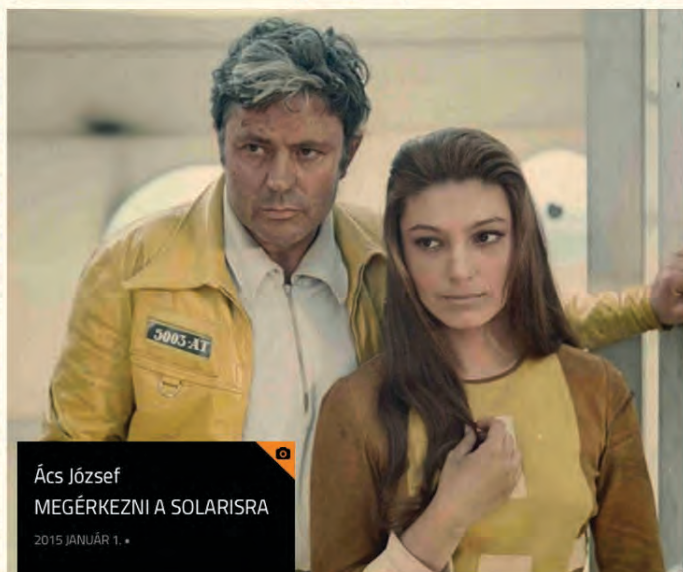
Czilczer Olga
AHOGY A
CSERESZNYE

2015 JANUÁR 1. •

Nacsinák Gergely András
IN MEMORIAM G. A.

2015 JANUÁR 26. •

Ács József
MEGÉRKEZNI A SOLARISRA

2015 JANUÁR 1. •

LIGET

2015-1 január

TARTALOMJEGYZÉK [XXVIII.évfolyam 1. szám]

Kállay Kotász Zoltán KÜLÖNVÉLEMÉNY	4
Büky Virág BARTÓK BÉLA ÉS PÁSZTORY DITTA AMERIKÁBAN	8
Németh Bálint ÚGY TŰNIK, HOGY ITT MARAD [napravaló]	27
Ács József MEGÉRKEZNI A SOLARISRA [más térben]	29
Bene Zoltán RÓZSASÁNDOR ÉS A SPIONOK [felnőtt mese] <i>Török Eszter rajzaival</i>	38
Czilczer Olga AHOGY A CSERESZNYE	44
Horgas Béla FOLYTATÁS [napravaló]	45
Ács József ALKALMI VERS AZ ISKOLAPADBÓL [napravaló]	47
Novák Gábor VIGYÁZZ, MIT KÍVÁNSZ! [más térben]	48
Kállay Kotász Zoltán APOKALIPTIKUS SORVEZETŐ [napravaló]	51
Kállay Géza PRÓBA NEM VOLT [napravaló]	53
Szekeres Sándor Gábor EBÉDIDŐ [más térben]	55
Stonawski József FEKETÉN-FEHÉREN [napravaló]	57
Birtalan Ferenc SZÜLETÉSED MÁSNAPJÁN [napravaló]	59
Tallár Ferenc FANYALGÓK FIGYELMÉBE [Egy iskoladráma tanulságairól]	60
Z. Karvalics László HÉRÁTI KÖLTŐ EGY KÁVÉHÁZBAN TARTJA SZÓVAL A BARÁTAIT [napravaló]	63
Ivány Balázs HŐLÉGBALLON [napravaló]	68
Polgár Teréz Eszter JANUÁRI MANTRA [napravaló]	69
Jónás Tamás 01.11. [napravaló]	70
Inczédy Tamás VILMOS, A HATALMAS [felnőtt mese] <i>Macsinka Zsolt rajzaival</i>	71

Kállay Kotász Zoltán SZÜLETÉSNA POMRA [napravaló]	79
Bárdi Bálint RÓLAM ÉS A CSAJRÓL, AKI A NYUGATINÁL SZOKOTT LENNI [más térben]	80
Fecske Csaba GUSZTI [napravaló]	82
Handi Péter ALANA [napravaló]	83
Vörös István A JANUÁR MENEKÜLÉSE [napravaló]	84
Boda Magdolna MULTIVITAMIN [napravaló]	85
V. Buzás Andrea A SVÉD KIRÁLY BARÁTJA [más térben]	86
Mesterházi Márton NAP-JÁTÉK [napravaló]	91
Búth Emília JÉG-VIRÁGZIK [napravaló]	92
Kókai János MAGÁNÜNNEP [napravaló]	93
Kókai János ESEMÉNY UTÁN [napravaló]	94
Nacsinák Gergely András IN MEMORIAM G. A.	95
Győri Orsolya ÉGI FÉNNYEL JÁTSZOTT [napravaló]	99
Gyimesi László KÖNNYŰ DAL [napravaló]	100
Ágoston Tamás RÉSZLET IZSÁK NAPLÓJÁBÓL [napravaló]	101

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Szerkesztők | Horgas Judit, Levendel Júlia, Horgas Béla
Tervezőszerkesztő | René Margit
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó, Tamaskó Dávid
Tudományos lektorok | Kállay Géza, Kiss Lajos András, Victor András

Támogató

Kállay Kotász Zoltán KÜLÖNVÉLEMÉNY

*A táborban,
amelyet aznap este Bükfürdő közelében állítottunk fel,
elterjedt a hír,
előbb csak a tölgyerdő felőli körletknél,
aztán a csónakázótó körül,
hogy végül a névsorolvasás után megállíthatatlanul szétszaladjon:
valaki ételszagot érzett.
A valaki Piros volt,
az informatikus, aki állította,
hogy előző éjjel sült hús illatát érezte.
Lázár, az agykutató, úgy vélekedett,
hogy mivel három napja nem ettünk már,*

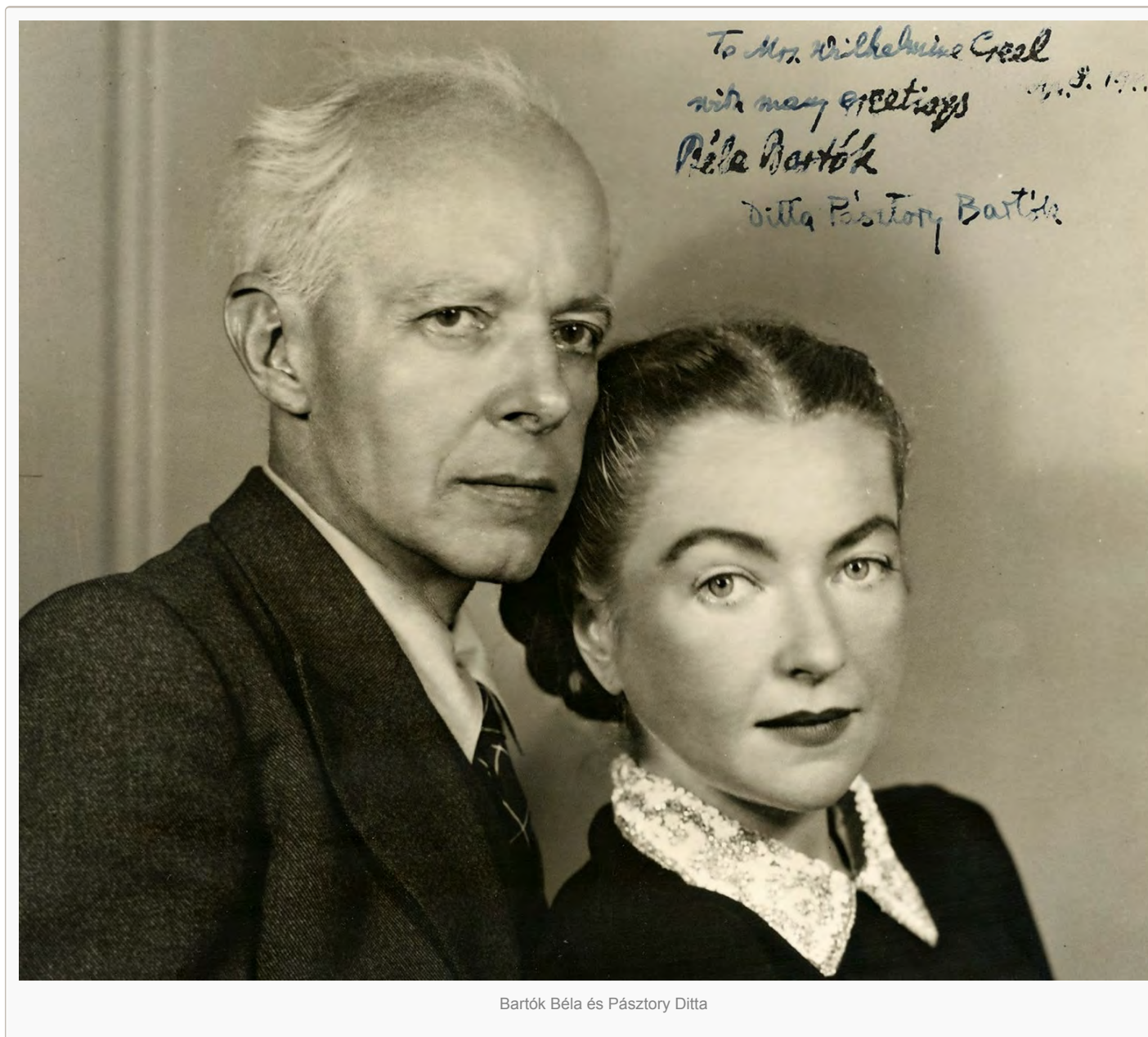
nem számítva az étrend-kiegészítőből és stabilizátorból
főzött levest két napja,
Piros hallucinált.
Sokan persze hinni akartak Pirosnak,
és az ételről (főtt étel, sült hús)
tovább szövődött a szóbeszéd.
Másnap délre olyasféle vélekedés alakult ki,
hogy a csapatnál van ételtartalék,
de főtt ételről,
sült húsról nem lehet szó,
hiszen a szakácsok, Péterfi és Ernő,
már a múlt héten, csütörtökön, illetve szombaton meghaltak.
Az esti sorakozónál
Kesely parancsnokhelyettes
rövid beszédet intézett hozzánk.
A vezetőség az átláthatóság és nyílt beszéd híve.
A vezetőségnek nehéz döntéseket kell meghoznia,
a felelősség hordozása rendkívüli energiavesztéssel jár,
ezért a vezetőség
külön porciót rendelt magának két napja.
Kesely parancsnokhelyettes újra leszögezte,
hogy az átláthatóság irányelvét
minden körülmények között
és maximálisan tiszteletben kell tartani,
ezért felolvassa a menüt:
Sült patkány,
pirított tücsök,
tarhonya.
Bár tücsköt néha mi is ettünk,
ha menet közben a sorból ki tudtunk lépni, és sikerült elkapni,
csak úgy, pirítás nélkül, élve bekapva,
néhány embernek a beszéd végére mégis
elcsöppent a nyála.
Piros, az informatikus,
valószínűleg megrészegedve a tudattól, hogy kiderült az igazság,
vagyis igazolódott a szimata,
felállt, és kijelentette,
hogy éhesek vagyunk.
Aztán hozzátette, hogy az egyszerű embereknek is
juttatni kell az ételtartalékokból.
Pirosnak nem válaszolt senki.

*A reggeli sorakozó után
Kesely parancsnokhelyettes
rövid beszédet intézett hozzánk.
Utalt az összes,
Genfi, Brüsszeli, Moszkvai, Ulánbátori, Hódmezővásárhelyi és Alsóbélatelepi
Konvencióra, melyek alapján
senkit
nem lehet bántalmazni,
nem lehet a szabadságában korlátozni,
nem lehet a véleményének kifejtésében akadályozni.
A közösség viszont szabadon dönthet,
hogymondoskodik-e valakiről,
vagy sem.
Pirostól tehát elveszük
a ruhát, cipőt és kanalat
(amelyek közösségi tulajdont képeznek),
ásunk egy négy méter mély gödröt, ahová elhelyezzük,
és ahonnan egyéni képességei és adottságai alapján
(amelyek természetes módon megkülönböztetik egyik embert a másiktól),
szabadon távozhat.*

A véleményszabadság és véleményrögzítés irányelvének,
mivel se hagyományos íróeszköz (papír, ceruza),
se technika (diktafon, filmfelvevő)
nem áll rendelkezésünkre,
azzal teszünk eleget,
hogy élő fa kérgébe belevéssük Piros különvéleményét.
Körösi, a műbútorasztalos,
egy nyírfa kérgébe bicskával rögtön oda is véste:
„Nem értek egyet”.
Aznap délben
hagymaport és édes gyökeret kaptunk ebédre,
aztán tábort bontottunk,
hogy tovább vonuljunk nyugatra, Kőszeg felé.
A munka elvégzése után,
de még indulás előtt néhányan
szabad döntésük és áhítathoz való joguk alapján
gallyakból apró fakeresztet eszkábáltak, megcsókolták,
és Piros gödrébe hajították.
Ennél az ősi szertartásnál
csak az volt szívbe markolóbb,
amikor három nap múlva, a nélkülözésektől teljesen elcsigázottan,
valahol Peresznye közelében,
fenyőerdőn áthaladva
énekesmadár trillákkal ékesített dalát hallottuk a sűrűben.
Tubília kisasszony, az aranyszívű hölgy
ekkor halkán megjegyezte,
hogy talán elvesztett társaink,
Tusnádi, Móricz, Péterfi, Ernő és Piros
lelke üzen nekünk a dalban.
Sírtunk.
Kiérve az erdőből,
egy vadvirágokkal telehintett tisztáson pihenőt tartva
Lázár, az agykutató
sorban megszorította mindannyiunk kezét,
és elmondta,
hogy addig nem veszíthetjük el hitünket,
amíg a nélkülözés,
létbizonytalanság
és kilátástalan jövőkép ellenére
nem csupán a szükségleteink kielégítése és a túlélés gondolata
foglalkoztat minket,
hanem nemes érzések is sarjadnak a szívünkben.
Kibújt a nap a felhők mögül,
és mi meneteltünk tovább.

Büky Virág BARTÓK BÉLA ÉS PÁSZTORY DITTA AMERIKÁBAN

Bartók Béla és Pásztory Ditta

„Ez az utazás voltaképp ugrás a bizonytalanságba a biztos elviselhetetlenből” – írta Bartók Annie Müller-Widmann-nak küldött búcsúlevelében. [1] Bizonytalanságának számtalan oka volt. Mindenekelőtt a háború, amelynek lefolyását, kimenetelét nem lehetett kiszámítani, ahogyan azt sem, hogy miképpen hat az amerikai társadalomra, Bartóknak milyen munkára lesz lehetősége, játsszák-e majd műveit, milyen fellépésekben reménykedhet. Azt sem lehetett megjósolni, hogyan juthat hozzá a művei után folyósítandó jogdíjakhoz. (Mint később kiderült, a háborús viszonyok és az amerikai adózási rendszer anomáliái miatt ezeknek csak töredékét kapta meg. [2]) Ezek a nehézségek és akadályok azonban talán még legyőzhetőek lettek volna, ha az általános bizonytalanság mögött nem húzódik meg a legsúlyosabb gond: Bartók rohamosan romló egészségi állapota.

Az a sajátos körülmény, hogy fia és felesége szinte egyetlen lépést sem tett Bartók jóváhagyása nélkül, még tovább nehezítette helyzetét. Elképzelhetetlen volt, hogy terheit a vele együtt élők közül valaki – legalább részben – átvállalja. Bizonytalansága egész családjára hatással volt, de leginkább feleségére, Pásztory Dittára. Holott ebben a válságos időszakban épp a feleség addigi szerepének gyökeres átalakulására lett volna a legnagyobb szükség. A dokumentumok, visszaemlékezések azt mutatják, hogy Pásztory Ditta nagyon is érezte ennek súlyát, és erejéhez mérten igyekezett megfelelni az új kihívásnak.

Menni vagy maradni

A kivándorlás kérdése korábban is foglalkoztatta Bartókot. Először az I. világháborút követő időszakban gondolt rá, majd egy jó évtized múlva, a 30-as évek végétől ismét visszatérő téma lesz leveleiben. Eleinte csak úgy vetődött fel, mint ebben a helyzetben az egyetlen helyes, de a maga részéről teljességgel elképzelhetetlen lépés. Így írt erről svájci ismerősének, Annie Müller-Widmann asszonynak is 1938-ban, nem sokkal az Anschluss után, amikor fel is sorolta, mi tartja vissza ettől a lépéstől. Riasztónak tűnt fel előtte az idegen környezet, s az is, hogy esetleg ismét tanítani kényszerül. A legelviselhetetlenebb azonban az lett volna számára, hogy elváljon – talán örökre – idős, beteg édesanyjától.[3] Nem meglepő, hogy a végső lépésre csak édesanyja halála (1939. december 19.) után, 1940 októberében szánta el magát. Műveinek kéziratait azonban szeretne volna minél előbb kimenekíteni az országból, és ehhez még ugyanebben a levélben Müller–Widmann asszony segítségét kérte.[4] Egy évvel később, 1939 júniusában, Veress Sándornak viszont már megemlíti, hogy következő évre tervezett amerikai turnéja során „körül szeretne nézni”. [5] Ezt nemigen lehet másként érteni, mint hogy érdeklődni fog a kinti munkalehetőségek felől.

számolnia kellett a cenzúrával

Ha írásbeli megnyilvánulásait nézzük, ez a Bartóknál szokatlan bizonytalanság az indulás pillanatáig megmaradt. Nem könnyű azonban eldönteni, miért kerülte leveleiben olyan következetesen ezt a témát. Kétségtelenül számolnia kellett a cenzúrával, és így azzal, hogy ha kivándorlási szándékát nyíltan elismeri, az országban maradt családtagok helyzetét nehezíti meg. Hiszen – ahogyan ez a Veress Sándorhoz írt leveléből egyértelműen kiderül – már kiutazása előtt egy évvel szóbeszéd tárgya volt, hogy szándékában áll elhagyni az országot.[6] A Bartók-házaspár elutazása előtt, 1940. október 8-án adott koncertről pedig a korabeli kritika is mint búcsú-konцерtról írt.[7] Kérdés azonban, hogy valóban csak a cenzúra miatt óvakodott-e az egyértelmű megfogalmazástól. Néha úgy tűnik, mintha elfogta volna az ősi félelem a kimondott szó sorsokat eldöntő erejétől, s azért is ügyelt olyan kínosan a szóhasználatra, hogy érzékeltesse, távozása, ha egyáltalán rászánja magát, semmiképp sem lesz végleges.[8]

Az elutazás előtt tett hivatalos intézkedései azonban egyértelműen jelezték, hogy hosszabb időre kíván távol maradni.

Igyekezett gondoskodni az itthon maradt hozzátartozókról, mindenekelőtt édesanyja kilencvenegy éves nővéréről, Irma néniről. Kisebbik fia, Bartók Péter hivatalos ügyeinek intézésére akkori kezelőorvosát, dr. Hajnal Tibort kérte fel. Ami pedig magyarországi hivatalos és anyagi ügyeinek képviselőjét illeti, ezzel idősebbik fiát, ifj. Bartók Bélát bízta meg.[9] Közvetlenül elutazása előtt a hozzátartozóitól is elbúcsúzott. Húgát, Elzát, egy 1940. október 6-án kelt levélben értesíti Bartók unokahúga, hogy Bartók okvetlenül találkozni akar vele, mert szeretné, ha jelen lenne, amikor Irma nénitől elbúcsúznak.[10] Kodályéktól is búcsút vett. Tudnia kellett, hogy a háborús viszonyok közt minél hosszabbra nyúlik amerikai tartózkodása, annál kiszámíthatatlanabb lesz a hazatérés időpontja, és meglehetősen ez a lépés végleges távozást jelent majd. Erről azonban csak néhány külföldi ismerőshöz, köztük Annie Müller-Widmann asszonyhoz írt levelének utolsó néhány sora árulkodik. [11]

Amerikából küldött leveleit nézve úgy tűnik, a kivándorlással – vagy az ő szóhasználatával az „önkéntes menekült” [12] státuszával – kapcsolatos kétségei távozását követően sem szűntek meg. Továbbra is gyötrődött, helyesen tette-e, hogy elhagyta hazáját? Nem kellene-e visszatérni? Amikor pedig helyzete 1941 nyarán egyre kilátástalanabb lett, legszívesebben azonnal hazautazott volna. Amerikai ismerőseivel és fiával, Péterrel folytatott levelezését ismerve tudjuk, ez ekkor is csak „futó gondolat” volt. [13] A magyarországi helyzetet látva – bármennyire is vágyott rá – a háború befejezése után sem állt szándékában hazatérni.[14]

Péter

A levelek tanúsága szerint Péter kiutaztatásával kapcsolatban Bartóknak legalább annyi kétsége volt, mint saját távozását és kint maradását illetően. Természetesen fia, illetve fiai érdekében igyekezett minél óvatosabban fogalmazni. Családi leveleiben addig meg sem említette, amíg a kiutazáshoz szükséges lépéseket nem tette meg, de ezután is valahányszor Péter útja szóba került, mindig hangsúlyozta, hogy fia csupán rövid idejű kint tartózkodást tervez. Először 1941. február 21-i, Elza húgának szóló levelében írja, hogy nem tudja, vajon a lehető legjobb megoldást választotta-e, de abban biztos, hogy 1–2 év Amerikában mindenképpen jót tenne a fiának.[15] Hasonlóan írt Béla fiának néhány hónappal később. [16]

A Budapestről érkező levelekben [17] azonban már valamivel korábban, 1940 végén felsejlenek egy Péter kiutaztatásával kapcsolatos terv körvonalai. A Hajnal házaspár 1940 decemberében írt levelében szóba kerül Ditta esetleges hazalátogatása. Hajnal Tibor még az időpontját, a következő év márciusát is megemlíti. [18] Ditta talán azért utazott volna, hogy Pétert magával vigye.

Természetesen Péter erről semmit sem tudhatott, 1941. január 26-án is arról írt, mennyivel jobban örülné, ha ő mehetne ki Amerikába, és nem Ditta jönne haza.[19] Februárban azonban már értesülhetett a tervekről, mert március 3-án boldogan írja, mennyire örül a hírnak.[20] Ettől kezdve Péter távozásáig alig volt olyan levél, amelyben ne foglalkoztak volna az utazás lebonyolításának lehetőségével, a szükséges dokumentumok megszerzésének nehézségeivel, és számos más gonddal, amely az előkészületek során felmerült. A távozást siettetette, hogy 1942-ben – ebben az évben töltötte be 18. életévét – mint sorköteles férfi már nem hagyhatta volna el az országot. Péter több hónapos kalandos utazást követően 1942 áprilisában jutott Amerikába. New Yorkba érkezéséről, és arról a csoda számba menő véletlenről, hogy aznap ugyanarra a metrószerelevényre szállt, amelyen édesapja épp hazafelé tartott, több alkalommal is nyilatkozott, és az emlékezetes epizód könyvébe is bekerült.[21]

Koncertek és tudományos munka

csak végső szükség esetén

Bartóknak már elutazásuk előtt sem lehettek kétségei, hogy Amerikában nem remélhet olyan határozatlan időre szóló, anyagi biztonságot jelentő munkát, amilyen zeneakadémiai tanári állása volt Budapesten.[22] Helyzetét tovább nehezítette, hogy maga számára csak igen speciális munkakört tudott elképzelni. Egy 1940-ből fennmaradt fogalmazványban pontos leírást adott arról, hogy milyen „működési tere” szánna magának: „valamilyen egyetem kötelékén belül zenefolklore (...) tanszék vezetése” előadásokkal, népzene-lejegyzés oktatásával. Kutatásait hajlandó lett volna még az angol népzene vizsgálatára is kiterjeszteni. Zongoratanítást azonban csak végső szükség esetén vállalt volna, zeneszerzés-tanítást még akkor sem. [23]

A Columbia Egyetemen végzett munka, Milman Parry professzor délszláv népzenei felvételeinek lejegyzése és kiadásra előkészítése az elképzeléseinek megfelelő és kedvére való tevékenység volt,[24] de meghatározott időre szült, amelyet az egyetem alapítványi pénzből finanszírozott, és Bartók szerződését félevenként meg kellett hosszabbítani. Az pedig, hogy az alapítványnak lesz-e pénze a következő félévre, állandó bizonytalanság forrása volt. Ha hihetünk Agatha Fassett visszaemlékezésének,[25] már Bartók megérkezésekor is kétségesnek látszott, lesz-e pénz a foglalkoztatására. Mégis, ekkoriban talán az egyetlen, Bartók személyéhez méltó eseményre, a díszdoktorrá avatására új munkahelyén, a Columbia Egyetemen került sor.

Komponálásra, legalábbis kint tartózkodásuk korai időszakában mintha egyáltalán nem gondolt volna. Hallgatása érthető. Édesanyja halála, majd kiutazását követően az élete minden területét érintő gyors és radikális változás bénítólag hathatott. Romló egészségi állapota azonban ekkor még csak a hangversenyzést nehezítette meg. Sőt, ahogy arra Tallián Tibor Kroó Györgyre hivatkozva rámutatott, 1942 elején úgy tűnt, hogy újra komponálni kezd.[26] Ezt a lassan újraéledő alkotó kedvet törte meg 1943 tavaszán betegségének első komoly támadása.

1940 októberében a Bartók házaspár hivatalosan egy koncertturnéra érkezett Amerikába. Bartóknak ebben az évben ez már a második turnéja volt az Egyesült Államokban. A tavaszi koncertsorozat sikeres és anyagilag is jövedelmező volt. Az őszi azonban minden tekintetben elmaradt a korábbtól. Megérkezésük ugyan, még ha rövid időre is, felkeltette az amerikai közönség figyelmét. Még arról a Bartók házaspár számára szinte tragikus eseményről is írtak, hogy csomagjuk – ekkor úgy tűnt – az út során elveszett.[27] Később egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Bartók a hangversenyzésből nem számíthat komoly bevételre. A koncertszervezés gyakorlata jelentős mértékben eltért az Európában megszokottól, ahogyan az amerikai közönség ízlése és az ehhez idomuló előadói gyakorlat is.

Kérdéses, ha egészséges, vajon mennyire tudott volna alkalmazkodni a körülményekhez. Lelkileg ugyanis jóval korábban belefáradt a koncertezésbe, amelyet – saját bevallása szerint – már a 20-as években is inkább kényszerű pénzkeresetnek tekintett.[28] Ehhez járult aztán a 30-as évek végén az ízületi fájdalmak formájában jelentkező fizikai gyengesége. Ezzel az általános fáradtsággal magyarázza Tallián, hogy miért ragaszkodott Bartók a kiutazását megelőzően is olyan erősen a zeneszerző–zongorista imázshoz, és miért szorítkozott majdnem kizárólag saját művei előadására. Valószínűleg nem érzett magában elég erőt ahhoz, hogy néhány virtuóz, és a közönség számára vonzó hangversenydarabot felelevenítsen és műsoron tartson, sőt egyre inkább arra kényszerült, hogy szólóestjein fizikailag kevésbé megterhelő repertoárral lépjen fel. A programján szereplő rövidebb lélegzetű kompozíciókkal azonban Amerikában nem lehetett felkelteni a nagyközönség figyelmét, ezek a művek ahhoz nem voltak elegendők, hogy általuk akár a zongorista, akár a zeneszerző igazán megmutatkozhasson. A nagy koncerttermek nem nyíltak meg az avantgárd zeneszerző–zongorista szólóestjei előtt – írja helyzetértékelésében Tallián –, és műsorát javarészt másod-

vagy harmadrangú helyeken, egyetemeken vagy különféle zenei oktatási intézményekben adta.[29]

Kézzongorás fellépések

Ebben a helyzetben várható volt, hogy Pásztory Dittára egyre több feladat hárul. Nem tudjuk, Bartók milyen karriert szánt feleségének, egyáltalán, mennyire foglalkoztatta ez a kérdés korábban. Gondolt-e arra, hogy a duózás mellett szólistaként is szerepeljen? Közös fellépéseik műsorát nézve úgy tűnik, mintha ebben az időben – talán éppen gyengülő egészsége miatt – lépésről lépésre próbálta volna felkészíteni feleségét az önálló koncertezésre, többek közt azzal, hogy kézzongorás koncertjeiken alkalmanként, még ha csak egy-két szám erejéig is, szólistaként is megjelent. Pásztory Ditta első komolyabb, önálló fellépésére épp az elutazásuk előtti búcsúkoncertjükön került sor, ahol Mozart K. V. 459-es F-dúr zongoraversenyét adta elő. Amerikában Bartók detroiti zongoraestjén kapott lehetőséget önálló fellépésre, itt két Debussy-művet játszott.

Hogy mekkora része volt ebben Ditta saját elhatározásának, valóban szándékában állt-e önálló művészként is kipróbálni magát, lehetetlen eldönteni. Elutazásuk előtt és talán amerikai tartózkodásuk kezdetén valóban lehettek ilyen ambíciói, később azonban – minden jel szerint – csak Bartók romló egészségi állapota miatt kényszerült erre. Arra sem adható egyértelmű válasz, hogy Bartók valóban mondott-e valamit Ditta későbbi – az ő visszavonulása vagy halála utáni – feladatát illetően, amiről Agatha Fassett – sajnos egyedüliként – oly ékesszólóan ír Bartók utolsó éveiről szóló regényében, vagyis, hogy Ditta küldetése a Bartók-művek autentikus előadásmódjának megőrzése és továbbadása. Az viszont tagadhatatlan, hogy Amerikában egyetlen bevételi forrásról sem mondhattak le, s miután Bartók úgy érezte, hogy lassan a legszükségesebbek előteremtésére sincs már ereje, anyagi biztonságuk érdekében is fontos lett volna, hogy felesége önállóan is koncertképes legyen.

Pásztory Ditta próbálkozásai azonban nem jártak sikerrel. A kritika, ha egyáltalán figyelemre méltatta, igen mostohán bánt vele,[30] és nemcsak a meglehetősen csekély számú önálló fellépésekor, hanem akkor is, amikor zongorista-párosként Bartókkal együtt próbáltak érvényesülni az amerikai koncertéletben.

Bartók komolyabb nyilvánosságot ugyanis már csak ezekre a feleségével közös, kézzongorás fellépésekre kapott. Másodmagával még vállalkozott olyan nagyobb lélegzetű művek előadására, mint Brahms op. 34-es f-moll kézzongorás szonátája vagy a zongoraduók egyik kedvelt bravúrdarabja, Liszt *Concert pathétique*-je. De kézzongorás koncertjeik sem hozták meg a várt vagy legalábbis remélt sikert. Hogy miért? Ennek számos külső és belső oka volt. A belsőket részben már ismerjük: a kiutazást megelőző időszak eseményei, maga az utazás és a kint tartózkodás feltételeinek megteremtésével járó nehézségek mellett, hogy minden erejüket felemésztették, rendkívül felkavaró is volt számukra. S még ha kedvezőbb körülmények között érkeztek volna az országba, akkor sem biztos, hogy megfelelték volna a közönség elvárásainak, amelyek többsége külsőségekre irányult: megjelenésre, színpadi viselkedésre, a befogadható, tetszetős repertoárra és a nagyközönséget elkápráztató virtuóz technikára. [31]

Az a látszólag kedvező körülmény, hogy ekkoriban a kézzongorás játéknak volt némi divatja Amerikában, inkább csak rontotta Bartókék esélyeit.[32] A professzionista zongorista-duók repertoárja lényegesen bővebb és stílusát tekintve heterogénebb volt, és javarészt olyan darabokból állt, amelyek szélesebb körben is tetszést arathattak. Ami a repertoárt illeti, Bartókék valamennyire próbáltak alkalmazkodni a körülményekhez. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy műsorukon megjelent egy új mű, Colin McPhee *Bali szertartási zenéje*. A közönség vagy legalábbis a kritikuskörökben azonban ez sem aratott sikert. Hasonló sorsra jutott Bartók egyik fiatalkori műve, a 2. szvit kézzongorás átirata is, melyet Bartók ugyancsak ebben az időben készített, bizonyára azért, hogy a pódiumon a *Mikrokosmos* kézzongorás átiratai mellett egy jelentékenyebb saját művet is bemutasson. Az egyetlen nagyszabású, kézzongorás mű, a két zongorára és ütőhangszerekre írt *Szonáta* ugyanis, a sajátos hangszer-összeállítás miatt hosszabb turnéra nem volt alkalmas.[33] A népszerű amerikai zongorista-duók repertoárján azonban a hangsúly elsősorban a kézzongorás játék kínálta technikai bravúrokra került, ennek érdekében igyekeztek olyan műsorszámokat (nemegyszer átiratokat) választani, ahol a mű kézzongorás előadása már-már a lehetetlennel volt határos. Az igen népszerű Appleton–Field páros egyik felvételén többek közt Chopin Desz-dúr keringőjének kézzongorás átiratát játszotta, ahol a gyors bevezető szakasz együttes előadása kínált kitűnő alkalmat a fölényes technikai tudás bemutatására.

rosszindulatú kritika

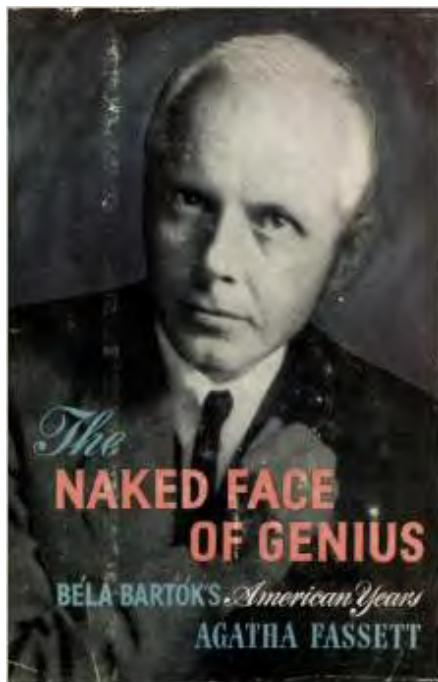
A technikai tökéletességnek ez a foka azonban olyan gépies, mechanikus játékot követelt az előadóktól, amely összeegyeztethetetlen volt Bartók előadói karakterével. Appletonék előadásában különösen jól hallható, hogy

egyetlen gesztust, egyetlen agogikát sem bíztak, nem bízhattak a véletlenre, ami persze az előadás spontaneitásának rovására ment. Az amerikai közönség és a kritika azonban ehhez az előadásmóddhoz szokott, és ha úgy adódott, azonnal felemlegette az együttjáték zavarait. Márpedig úgy adódott, mivel a Bartók házaspár hangversenyeinek erénye sohasem a technikailag makulátlan előadásban rejlett. Nem került el a kritikusok figyelmét a két zongorista művészegénységének eltérő súlya sem, melyekre hol finomabban,[34] hol élesebben emlékeztették az előadókat. A kellemetlen következményeket Ditta viselte. A nemegyszer rosszindulatú kritika éle általában rá irányult. Ő állt a kritikusok kereszttüzeiben annak a chicagói fellépésnek az értékelésekor is, amelyről Bartók azt írta tanítványának, Wilhelmine Creelnek, hogy a róluk szóló három kritika közül az egyik olyan rossz volt, amelyet még életében nem kapott, „mintha az utolsók között is a legutolsó zongoristák lennének.”[35]

A Chicago Sun kritikusa szerint például Pásztory „kiskaliberű, de rokonszenves tehetségét az atlétikus technikával, a zongorát pedig az öklözősákkal összetévesztve akarja virtuózzá növelni.”[36] A Chicago Daily Times kritikusa, Remi Gassmann sem felejt el megemlíteni, hogy Bartók „felesége közel sem olyan jó muzsikus, mint ő.”[37] A kritikusok ezúttal is felemlegetik az együtt játszás tökéletlenségeit. A Bartók–Pásztory-duóról szóló legkíméletlenebb kritika a Musical News-ban jelent meg. Szerzője, Hans Rosenwald nem foglalkozott azzal, hogy külön-külön is szemügyre vegye a pianisták kvalitásait. Szerinte egyikük sem éri el a virtuozitásnak azt a fokát, ami egy koncertzongoristától elvárható.[38] Meglátása szerint a koncertet csak Bartók művei mentették meg a bukástól. Írásának végén pedig kijelentette, hogy Bartóknak nem érdemes a zongora-duó műfajában próbálkoznia.[39]

Annak ellenére, hogy a kritikusok zenei felkészültsége erősen vitatható, valószínűleg pontosan tükrözték egy átlagos amerikai koncertlátogató elvárásait, és sajnos, jelentősen befolyásolták a Bartók-házaspár pályájának alakulását. Ahogyan arra Hans Heinsheimer, a Boosey and Hawkes kiadó munkatársa és Bartók amerikai impresszáriója rámutatott, Bartókék chicagói és evanstoni fellépéseinek rossz sajtóvisszhangja nagymértékben visszatartotta az ügynökségeket további szerződések felajánlásától,[40] vagyis helyzetük zongorista-duóként gyakorlatilag kilátástalanná vált.

Önálló koncertezés?

Ilyen kritikák után Pásztory Ditta szólista karrierje el sem kezdődhetett. Az 1944. július 2-i, Brooklyn Museum-beli fellépésétől[41] eltekintve csak elvéve találunk egy-egy dokumentumot, ami önálló szerepléséről ad hírt. Tallián Tibor egy 1942 júliusi WNYC-beli koncertről tesz említést, amikor több más Bartók-művel együtt Ditta a Paderewski Albumban megjelent *Három magyar népdalt* játszott. A *Három magyar népdal*nak ez volt első nyilvános előadása. Ennél többet nem tudunk meg a fellépésről, mert Tallián is csak a helyi napilapok és heti rádióműsor-előrejelzésekből szerzett tudomást az előadásról.[42] Talán ez lehetett az a koncert, amelyre Dittát Agatha Fassett is elkísérte, és még a közvetítésen is jelen volt. Igaz, Fassett arról ír, hogy Dittát a WQXR-ből kérték fel váratlanul egy Bartók-program eljátszására. Az időpont és a műsor nagyjából megegyezik. Fassett a szereplést a Péter megérkezése utáni időre teszi, és az ő leírását követve, valamikor a nyár végén kerülhetett rá sor.[43] Elbeszélésében ez után a szereplés után mondta Bartók feleségének azokat a végrendeletnek is beillő szavakat, melyeket Fassett könyve nyomán oly sokan és sokszor idéztek már: „Csakugyan kiválóan játszottál (...) A te előadásod közelíti meg legjobban az elképzelésemet. A legegyszerűbb, a legtagoltabb, a legtisztább. De mégsem mondom, hogy te vagy a legkitűnőbb

zongoraművész. (...) Csak azt, hogy az én műveimet te add elő a legtisztább stílussal. És ne felejtse el sohasem, hogy te vagy az, akinek ezt a stílust őriznie, életben tartania, gondoznia kell.”[44]

Ami az esetleges további rádió-koncerteket illeti, a Bartók Archivum Pásztory-hagyatékában a „Péter-levelek 1942” felirattal ellátott csomagban fennmaradt egy kártya, amelyen Ditta kézírásával a következő program szerepel: „WNYC: May 18th at 8h 45 p.m. / Ditta Pásztory Bartók / plays the following piano pieces / 1.) Beethoven Sonata op 26 A flat major / 2.) Debussy: Jardin sous la pluie.” A nap és a koncert kezdetének pontos ideje azt sugallja, hogy ez a fellépés megtörtént. Mivel Ditta az évszámot nem jegyezte fel, nem tudhatjuk, hogy ha megvalósult, valóban 1942-ben került-e rá sor.

További koncertekről vagy koncerttervekről Péter is említést tesz az 1944 és 1945 között szüleinek vagy kifejezetten

édesanyjának írt leveleiben, valószínű azonban, hogy ezek többsége csak terv maradt.[45] Megközelítően biztosat csak néhány Saranac Lake-i, illetve Saranac Lake környéki fellépésről tudunk. Bartók a Kecskeméti házaspárnak írt 1944. szeptember 1-jei levelében tesz említést arról, hogy Ditta több koncertet is adott egy „nagy szanatóriumban” betegeknek.[46] Ugyanez év novemberében pedig Bartók Péter és édesanyja levelezésében került szóba, hogy Ditta a New York-i Saint Mark metodista templomban készül koncertezni. [47] Valószínűleg ez lehetett az a templomi koncert, amelyről nem sokkal később Ditta november 23-i, Péternek szóló levelében olvashatunk. [48] A Saranac Lake-i fellépései közül egy ifjúsági koncertről Ditta is megemlékezett 1976-ban Serly Tiborral beszélgetve.[49] A fellépésre valójában a közeli Deerwoodban, egy ifjúsági zenei tábor számára rendezett koncertsorozat keretében került sor.[50]

Mindenesetre az már ebből a rövid felsorolásból is kitűnik, hogy ezek a fellépések egy szólista karrierre vágyó (és a bartóki játéktílust továbbadni készülő) zongorista számára jelentéktelen eseménynek számítottak – még ha Ditta ugyanolyan lelkesedéssel és lelkiismeretességgel készült is fel rájuk, mint Amerikába érkezésük idején a Carnegie Hall-beli kézzongorás fellépésükre. Ami azonban akkori helyzetüket tekintve még súlyosabb volt, ezek a koncertek semmiféle anyagi hasznot nem hoztak.

Azokról a próbálkozásokról, hogy Ditta, komoly koncertzongoristaként, Bartók 2. zongoraversenyét előadja, a Szigeti Józsefnek szóló, 1944 októberében írt levélből értesülünk, amelyben Bartók felesége kérését közvetítette Szigetinek. Ditta ugyanis Ormándy Jenő, a Philadelphia Orchestra karmesterének közreműködésében reménykedett, de Bartók – amint az a Bartók-kutatás számára igen jól ismert – nem osztotta felesége optimizmusát. „... ha Ormándynak és a többi nagyfejűnek velem nem kellett, akkor, amikor én még működtem mint zongorista, hát ugyan mit lehet remélni most!”[51]

feleség és tanítvány

Mindebből jól látható, milyen égető szükség lett volna arra, hogy Ditta egy nagyszabású művel jelenjen meg az amerikai közönség előtt. Erre Bartók 1945-ben, kifejezetten a felesége számára komponált 3. zongoraversenye tökéletesen megfelelt volna, de vajon Ditta előadása meghozta volna a rég várt sikert? Aligha. S ennek oka nem, vagy nem csak az idegen környezet bénító hatásában keresendő. Bartók valójában sohasem foglalkozott azzal, hogy feleségét hangversenyezésre felkészítése.[52] Már az első közös fellépésükre – a *Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre* előadására, 1938-ban – is váratlanul – Paul Sacher javaslatára – került sor. [53] Korábban Ditta legfeljebb mint zeneakadémiai növendék lépett közönség elé. A kézzongorás szonáta is kockázatos vállalkozás lehetett, de ekkor Bartók jelenléte még átsegítette feleségét az első fellépés okozta nehézségeken. Ahhoz azonban, hogy Ditta szólistaként is debütálhasson, több éves előkészületre lett volna szükség. Sőt, folyamatos jelenlétre. Pásztor Ditta sikertelenségének azonban nem ez a kései indulás volt a legfőbb oka, hanem a férjéhez fűződő sajátos kapcsolata. Erről a kapcsolatáról, amelynek lelke a közös munka, a közös zongorázás volt, Fassett is írt, igaz, ő ennek előnyös oldalát emelte ki. Elbeszélésében Ditta örül, hogy egyszerre feleség és tanítvány, és úgy érzi, képes volt férjétől mindent megtanulni, amit csak lehetett.[54]

Pásztory Dittával [Kálmán Kata fotója]

Kérdés, tudatosult-e bennük valaha, hogy ennek a több évtizedes tanítványi-létnek köszönhetően Dittának még annyi esélye sem volt önálló művésszé válni, mint azoknak a Bartók-tanítványoknak, akik több-kevesebb részletességgel elmesélték, hogyan készítette őket Bartók szuggesztív személyisége arra, hogy saját elképzeléseikről önként lemondva igyekezzenek azonosulni az ő elvárásaival. [55] Lehetséges, hogy Ditta esetében ez kevesebb szenvedéssel járt, hogy saját elképzelése közelebb állt Bartókéhoz, vagy – és talán ez a legvalószínűbb – könnyebben és rugalmasabban tudott azonosulni vele. A tanulás azonban neki is teljes önfeladást jelentett, amelynek végeredményeképpen csak arra volt képes, hogy több-kevesebb hűséggel visszaadja, azt is mondhatnánk „visszajátssza”, amit férjével begyakorolt.

Hogy ez mennyire igaz, arról a legtöbbet Ditta Bartók halála után készült lemezfelvételei árulnak el. Amikor ugyanis az emlékek már elhalványultak, játékában a bartóki előadói stílusnak már csak halvány visszfényt észlelhetjük, s akkor is csak a művek egy-egy részletében. Ennek előjelei azonban már jóval korábban megmutatkoztak, és jól megfigyelhetők azon a Brooklyn Radióban elhangzott koncertfelvételen [56], ahol Ditta, még férje életében, önállóan szerepelt. Előadása ugyanis egyetlen, egy-egy szép részlet után játéka hirtelen kiürül, kifejezéstelen lesz, majd ugyanilyen váratlanul visszatér a jól ismert és jól begyakorolt előadáshoz. Szinte érezni az izgatottságon túl a görcsös igyekezetet, amivel megpróbálta a műveket pontosan úgy visszaadni, ahogyan férjétől tanulta, ahogyan érezni lehet az elbizonytalanodás pillanatait is. Holott ekkor még frissek voltak az emlékek, és – eleven emlékezetként – még Bartók is mellette volt. Az olyan számok előadásában azonban, ahol az interpretáció lényege, a mű lelke az előadásról előadásra megújuló, utánozhatatlan bartóki rubatóban rejlett (*Este a székelyeknél*), Bartók fizikai jelenléte sem segíthetett.

A Bartók házaspár hétköznapjai

Noha a Bartók házaspár amerikai tartózkodása életük talán legnehezebb és legboldogtalanabb időszaka volt, nem lehet úgy írni róla, mintha kizárólag megrázó események sorozata lett volna. Még ekkor és itt is akadt néhány derűsebb, nyugodtabb pillanatuk, és Bartók mindig talált magának olyan elfoglaltságot, amely legalább egy időre elterelte figyelmét az őt emésztő gondokról. Ilyen volt a Columbia Egyetemen végzett munkája, talán az egyetlen, amivel ekkoriban szívesen foglalkozott. De akadt még rengeteg más, apró, hétköznapi esemény, ami szintén lekötötte. Két fiának 1940 karácsonyán írt levele[57] alapján úgy tűnik, kint tartózkodásuk kezdetén épp a rájuk zúduló újdonságok özöne – az új szavak, a bonyolult földalatti utazás, és a sok, számára sokszor nevetségesen furcsa szokás – volt az, ami elterelte gondolatait személyes problémáiról. Ha pedig kiszabadulhatott New York házrengetegéből, élvezte a természet közelségét, az Európában ismeretlen állat- és növényfajokat szinte tudományos érdeklődéssel figyelte.[58] Valószínűleg amerikai éveinek legszebb napjai a különféle nyaralóhelyeken – Agatha Fassett vermonti, Bátor Viktor nonquitti nyaralójában, vagy később az ASCAP jóvoltából Saranc Lake-en és Ashvillben – töltött hetek lehettek.

Ditta számára talán nehezebb volt a kint tartózkodás. Nem mintha nem lett volna meg a képessége az apró örömök megtalálására és élvezetére. Fassett hosszan ír arról, milyen könnyű volt Dittát megnevetetni, mennyire tudott örülni minden apróságnak. Napjai nagy részét azonban egyedül töltötte. Bartók minden kedves elfoglaltsága – a komponálástól a népdallejegyzésig és rendszerezésig – magányos tevékenység volt. Feleségének viszont a zongoragyakorlásokon túl – a házi munkát leszámítva – nem volt más rendszeres napi feladata. Budapesten is így volt ez, de ott Ditta sohasem maradt magára. Ha a családtagok nem is voltak mindig mellette, néhány háztartási alkalmazott állandóan a rendelkezésére állt, és barátok, ismerősök vették körül. Amerikában – angolul sem igen tudott – Bartók távollétében, vagy ha férje a munkájába merült, csak akkor volt alkalma beszélgetésre, ha magyar ismerősökkel találkozott. Megdöbbenő magány és közlésvágy árad abból a leveléből is, amelyet férjével közösen írt ifj. Bartók Bélának 1941 márciusában, Bartók nyugati parti turnéja idején. A levél személyes élményekkel átitatott, csapongó úti beszámoló, amelybe Ditta szinte válogatás nélkül próbált belezsúfolni mindent, ami vele és benne abban az időben lezajlott.[59] Bizonyára ehhez hasonlóak lehettek hosszú monológjai is, amelyeket Agatha Fassett hallgatott végig, és próbált közvetíteni az olvasók felé. Holott kezdetben még Fassett is úgy látta, mintha Ditta férjénél jobban bízna új környezetében,[60] de később több alkalommal is tapasztalhatta Ditta hangulatának váratlan elsötétedéseit, amelyek idővel, ahogy Bartók állapota rosszabbra fordult, egyre hosszabbá és súlyosabbá váltak.

Péter érkezése nyilván javított valamit helyzetén, ő azonban nem sokkal érkezése (1942. április) után munkába állt, és nem tudott szüleivel lakni. 1944 februárjában pedig behívták a haditengerészethez, ahonnan csak apja halála előtt, 1945 augusztusában bocsátották el.[61]

Mélypont – Bartók betegségének első rohama

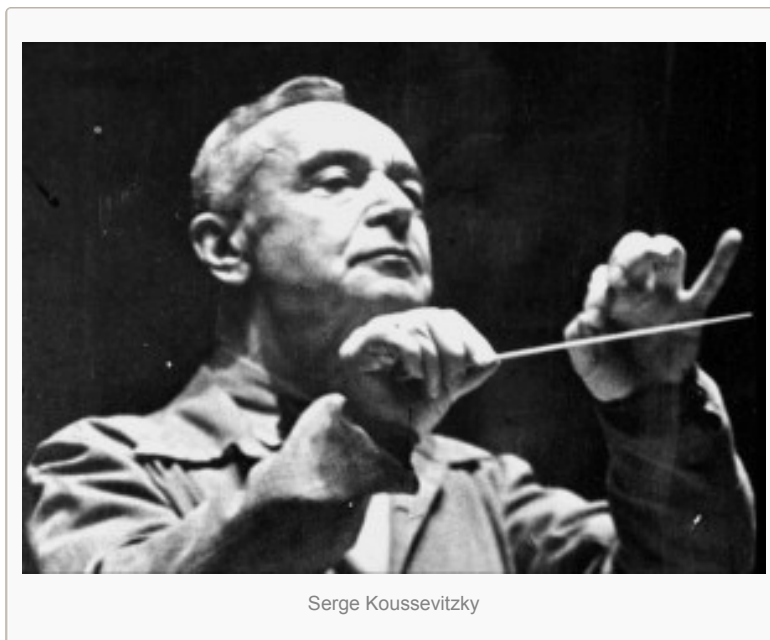
Az igazi próbatételt és egyben mindkettőjük életének fordulópontját az 1943-as év jelentette. A gondok már jóval korábban jelentkeztek, de 1942-ben a szerencsétlen események olyan sora vette kezdetét, hogy ezek fényében Bartók 1943-as összeomlása szükségszerű következménynek tűnik. Koncertszerződéseik száma egyre csökkent. 1942 márciusában Bartók már tudta, hogy a Columbia Egyetemen csak az év végéig dolgozhat. Igaz, Carl Paige Wood, a seattle-i Washingtoni Egyetem professzora már 1941 júniusában felajánlotta, hogy az egyetem indián népzene gyűjteményével foglalkozzon.^[62] A feladat, az indián népzene lejegyzése, a népzene gyűjtés, népzenelejegyzés tanítása, és az áttelepülés Amerikának erre a távoli vidékére, nem igazán lelkesítette.^[63] Ami azonban jóval nagyobb csapást jelentett: ugyanekkor a Baldwin zongoragyártó cég is értesítette, hogy a háborús viszonyok miatt nem áll módjukban továbbra is két zongorát Bartókék rendelkezésére bocsájtani.^[64] Ekkor még csak az egyik zongora elszállításáról volt szó, de ez is gondot okozott, hiszen ez lehetetlenné tette a kézzongorás gyakorlást vagy újabb kézzongorás művek betanulását. Bartók Péter könyvéből azonban tudjuk, hogy júniusban a cég, miután Bartók a 600 dolláros vételárat nem tudta előteremteni, a másik zongorát is visszavette.^[65] Ezt az egyébként is válságos helyzetet mélyítette tovább Bartók egyre súlyosbodó betegsége.

Ízületi fájdalmai már Magyarországon jelentkeztek. A levelekben ugyan ritkán említi, de amikor szóba kerül, általában az éppen alkalmazott kezelések eredménytelenségéről számol be.^[66] Az 1942 áprilisában jelentkező tünetek azonban másfélék voltak: állandó hőemelkedés, később láz, általános gyengeség. Ennek ellenére Bartók tovább dolgozott, és ami a Columbia Egyetem utáni munka lehetőségét illeti, úgy tűnt, a Harvard Egyetemről érkező felkérés^[67] 1942 augusztusában, legalábbis egy időre, megoldást kínált. Állapota azonban válságosra fordult, és 1943-ban félbe kellett hagynia a Harvard Egyetemen megkezdett előadássorozatot.^[68]

Életüknek ebben a kritikus időszakában Dittának valójában már nemcsak a koncertezés terheit kellett volna alkalmanként vállalni, hanem valamilyen rendszeres munkával a kenyérkeresetét is. Ekkor már csak egyetlen lehetőség volt számára: a tanítás. Tanítványokat azonban Bartóknak sem volt könnyű találni.^[69] Ennek ellenére kezdetben – legalábbis Bartók leveleiből ez derül ki – Ditta még bízott abban, hogy igyekezete sikerrel jár. 1942 márciusában Bartók – Ditta kérésére – két tanítványától, Wilhelmine Creeltől^[70] és Dorothy Parrish-től^[71] is tanácsot kért ez ügyben. A kutatás számára hozzáférhető Bartók-leveleket olvasva azonban nyilvánvaló, hogy amerikai tartózkodásuk teljes ideje alatt Ditta legfeljebb csak bizakodni tudott abban, hogy valamilyen munkához jut. A Bartók-tanítványok ugyan megpróbálták segíteni, de nem jártak eredménnyel. Bartók Dorothy Parrish-nek írt válaszlevelében orgona és zeneelmélet tanári munkáról esik szó, Ditta ezek egyikét sem merte vállalni.^[72] Egyetlen tanítványáról tudunk, egy tehetséges fiatal lányról, akit Agatha Fassett New York-i lakásában tanított Bartók asheville-i tartózkodása (1943. december – 1944. április) idején, s talán azt követően is.^[73]

Remisszió

Bartók 1943-as fizikai összeomlását követően Dittának segítséget kellett kérni. Bartók egykori tanítványától, a zongoraművész Balogh Ernőtől úgy tudjuk, hogy valószínűleg hozzá fordult először. Balogh az amerikai zeneszerzők egyesületét, az ASCAP-ot[74] mozgósította. Noha ifj. Bartók szerint[75] az ASCAP korántsem volt olyan önzetlen, ahogyan azt többek közt Balogh feltünteti – Bartók halála után a segély összegét levonták a műveikért járó jogdíjakból –, jelentőségét nem becsülhetjük alá. Akkor érkezett, amikor szükség volt rá, és olyan zeneszerzőnek adták, aki nem volt és nem is lehetett tagja az egyesületnek. Bartók gyógyíttatásához, és kedvezőbb életfeltételei – Saranac Lake-i és ashville-i tartózkodás – megteremtéséhez szükséges költségeket ez a szervezet állta. Ugyanakkor még ha ők is vállalták a legnagyobb részt ebben az akcióban, nem egyedül Balogh és az ASCAP volt az, aki Bartókon segített. Barátai felhívást intéztek az amerikai műpártolókhöz, hogy lehetőségeikhez mérten támogassák a zeneszerzőt[76]. Bartók zeneszerzői működését tekintve a legjelentősebb támogatások egyike azonban némiképp különbözött a többitől. Bartók régi ismerőse és kamarapartnere, Szigeti József kezdeményezte. Szigeti a Bostoni Filharmonikusok karmesterét, Serge Koussevitzkyt próbálta megnyerni, hogy mielőbb tűzzön műsorára Bartók-művet. Sajnos, erre abban a szezonban már nem volt lehetőség, de Koussevitzky megígérte, hogy talál más módot Bartók támogatására. Az adományozás módját a *Concerto* keletkezéstörténetéből ismerjük. Koussevitzky egy zenekari mű komponálására kérte fel Bartókot. Ő volt az első, aki Amerikában kompozíciót rendelt tőle.

Minek köszönhető, hogy Bartók a betegség első rohama után ismét képes volt komponálni? Balogh ezt teljes egészében az ASCAP hatékony segítségének tulajdonítja. Bartók alkotóerejének utolsó fellángolását azonban hiba volna egyetlen okra visszavezetni. Sokkal hitelesebb a több, kedvező változás együttes hatásában keresni magyarázatot. Rengeteget jelentett a megfelelő orvosi kezelés, a munkára-gyógyulásra alkalmas, csendes környezet, de legalább ilyen fontos volt Koussevitzky gesztusa, a felkérés, a bizalom, az előlegként kifizetett pénz – függetlenül attól, hogy a mű elkészül vagy sem.

Yehudi Menuhin

A Bartók-művek előadásában, terjesztésében is kedvező fordulat történt. Megjelent egy olyan előadó, aki nemcsak nagy művész, de amerikai mértékkel mérve is sztár előadónak számított. Yehudi Menuhin színrelépését Tallián az ASCAP segítségével egyenrangúnak tekintette. Menuhin megjelenése ugyan a Bartók-művek előadásának számát ekkor még nem növelte meg jelentősen, de Bartók recepciójában mélyreható változást hozott. Ő tekintette először a Bartók-műveket a már bevett, tradicionális repertoár részének.[77] A *Concerto* bemutatását és Menuhin színrelépését követően kezdték lassan felfedezni Bartókot az amerikai zenészek. Koussevitzky után Menuhin volt a következő, aki kompozíciót kért tőle, és a felkérések sora folytatódott.

Mindez azonban Bartók életében csak lassú változást, javulást hozott. A sikerek ugyan örömet okoztak neki, de a legkisebb visszaesés is végtelenül elkésérítette; legyen szó akár a *Concerto* bemutatója esetében az időpont halogatásáról, akár arról, hogy a New York-i Filharmonikusok levették műsorukról az egyetlen Bartók-művet, a zeneszerző 2. szvitjét.[78]

A zenétől, zeneszerzéstől független napi gondjai sem oldódtak meg. Több forrásból tudjuk, hogy – még életének utolsó hónapjaiban is – állandó és nemegyszer szinte megoldhatatlannak tűnő problémát jelentett, hogy megfelelő lakóhelyet találjon. Utoljára New York belvárosában egy kicsi, kétszobás lakásban éltek, ahol szinte lehetetlen volt egy művészházaspárnak dolgozni. Bartók helyzetének ellentmondásosságát talán Péterhez írt levelei mutatják a legjobban. Egyikben művei lelkes fogadtatását újságolja, a másikban azon tűnődik, hol fog lakni. Aztán arról mesél, hol tölti azt az időt, amíg Ditta gyakorol. 1944. szeptember 25-én írt levelének elején például a kétségbeejtő New York-i

lakáshelyzetről ír, a levél végén viszont *Hegedűversenyének* nagyszerű előadásáról. A művet Menuhin adta elő Londonban, és az előadást követően gyorsan jöttek a lelkes gratulációk. Egy távirat Menuhintól és egy másik Bartók kiadójától, Ralph Hawkestól. „Büszke vagyok arra, hogy egy ilyen nagyszerű mű kiadójaként kapcsolatban állhatok önnel.” „Ha büszke, büszke, van néki mire! – írja Bartók. – De akkor tulajdonképpen segíthetne nekem valami nyomatékosabb évi előlegekkel, amíg ebben az országban vagyok.”^[79] A következő, 1944. október 11-i levelében pedig tréfásan azzal kérkedik, hogy egyéni rekordot ért el: sikerült 35 centért megebédelnie.^[80]

Bartók Péter szerint apja 1945 felé a lehetőségekhez mérten valamelyest megnyugodott. Komponált, megrendeléseket kapott, Hawkes előleget is utalt számára, és annak ellenére, hogy Magyarország helyzete mélységesen elkeserítette, a tény, hogy Hitler uralmának vége szakadt, és hogy legalább Európa egy része már felszabadult az elnyomás alól, örömmel töltötte el. A postai kapcsolat még nem működött, de különféle csatornákon keresztül arról is értesült, hogy idősebbik fia és felesége, valamint testvére, Elza életben van, ahogyan Kodály és felesége is túlélte a háborút.^[81]

Ditta magánya azonban nem enyhült. A lázas kompozíciós munka még inkább elválasztotta férjétől, aki visszavonulva belső világába olyan utakon járt már, melyekre nem követhette senki. Bartók Péter édesapja utolsó termékeny időszakáról írva finoman utal arra, hogy anyja szokatlanul csendes volt ekkoriban. Nem szólt semmit arról, amit tudott.^[82] A családban talán egyedül ő. Hangulata jó ideje Bartók egészségi állapotával párhuzamosan változott, férje halálát követően aztán végleg elsötétült.

Magyarországon

S milyen hírek jutottak el Magyarországra? Kezdetben csupa biztató. Bartók Péter 1941. február 16-i levelében boldogan újságotlta, hogy Bartók János a *Híd* című lapban írt egy cikket Bartókék amerikai szerepléséről, és még egy amerikai újságból átvett fényképet is közzétett róluk. Néhány hónappal később pedig arról értesítette szüleit, hogy az újságok itt is megírták, hogy Bartók a Columbia Egyetem díszdoktora lett. Bartókék szerepléséről – ahogyan Bartók díszdoktori címéről is – több magyarországi lap is hírt adott. Így értesült róla Ditta egyik barátnője, Nádas Klára is, aki ugyancsak nagy örömmel írt erről 1941 februárjában.^[83] Azt pedig a családból többen is megemlégtették, hogy ugyanez év tavaszán Pozsonyban Bartók-ünnepségeket rendeztek.

Bartókék távozása összehozta a családot. Ahogyan az távol lévő hozzátartozók esetében lenni szokott, mindannyian izgatottan fogadták a híreket, amelyekre sokszor hosszú heteket kellett várni. Ha valaki végre levelet kapott, rögtön értesítette a többieket. Kezdetben szinte mindannyian úgy gondolták, talán még Bartók is, hogy hamarosan viszontlátják egymást. A születésnapokra vagy nagyobb ünnepek alkalmából küldött levelek gyakran zárultak azzal, hogy íróik remélik, a következő évben az egész család együtt ünnepelhet.^[84] – Igaz, ez azt is jelenthette, hogy remélik, egy év múlva véget ér a háború.

Nem sokkal Bartók Péter távozása után Magyarország hadat üzent Amerikának, és a postai kapcsolat megszűnt a két ország között. Ifj. Bartók Béla az utolsó levelet 1941. október 17-én kapta édesapjától. Ebben Bartók igen borúlátóan írt amerikai lehetőségeikről. A bal vállában jelentkező fájdalomról is említést tesz, ezek a fájdalmak azonban családi

Yehudi Menuhin 1943-ban

körben ismerősek voltak. Mindannyian a korral járó, ízületi betegségnek tartották.[85]

A következő hír 1945-ben érkezett. Péter bátyjának írt novemberi leveléből kiderül, hogy táviratban értesítette testvérét apjuk haláláról. Arról nincs tudomásunk, hogy ezt megelőzően, informálisan, kapott-e híreket a család Amerikából. Tudtak-e bármit is Bartókék sorsáról? Péter novemberi levelében röviden összefoglalja a betegség lefolyását. Ez az utolsó levél, amit ifj. Bartók a családi levelek kötetben közread.

S hogy mi történt Dittával? „Anyu itthon főzögetett, voltak kisebb koncertjei. Most nem tudom mi lesz vele. (...) Nem beszél, semmi nem érdekli. Legjobb volna hazamennie, ahogy lehetséges lesz.”[86]

a feladat

Ditta 1946-ban visszatért Magyarországra. Hosszú ideig visszavonultan élt, és csak közel húsz évvel férje halála után lépett ismét a nyilvánosság elé, hogy teljesítse azt a feladatot, amit ha férje nem is, de a közönség elvárt tőle: hogy őrizze és továbbadja a Bartók-művek játékstílusát. Első hanglemezfelvétele, a teljes *Mikrokosmos*-sorozat 1962-ben jelent meg a Qualiton hanglemezkiadónál.

Jegyzetek

[1] Bartók levele Müller-Widmann asszonyhoz, 1941. október 14. Demény János (szerk.): *Bartók Béla levelei*. Budapest: Zeneműkiadó, 1976. (a továbbiakban *BBlev.*), 653.

[2] Erről bővebben I. Bartók levele Bartók Péterhez 1945. február 8. Bartók Péter: *Apám*. Budapest: Editio Musica, 2004. Fordította: Péteri Judit, 109–110, a teljes levél, 300–301.

[3] „Tulajdonképpen az lenne a kötelességem, hogy kivándoroljak, ameddig még lehet. De még a legkedvezőbb

esetben is — óriási nehézséget és lelki gyötrődést jelentene számomra valamilyen idegen országban a mindennapi kenyér megszerzése (most, 58 éves koromban az áldatlan munkát, mint pl. a tanítást újrakezdeni valahol, és teljesen ráutalva lenni), annyira, hogy erre gondolni sem lehet. Mert ezzel nem érnék el semmit, hiszen ilyen körülmények között máshol sem tudnám tulajdonképpen és legfontosabb munkáimat elvégezni. Tehát teljesen mindegy, hogy megyek-e, vagy maradok. — Azután itt van az anyám: most, élete utolsó éveiben hagyjam el örökre — nem, ezt nem tudom megtenni!” Bartók levele Annie Müller-Widmannhoz, Budapest, 1938. április 13. *BBlev*, 581–583.

[4] „Már november óta látom, hogy Magyarország politikája egyre ferdébb utakra tér: már akkor felébredt bennem a gondolat, hogy legalább zeneműveim kéziratát kellene valahol biztonságba helyeznem. Tulajdonképpen már januárban szándékomban volt erről beszélni, de a sok zűrzavar miatt nem jutottam hozzá. Most hát megkérdezem mindkettőjüket, hogy lennének-e olyan kedvesek és nyújtanának-e szállást ezeknek az írásoknak? Természetesen minden felelősség nélkül: vagyis minden kockázatot magamra vállalok. Ezek a dolgok nem nagy helyet foglalnak el: talán egy kis bőröndöt. — Egy részét szeretném valakivel (talán Geyer Stefivel) odaküldeni, a másik részt alkalomadtán magam vinném el.” (L.: előző jegyzet) Bartók levele Annie Müller-Widmannhoz, Budapest, 1938. április 13. *BBlev*, 581–583.

[5] „Szóval egyelőre teljesen tanácstalanul vagyok, habár érzésem azt mondja, aki csak tud, menjen el. De másokat ilyen irányban befolyásolni nem akarok. Jövő év febr. vagy márc.-ában az Egyesült Államokba megyek néhány (5–6) hétre. Ott mindenesetre körül szeretnék nézni – ha ugyan addig nem jön közbe valami, ami az egész utazást meghiúsítja.” Bartók levele Veress Sándorhoz, Budapest, 1939. június 3. *BBlev*, 626–627.

[6] „Az az értesülése, hogy én Magyarországot elhagyom, téves. (...) Más kérdés persze, hogy ki kellene-e vándorolni (amennyiben lehetséges) vagy sem.” Bartók Béla levele Veress Sándorhoz, Budapest, 1939. június 3. *BBlev*, 626–627.

[7] Jemnitz Sándor így kezdte az előadásról szóló kritikáját: „Bartók Béla és B. Pásztory Ditta kézzongorás zenekari estje igen sok tekintetben túlnőtt az üzemszerű hangversenyek keretén és különös jelentőséggel bírt.

Azok a nehézféfogásúak, akiket még az eddigi bizonyítékok pergőtüze sem győzött meg teljesen, most – a Bartók házaspár hosszúnak fenyegető amerikai útja előtt – talán szintén tudatára ébredtek annak, mit jelent, ha ilyen nagy mester *közöttünk* él [kiemelés Jemnitztől] —” A kritika magával az előadással alig foglalkozik, hiszen „Nem a részletezések időpontja ez, amikor könnyes szemmel búcsúztatjuk az egészet – Bartók Béla közöttünk élését. S akik forrón tapsoltak neki, e szimbólumok mellett foglaltak állást: az emberi és művészi jellem kristályos tisztasága mellett.” Jemnitz Sándor, *Népszava* 1940. október 9. Idézi Demény János: 'Bartók Béla pályája delelőjén. Teremtő évek – Világhódító alkotások (1927–1940).' In: Szabolcsi Bence, Bartha Dénes (szerk.): *Zenetudományi tanulmányok Bartók Béla emlékére*. Budapest: Akadémia Kiadó, 1962, 189–727; 726.

[8] L. 6. jegyzet Bartók Béla levele Veress Sándorhoz, Budapest, 1939. június 3. *BBlev*, 626–627.

[9] Hajnal Tibort 1940. szeptember 29-e körül kérte fel, hogy kisebbik fia gyámja legyen, Béla fiával már augusztusban megbeszélést folytat, hogy távolléte idején ő intézze hivatalos ügyeit. Bővebben I. Ifj. Bartók Béla: *Apám életének krónikája*, Budapest, Helikon kiadó, 2006, 436–438,

[10] Voit Pálné Tóth Éva levele Bartók Elizához, Bartók záradékával. Budapest, 1940. október. 6. Ifj. Bartók Béla, Gomboczné Konkoly Adrienne: *Bartók Béla családi levelei*. Budapest: Zeneműkiadó, 1981. (a továbbiakban *Bcslev*), 601–602.

[11] “És most itt vagyunk szomorú szívvel és Önnek és kedveseinek búcsút mondunk – hogy mennyi időre, vagy talán örökre, ki tudja –! Nehéz, végtelenül nehéz a búcsú.” Bartók levele Annie Müller-Widmannhoz, Genf, 1940. október 14. *BBlev*, 581–583.

[12] L. Bartók levelét a Belga Rádióhoz (Paul Collaernak), New York, 1944. október 24. *BBlev*, 709–710.

[13] 1941 júniusában, az egyre kevesebb hangverseny-lehetőség és a Columbia Egyetemtól várható további megbízás körüli bizonytalanság készítette, hogy a hazamenetelről gondolkodjon. Béla fiának írta: „A hangversenyéletbe való bekapcsolódás nem éppen kecsegtető: vagy a manager rossz, vagy a körülmények kedvezőtlenek (és a háborús légkör még olyanabbá teszi őket a közel jövőben) úgy hogy tk. akkor haza kéne utaznunk, akármiféle is a helyzet odaát. Addigra itt sem lesz sokkal külömb. Ennek a hazamenetelnek – magasabb szempontból – ugyan ne örüljön senki sem, mert nem sok haszna lesz belőle senkinek sem. Az értelme: ha már

mindenütt rossz, akkor inkább otthon van az ember.” Bartók levele Ifj. Bartók Bélához, New York, 1941. június 20. *Demlev*, 671–672. Néhány hónappal később, 1941 októberében tanítványának, Wilhelmine Creelnek szóló hasonló tartalmú és hangulatú levelében Péter Amerikába utazásával kapcsolatban ír arról, hogy saját munkalehetőségeit figyelembe véve nem tudja, „nem lenne-e tanácsosabb, ha mi mennénk vissza, semhogy ő jöjjön át ide”, de – teszi hozzá a következő sorban – „ez természetesen csak futó gondolat.” Bartók levele Wilhelmine Creelhez, New York, 1941. október 17. *BBlev*, 679.

[14] L. többek közt Bartók levelét Bartók Péterhez, New York, 1945. június 6. „Sokat írtál az esetleges hazamenetelről, a jövőről. Ó, hát hogy gondolod azt?! Nyilván még egy év múlva sem lesz alkalmatosság, ami hazavigye az embert. Várni, várni, várni és – sírni, sírni, sírni, sírni – ez az egész, amit tehetünk. Mert lassanként kezdenek ideszivárogni a hírek; és ezek nagyon riasztók. Megdöböntök. Becslésem szerint 5 éven belül nem lesznek otthon tisztességes emberi életre alkalmas körülmények. Bartók Péter: *Apám*, 310. A legtöbbit idézett sorokat ebben a kérdésben kollégájának, Zádor Jenőnek szóló levelében találjuk: „Magyarországból rendkívül lesújtó hírek érkeznek: rettentő pusztulás, borzasztó ínség, fenyegető káosz (...) Amint én látom a dolgot, egyelőre gondolni sem lehet a hazamenetelre. Nem is volna mód reá: se szállító eszköz, sem [orosz] engedély. De még ha volna is mód rá, szerintem ajánlatosabb megvárni a fejleményeket. Tudjisten hány esztendeig fog tartani, míg az ország valamennyire is össze tudja szedni magát (ha ugyan egyáltalán tudja). Pedig én is szeretnék hazamenni, de végleg”. Bartók levele Zádor Jenőhöz, Saranac Lake, 1945. július 1., *BBlev*, 715.

[15] „(...) Mit tegyünk Péterrel? Lehet-e kihazatnunk? Mert 1-2 év neki itt, akárhogy is van a dolog, jót tenne. Az erre vonatkozó lépéseket már megindítottuk.” Bartók levele Bartók Elzához, „Valahol Utah államban”, 1941. február 19. *Bcslev*, 611–613.

[16] „Péternek egy évi itt lét csak hasznára fog válni, világot lát, nyelvet tanul. Csupán az a bökkenő: vajjon lehet-e egy év múlva hazautazni; vajjon Péter ki tud-e most jönni; hogy és mint lesz minden!” Bartók levele Ifj. Bartók Bélához, Bronx, New York, 1941. június. 20. *Bcslev*, 625–627.

[17] A már elérhető források mellett egy szerényebb méretű forrásra is támaszkodom, amely Pásztory Ditta hagyatékához tartozott, és Pásztory jogörököse, Voit Krisztina jóvoltából került 2007-ben letétként a Bartók Archívumba. A továbbiakban: Pásztory hagyaték, 2007.

[18] Hajnal 1940 decemberében többek közt afelől érdeklődik, minek köszönhető Ditta márciusra tervezett hazalátogatása. Hajnal Tibor levele Bartókné Pásztory Dittához. Budapest, 1940. december, Pásztory hagyaték, 2007.

[19] Bartók Péter levele szüleihez, Sárospatak, 1941. január 26. Pásztory hagyaték, 2007.

[20] Bartók Péter szüleinek szóló levele, Sárospatak, 1941. március 3. Pásztory hagyaték, 2007.

[21] Bónis Ferenc: *Így láttuk Bartókot*. Budapest: Püski, 1995, 252. Bónis Ferenc: *Üzenetek a XX. századból. Negyvenkét beszélgetés a magyar zenéről*. Budapest: Püski, 2002, 251. Bartók Péter: *Apám*, 85, 87–89.

[22] L. Bartók Annie Müller-Widmann-nak szóló 1938. április 13-i levelét, 3. jegyzet

[23] L. MTA BTK Zenetudományi Intézet Bartók Archívum, BA-N: 3928, idézi Tallián Tibor: *Bartók Béla*. Budapest: Gondolat, 1981, 265–267.

[24] A munkájáról bővebben I. ifj. Bartók Bélához írt 1941. június 20. *Bcslev*, 625–627.

[25] Agatha Fassett: *Bartók amerikai éve*. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1960. Fordította: Gombos Imre, 38–39.

[26] Kroó György a *Concerto* keletkezésének körülményeiről adott összefoglalójában igen érzékenyen írja le Bartók ingadozását ebben a kérdésben. Az 1941-ből való dokumentumok egységesen sugallják, hogy Bartók végleg felhagyott a komponálással. Még 1942 tavaszán, amikor kiadója, Ralph Hawkes új művet, valamiféle „modern brandenburgi versenymű-sorozatot” kért tőle, egy levélfogalmazványban (a levél végül nem jutott el Hawkes-hoz) betegségére, anyagi helyzetére és általános rossz hangulatára hivatkozva megismétli, hogy nem hiszi, valaha is lesz még ereje, kedve komponálni. Majd, talán az 1942-es év nyarán valami változás kezdődött, ami azonban nem bizonyult tartósnak. Az alkotókedvnek erről a hirtelen fellángolásáról, majd elapadásáról ad hírt Bartók Hawkes-hoz írt 1942. augusztus 22-i levele. „Épp a betegségem előtt belefogtam valami kompozíciós munkába és épp olyasmibe, amit Ön javasolt. De természetesen abba kellett hagynom, minthogy hiányzott az energiám, a nyugalom és a

hangulatom. Nem tudom, hogy valaha is olyan helyzetben leszek-e még, hogy új műveket írjak.” L. Kroó György: *Bartók kalauz*. Budapest: Zeneműkiadó, 1980, 233–234. idézi Tallián: *Bartók fogadtatása*, 10. Az eredeti levelek másolatát I. MTA BTK Bartók Archívum Boosey and Hawkes levelezés.

Kroó adatait Tallián újabbakkal egészítette ki, melyek talán még plasztikusabban mutatják a remény és csüggedés közt ingadozó labilis állapotot, amiről Kroó összefoglalásában olvashatunk. 1942. február 17-én Bartók ugyanis még szerződést is kötött a New York Ballet Theaterrel egy balett megírására. (A balett komponálására már 1939-ben felkérést kapott kiadójától). 1942. május 3-i levelében azonban, egy január (!) végi Mrs. Ledermannak írt levelére hivatkozik Claire Reisnek, hogy nem ígérheti új mű megírását, „mert nem tudom, vajon képes leszek-e még bármilyen kompozíciós munkára és ha igen, mikor.” NYPL., League of Composer Collection. L. Tallián: *ibid*, 11 jegyzet.

[27] Francis D. Perkins, *New York Herald Tribune*, 1940. november 4., valamint Anon: „Bartóki lábgyakorlat”. *Newsweek*, 1940. November 11. In: Tallián: *Bartók fogadtatása*, 79–80, 84.

[28] Dohnányinak például már 1925-ben írt erről. „Remélem, hogy jól bírod a sok munkát és hogy családot is jól van. Én bezzeg még ezzel a kevés hangversennyel is nehezen tudok megbirkózni, túlságosan idegesít és fáraszt — nem éppen a játszás, inkább az előkészületek és az ide-oda utazás. Már komolyan arról kezdek gondolkodni, hogy végleg lemondjak erről a rám kényszerített szerepről.” Bartók levele Dohnányi Ernőhöz, Budapest, 1925. november 15., *BBlev*, 321–322.

[29] Tallián: *Bartók fogadtatása*, 12–13. 17.

[30] Detroiti önálló szerepléséről csak *Detroit Free Press* számunkra ismeretlen szerzője tesz említést. „Emellett két Debussy-mű szolistájaként hallhattuk Bartók feleségét is. Az első, *Kertek esőben*, inkább úgy hangzott, mint őserdő felhőszakadásban, és *A boldog sziget* fortissimói is túl élesek–erőteljesek voltak.” *Detroit Free Press*, 1941. március 29., idézi Tallián, *Bartók fogadtatása*, 109.

[31] Hans Moldenhauer a kétfogorás játékról a legteljesebb, tudományos igényű, s szinte forrás értékű munka szerzője, részletes felsorolást ad a színpadi viselkedés etikettjéről, legyen szó a be- és kivonulásról, a meghajlásról, vagy előadás közben a művészek közti kommunikációról. Hans Moldenhauer: *Duo-Pianism*. Chicago: Chicago Musical College Press, 1950, 250–251. A színpadi viselkedés különféle szabályain túl azonban volt még egy elvárás, amelynek egy amerikai virtuóz eleget kellett, hogy tegyen. A Moldenhauer által megkérdezett párosok közül egy sem játszott kottából. Ezzel szemben Bartók és a Bartók-házaspár egyetlen fellépésekor sem játszott fejből. Ebben, ahogy Tallián rámutatott, az amerikai közönség és a kritikusok a készülletlenség, bizonytalanság, hiányos technikai tudás jelét látták. Tallián: *Bartók fogadtatása*, 24.

[32] Tallián két híres zongora-duót említ, a Bartlett–Robertson és az Appleton–Field párost. Tallián: *Bartók fogadtatása* 22. Hans Moldenhauer könyvében azonban lényegesen több, akkoriban híres és népszerű páros is szerepel, az általa felvetett technikai kérdések megválaszolásához például ezekkel a duókkal készített interjút: Appleton–Field, Bartlett–Robertson, Dougherty–Ruzicka, Gold–Fitzdale, Mr and Mrs Lhevinne, Luboshutz–Nemenhoff, Morley–Gearhart, Vronsky–Babin, Whittemore–Lowe, I. Moldenhauer, *Duo-Pianism*, 186–187. Tíz évig Moldenhauer és felesége, Rosaleen Moldenhauer is zongorista-duóként működött. L. Hans Moldenhauer előszavát, Moldenhauer: *Duo-Pianism*.

[33] Tallián: *Bartók fogadtatása*, 23.

[34] Ilyen finom észrevétellel talán csak egyszer találkozunk. Bartókék 1940. november 24-i Town Hall-beli koncertje után, a Mozart-sonáta előadásáról jegyezte meg a Musical Courier kritikusa, hogy Mozart művében (D-dúr kétfogorás szonáta K448) „Mrs. Bartók játékának kristályos tisztasága előnyösen mutatkozhatott meg.” Anon.: *Musical Courier*, 1940. december 15. CXXII, 12, 12. idézi Tallián: *Bartók fogadtatása*, 92.

[35] Bartók levele Wilhelmine Creelhez, New York, 1942. március 2., *BBlev* 683–684.

[36] Claudia Cassidy, *Chicago Sun*, 1942. január 7. idézi Tallián: *Bartók fogadtatása*, 125–126.

[37] Remi Gassman, *Chicago Daily Times*, 1942. január 7. idézi Tallián: *ibid*, 124.

[38] „Mr és Mrs. Bartók természetesen jól ismerik hangszerüket és sokoldalú muzsikuskok, de sem egyéni zongoratechnikájuk külön-külön, sem együtt játszó rutinjuk nem élvezhető a szalon bensőséges atmoszféráján kívül.”

Hans Rosenwald, *Musical News*, 1942. január 22., XXXIV, 2, 13. Tallián: *ibid*, 126–127.

[39] „Bartók ne rivalizáljon más kézzongorás együttesekkel, hanem korlátozza tevékenységét saját művei előadására; épp eléggé bizonyítja sokoldalúságát így is – zongorista, író, előadó, zeneszerző és kutató létére.” Tallián: *ibid*, 126–127.

[40] Hans Heinsheimer levele Bartókhoz, 1942. március 16. BA-N 192/6, I. még Tallián: *Bartók fogadtatása*, 24, valamint 24, 39. jegyzet.

[41] Bartók és Pásztory Brooklyn Múzeum-beli fellépésének pontos dátumát nehéz megtalálni Bartók levelezésében, mivel több alkalommal is elhalasztották, végül 1944. július 2-án került rá sor. A koncert az „Ask the Composer” sorozat része volt, egy Bartókkal folytatott beszélgetéshez kapcsolódott, amelyet David LeVita zenetudós vezetett. Ez volt Bartók utolsó nyilvános szereplése. Az interjú során Bartók a Ditta műsorán szereplő művekről beszélt, először a *Szonatináról*, majd a *Suite op. 14-ről*, az *1. Rondóról*, az *Este a székelyeknél* című zongoradarabról és végül a *Mikrokosmosról*. A *Mikrokosmos* esetében Serly zongorára és zenekarra készített átíratát játszották. Az előadást a Radio WNYC-FM közvetítette. Az interjú szövegét lásd Somfai László (közr.): Bartók felvételek magángyűjteményekből 1910–1944. Bartók Hangfelvételei Centenáriumi Összkiadás 2 (Budapest: Hungaroton LPX 12334–38); CD kiadás: *Bartók felvételek magángyűjteményekből (1910–1944)*. HCD 12334–37 (Budapest: Hungaroton Classic Ltd., 1995). Az előadás teljes anyaga (az *Este a székelyeknél* kivételével) egy Amerikában élő magyar származású zenekedvelőnek, Szidarovszky Ferencnek köszönhetően került a Bartók Archívum gyűjteményébe. Lásd Bartók Archívum, Szidar-024. Az *Este a székelyeknél* felvételét 2013-ban Banda Ádám juttatta el az Archívumba, Bartók Archívum, CD 208. Az „Ask the Composer” sorozat felvételeit hirdető plakáton Bartókra eredetileg május 7-én került volna sor. A felvétel körülményeiről bővebben lásd Kroó György: *Bartók Concert in New York on July 2, 1944.*, *Studia Musicologica* 11 (1969/1–4) (Bence Szabolcsi Septuagenario), 253–257.

[42] Tallián: *Bartók fogadtatása*, 34., 67. jegyzet.

[43] Fassett: *Bartók amerikai évei*, 248.

[44] Fassett: *ibid*, 250.

[45] Pásztory hagyaték, 2007.

[46] „Ditta 2 hét előtt játszott, tegnap játszott, ma játszik (betegeknek egy nagyszanatóriumban). Nagy örömmel teszi (én örülök, ha nem kell zongoráznom).” Bartók levele Kecskeméti Pálhoz és feleségéhez, Saranac Lake 1944. szeptember 1., *BBlev*, 705–706. Ezekről a szereplésekről Péter is értesült apjától, ugyanis 1944. szeptember 13-i levelében apja levelére hivatkozva kér anyjától további híreket a koncertekről. Péter anyjához írt levele, US Naval Training Station, 1944. szeptember 13., Pásztory hagyaték, 2007.

[47] Péter édesanyjához írt levele, US Naval Training Station, 1944. november 15., Pásztory hagyaték, 2007.

[48] Pásztory Ditta levele Bartók Péterhez, New York, 1944. november 23., Bartók Péter: *Apám*, 290.

[49] Serly és Pásztory beszélgetését I. Büky Virág (közr.): „Serly Tibor beszélgetése Bartókné Pásztory Dittával (1976. november 10.)” In: *Zenetudományi Dolgozatok 1978–2012. 35 éves jubileumi kötet*. Budapest, MTA BTK Zenetudomány Intézet, 2014, 299–320. Bartók és kiadója levelezéséből tudjuk, hogy a deerwoodi létesítmény vezetője nemcsak koncertlehetőséget kínált a Bartók házaspárnak, munkát is ajánlott. Bartókot zeneszerzés-, Dittát zongoratanításra szeretete volna megnyerni. Bővebben I. 38. jegyzet, a deerwoodi koncertről I. 314–315. 38, 39 jegyzet.

[50] Ditta szerint 1944 nyarán történt. Egy Saranac Lake-i helytörténész, Mary B. Hoatling Bartók utolsó Saranac Lake-i tartózkodásáról szóló írásában szintén megemlíti a deerwoodi koncertet, de ő 1945-re teszi, ahogyan még egy további koncertet is, amelyet többek közt Bartókék korábbi főbérője, Mrs. Levy kezdeményezésére és szervezésében Pásztory a helyi Jewish Community Centerben adott. L. Mary B. Hoatling: „Bartók’s creative last summer in Saranac Lake in 1945”, *Adirondack Daily Enterprise*, February 2, 1996. Lásd Historic Saranac Lake wiki:http://hsl.wikispot.org/Béla_Bartók.

[51] Bartók levele Szigeti Józsefhez, Saranac Lake, 1944. október 4., *BBlev*, 708–709.

[52] Pásztory Dittát többen is megkérdezték, férje miért nem engedte hamarabb a nyilvánosság elé. Ditta úgy

emlékezett, férje nem tartotta helyesnek, hogy valaki túl fiatalon kezdje el az előadóművészi pályát. L. Büky Virág (közr.) „Somfai László beszélgetése Pásztory Dittával Bartók halálának 30. évfordulója alkalmából”. In: *Zenetudományi dolgozatok. Somfai László 75. születésnapja tiszteletére*. Budapest, MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2009 [2010], 20.

Büky Virág (közr.): „Serly Tibor beszélgetése Bartókné Pásztory Dittával”. In: *Zenetudományi dolgozatok 1978–2012. 35 éves jubileumi kötet*. Budapest: MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2014, 310–311.

[53] Bartók és Paul Sacher a *Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre* előadásával kapcsolatos levelezésében kezdetben fel sem merült, hogy a művet a Bartók-házaspár mutatná be. Sacher először 1937. szeptember 6-i levelében vetette fel, hogy Bartók esetleg feleségével együtt játszhatná a művet. Később, Bartók kérdésére válaszolva Sacher elmondta, hogy Annie Müller-Widmann asszonytól tudta meg, hogy Bartók felesége zongorista. L. Paul Sacher levele Bartókhhoz, Pratteln, 1937. szeptember 16., Bartók levele Sacherhez, Budapest, 1937. szeptember 27., valamint Sacher levele Bartókhhoz, Pratteln, 1937. október 12. In: Bónis Ferenc (közr.): *Bartók Béla–Paul Sacher levelezése 1936–1940*, Budapest Balassi kiadó, 2013, 52–24, 55, 55–56.

[54] Fassett: *Bartók amerikai évei*, 205–206.

[55] Bartók tanítási módszeréről bővebben I. Büky Virág: „Bartók örökében. Pásztory Ditta, a 'Bartók-interpretátor'”. *Magyar Zene* L/3 (2012), 285–257. Stachó László: 'A tanítás, módszer és egyéniség'. In: *Bartók előadóművészi modelljei és ideáljai*. PhD disszertáció, 2013, 71–88.

[56] L. 41. jegyzet

[57] Bartók levele Ifj. Bartók Bélához, New York, 1940. december 24., *Bcslev*, 606–608.

[58] Ifj. Bartók Bélának pl. a New York-i lakásukba röpködő rovarokról írt. „Csudálatosnál csudálatosabb lepkék, bogarak, legyek és egyéb ízeltlábúak röpködnek be lakásunkba esténként, egészen ismeretlenek: hiába más földrész ez.” Bartók levele Ifj. Bartók Bélához, New York, 1941. július 19., *Bcslev*, 628–629. Bartók Péter több ilyen epizódról is említést tesz, közülük a legismertebb talán az ashtville-i madárkórus; ez a reggeli madáréneklés került be a 3. zongoraverseny 2. tételének középrészébe. L. Bartók Péter: *Apám*, 175–179, valamint Bartók levele Bartók Péterhez, Asheville, 1944. április 22., Bartók Péter: *ibid*, 278.

[59] Bartók Béla és Pásztory Ditta levele Ifj. Bartók Bélához, „Útban Seattl[e]-ből Kansas City felé”, 1941. március 7., *Bcslev*, 614–616.

[60] Fassett: *Bartók amerikai évei*, 33–39.

[61] Bartók Péter: *Apám*, 90, 123.

[62] L. Bartók prof. Wood május 22-i levelében érkezett felkérésére írt válaszát, Bartók levele Prof. Carl Paige Woodnak, New York, 1941. június 9., *BBlev*, 670.

[63] L. Bartók levele Ifj. Bartók Bélához, New York, 1941. június 20. és október 17., *Bcslev*, 626, 631–632.

[64] „Mostanáig két ingyen zongoránk volt a Baldwin zongorátársaságtól, egy „baby grand” és egy „upright”. Éppen ma kaptam az értesítést, hogy az „upright”-et elviszik. Természetesen nincs rá pénzünk, hogy egy második zongorát béreljünk.” Bartók levele Wilhelmine Creelnek, New York, 1942. március 2., *BBlev*, 683–384, Ifj. Bartók: *Krónika*,

[65] Bartók Péter: *Apám*, 127–128.

[66] „Bal vállamba röntgensugarakat eresztget be az orvos (az, aki jul.-ban 'belső részeimet' vizsgálta). Eredmény: 00.” Bartók levele Ifj. Bartók Bélához, New York, 1941. július 20. és október 17., *Bcslev*, 631–632.

[67] A. Tillmann Merritt, a Harvard Egyetem zenetudományi tanszékének vezetője hivatalosan 1941. augusztus 19-én kérte fel Bartókot, hogy az egyetemen az 1943. február 1. és július 1. közötti időszakban előadás-sorozatot tartson. Merritt levelét I. Lampert Vera: *Bartók at Harvard University as Witnessed in Unpublished Archival Documents*. In: *Studia Musicologica* 35/1–3, 1993–94, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994, 122, a felkérésről I. még Ifj. Bartók: *Krónika*, 461. és Tallián Tibor (közr.): *Bartók Béla írásai 1*, Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1989, 113–151; 181. Lampert közreadásából az is kiderül, hogy Merritt professzor, miután 1943 márciusában értesült Bartók betegségéről, milyen

önzetlenül segítette a zeneszerzőnek. Ismerősei révén igyekezett számára a lehető legjobb orvost felkutatni, a vizsgálat költségeit saját pénzből fizette, és amíg Bartókot kezelte, az orvossal, dr. Bernhard S. Oppenheimerrel is folyamatosan levelezett.

[68] Balogh Ernő visszaemlékezése szerint Bartók szinte a halálán volt. „Testsúlya alig 40 kilóra fogyott; az orvos azt mondta, ha állapota továbbra is rosszabbodik, legfeljebb hat hétig élhet még.” L. Bónis: *Így láttuk Bartókot*, Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1981, 166. Bónis: *Így láttuk*, 1995, 133. Balogh nem túlzott. Bernhard S. Oppenheimer ugyanilyen kétségbeejtő helyzetről számolt be Tillmann Merritt-hez írt első leveleiben. Merritt és Oppenheimer kapcsolatáról és levelezéséről l. előző jegyzet.

[69] L. Bartók levelét Wilhelmine Creelhez, New York, 1944. december 17., *BBlev*, 710–712. „Az bizonyos, hogy nem érzem magam olyan tevékenynek és élénknek, mint 4 évvel ezelőtt és hogy nagyon kell vigyáznom magamra, különösen rossz időben stb. De dolgozom, többnyire ‘házimunkát’ és többek között tanítani is tudnék. Növendékeim azonban nincsenek, csak alkalmilag.”

[70] Bartók levele Wilhelmine Creelhez, New York, 1942. március 2., *BBlev*, 683–684.

[71] Bartók levele Dorothy Parrish-hez, New York, 1942. március 4., *BBlev*, 684–685.

[72] Bartók levele Dorothy Parrish-hez, Saranac Lake, 1943. június 30., *BBlev*, 693.

[73] Fassett: *Bartók amerikai éve*, 293.

[74] American Society of Composers, Authors and Publishers

[75] Ifj. Bartók: *Krónika*, 469.

[76] A felhívás célja eredetileg az volt, hogy Bartók Columbia Egyetemen végzett munkájához szükséges anyagi támogatást előteremtsék. A Bartók megsegítésére szervezett akcióról és a segítőkéről bővebben l. Tallián: *Bartók fogadtatása*, 8–9; Bartók Péter: *Apám*.

[77] Tallián: *Bartók fogadtatása*, 34–35.

[78] Bartók levele Bartók Péterhez, New York, 1944. október 31., Bartók Péter: *Apám*, 287–288.

[79] Bartók Béla levele Bartók Péterhez, New York, 1944. szeptember 25., Bartók Péter: *ibid*, 284.

[80] Bartók levele Bartók Péterhez, New York, 1944. október 15., Bartók Péter: *ibid*, 285.

[81] Bartók levele Bartók Péterhez, Saranac Lake, 1945. július 15., Bartók Péter: *ibid*, 316–317.

[82] Bartók Péter: *Apám*, 123.

[83] Nádas Klára levele Pásztory Dittához, Budapest, 1941. február 13., Pásztory hagyaték, 2007.

[84] Bartók Péter, Pásztory Gyuláné és Pásztory Jenő közös levele Pásztory Ditta születésnapjára, Rimaszombat, 1941. október 31., Pásztory hagyaték, 2007.

[85] 1940-ben, Bartók első amerikai turnéja idején Péter Rimaszombatról írt szüleinek, érdeklődött, elmúltak-e már édesapja fájdalmai, majd – mintegy megnyugtatóul – hozzátette, hogy ilyen fájdalmai Pásztory nagymamának is vannak, és ő úgy tudja, ez nem veszélyes, csak nagyon fáj. Bartók Péter levele édesanyjához, Rimaszombat, 1940. április körül, Pásztory hagyaték, 2007.

[86] Bartók Péter levele Ifj. Bartók Bélához, New York, 1945. november 7., *Bcslev*, 632–633.

Németh Bálint **ÚGY TÚNIK, HOGY ITT MARAD**

Ments meg a kezdettől, gondoltam. Annak kezdetétől, ami akkor véget érni látszott, mintha más kezdődne ugyanúgy. A kiszóródó kávé mintázata kedvező tendenciákra utalt, és ígéretesen híztak a pormacsok is, valami lehetőleg tehát a levegőben, és én, akár egy méltatlan győztes, rögtön gyanakodni kezdtem. Szorgosan és körülményesen igyekeztem leleplezni vereségem nyomait, az ablakok tőlem idegen tisztaságát például, a padló repedéseiben a hangyák életének sötét bizonyítékait. Mikor rájöttem, hogy sehol se hagytál nyomot – vagy azért, mert sajnáltad tőlem, vagy mert tényleg

itt se voltál – , sértődötten rohantam el egy kávézóba, ahol úgy tettem, mint aki dolgozik, vagy egy munkahelyre, ahol úgy tettem, mint aki nem dolgozik, csak kávézik – nem emlékszem már. Zsíros, ragacsos meleg fogadott, mikor hazaértem, ettől lett végre vége, mert csak én felejthettem el lecsavarni a fűtést, csak én lehettem ilyen gondatlan, vagyis te nem lehettél itt, noha addig úgy tűnt, mintha itt maradtál volna. Mint aki megsejt egy tételt, és keserves számítások árán, de mégis képes bizonyítani az ellenkezőjét – így nyugodtam meg. Ments meg a kezdettől, gondoltam. Aztán máshogy kezdtem gondolkodni.

kép | Vivian Maier, 1956

Ács József MEGÉRKEZNI A SOLARISRA

Andrej Tarkovszkij | SOLARIS [1972]

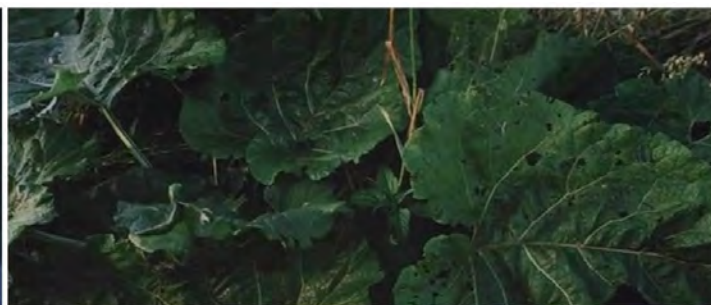
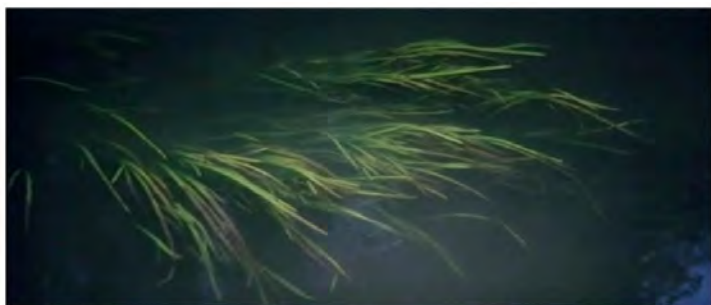
Film ritkán kerül olyan, fogalmak nélküli mély kapcsolatba a természettel, mint Andrej Tarkovszkij *Solaris*ának első, néma képsorai. Ebben a négy percben az ember – Kris Kelvin pszichológus, a szolarisztika munkában megfáradt tudósa – nem vizsgálja a természetet, mégcsak nem is szemléli, hanem olyan otthonossággal létezik benne, akárcsak a mező növényei, melyek körbeölelik.

A hetvenes évek legendája szerint a Stanisław Lem regényéből készült *Solaris* (1972) a szovjet filmművészet válasza az Arthur C. Clarke regényét feldolgozó *2001 Űrodüsszeiára* (1968). Tény, hogy Tarkovszkij a forgatás közben látta Stanley Kubrick művét, s egyrészt felismerte, hogy az amerikai alkotás egészen más szemléletet képvisel, másrészt elhatározta, hogy a *Solaris*ban Kubrick (és Clarke) felfogásának tudatosan is épp az ellenkezőjét érvényesíti.

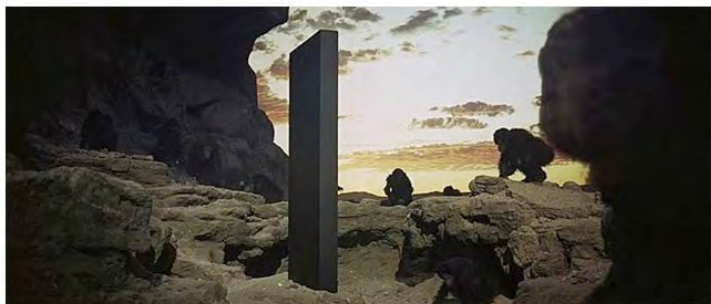
Mindkét film nagyjából két részre osztható, s a második rész mindkét esetben úrállomáson összezárt emberek közt játszódik, akiknek valamiféle idegen értelemmel kell felvenniük a kapcsolatot. Kubrick is, Tarkovszkij is egyfajta, a kezdetektől a jövőbe futó ívet rajzol fel, de Kubricknál ez a technoevolúció felfelé szaladó nyitott görbéje, Tarkovszkijnál körré zárul.

Kubrick filmje a holdraszállást célzó Apollo-program eufóriájában készült. A 2001-re várható csodás jövőt aprólékosan kidolgozott, futurisztikus díszletekkel hozta kézzelfogható közelségbe. Az *Űrodüsszeia* bemutatja, hogyan lép fejlődésének újabb, számunkra egyelőre felfoghatatlan lépcsőfokára a terjeszkedésre épülő nyugati civilizáció („az emberi nem”). A film racionalizált teremtésmítoszra épül: a modern ember ugyanannak a „kozmosz intelligenciának” a bábáskodásával, egy földönkívüli értelem ösztönzésére haladja meg korábbi önmagát, mint a film elején látható, hordákba verődött majomemberek, akik az űrből érkezett titokzatos oszloptól kapott intelligenciának köszönhetően egycsapásra felfedezik az eszközhasználatot.

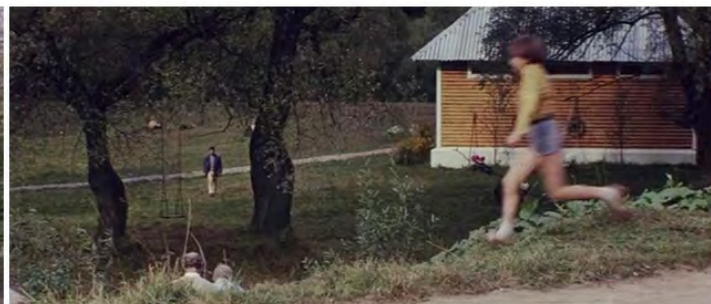
Filmje elején Tarkovszkij is a kezdetekhez nyúl vissza, ám ez a kezdet nem a (techno)evolúció valamely, mára meghaladott állapota, hanem az emberi ittlét állandó tényezője. A patak vizének mélyén hullámozó vízinövények jelzik: ez az a világ, ahonnan vétettünk, amely bennünk folytatódik, tehát belőle vagyunk.

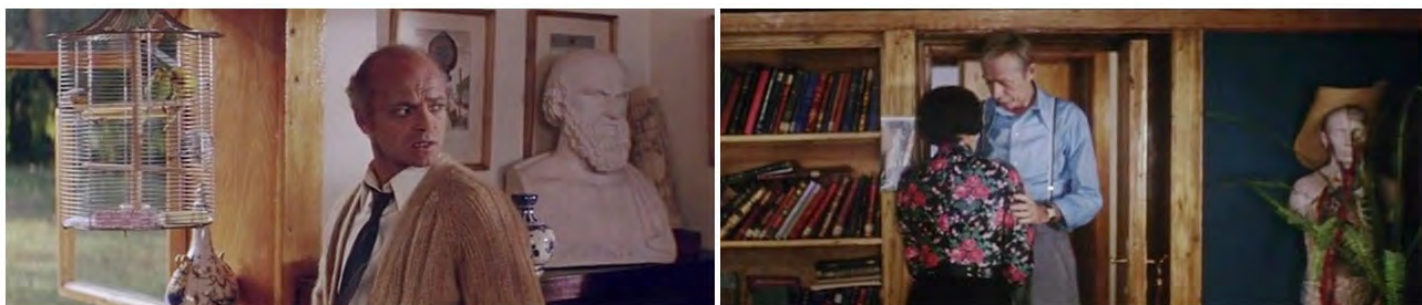
Tarkovszkij filmjében Kelvin a 2001 *Ürodüsszeia* kozmikus bálvány köré sereglő majomembereinek guggoló testtartását veszi fel, mikor kezet mos a tó vizében. Kubricket, aki híres montázsában a pörögve magasba repülő állati csont után egy ellebegő úrállomás képét illeszti be, az érdekli, hová jutott, miben új, miben több, miben más a modern ember, Tarkovszkijt ellenben az, hogy mi benne az eltörölhetetlenül ősi, a természeti.

Az ember az anyaméhben a törzsfajlódáshoz hasonló utat jár végig. Újraéli évmilliók eseményeit. A gyerek szükségképp közelebb van a természeti léthez, mondja Tarkovszkij, persze nem szavakkal, hanem filmnyelvi eszközökkel: előbb egy ló fut keresztül a parkon, nem sokkal később egy gyerek szalad le galoppozva a füves lejtőn. A ló patájának zaja és a gyerek lábdobogásának hangja szinte tökéletesen megegyezik.

Az *Űrodüsszeia* világát a folytonos és gyorsuló ütemű újítás szelleme határozza meg. A történet teljesen elszakad a földi tájaktól, a dialógusok a hódító hajóhadak modern megfelelőin, az űrjárműveken folynak. A *Solaris* kiindulópontja az ember gondozta, természetes földi táj. Kelvin apja, aki tartózkodó az újításokkal szemben és a hagyományra támaszkodik, az ősparkban álló faházban él, melynek falait az első léghajókat ábrázoló bekeretezett régi metszetek díszítik, a polcon pedig Aiszkhülosz mellszobrának másolata áll, épp fejmagasságban: szinte bármikor párbeszédbe bocsátkozhatunk a tragédiaírárs atyjával. Embernek lenni annyi, mint dialógust folytatni, sugallja a gipszmásolat. Dialógust a másik emberrel és dialógust a kultúrával. Kapcsolatban lenni. Ellenpárja a szoba egy másik pontján elhelyezett műanyag anatómiai oktatóbábu, kivehető belső szervekkel. A boncoló, tárgyiasító ész látja ilyenek az embert. A házigazda nem: kedélyesen kalapot csap a fejébe, szobanövénnyel takarja felnyitott hasát.

„Ez a ház a nagyapám házára emlékeztet”, mondja. „Nagyon szerettem, és anyával elhatároztuk, hogy ugyanolyat építünk. Nem szeretünk semmi modernet.” A tudomány öntörvényű fejlődésében hívó Kelvint, aki szerint tudomány és erkölcs két világ, hiszen a morális megfontolásokat a tudomány logikájában egyszerűen nincs hova illeszteni, apja így korholja: „Az ilyeneket, mint te, veszélyes az űrbe küldeni. Ott minden rendkívül törékeny és finom. A Föld már úgyahogy hozzászokott az ilyenekhez mint te, bár ez is elég sok áldozatába került.”

A *Solarisban* a film során egyre fontosabb szerepet kap a múlt, az *Űrodüsszeiában* pedig a jövő. A Földet (és a múltat) maga mögött hagyó Floyd szilárd öntudattal fordul a jövő felé, úgy videotelefonál az űrkompról a következő generációnak – kislányának. Az amerikai film felfogása szerint a csúcstechnika nem zárja ki, sőt, támogatja az emberi kapcsolatokat, még ha némiképp meg is változtatja azok jellegét.

A természeti táj néma idillje a *Solarisban* nem tart sokáig: megbontja az emberi szó. Az önfeledten futkározó fiúról, aki Tarkovszkij a lóval állított párhuzamba, kiderül, hogy városi gyerek. Egyáltalán nem látott még lovat. „A garázsban áll valami és néz”, mondja rémülten. Éppily tanácstalan a városlakó ember, ha saját gyökereivel, természeti létével szembeesül. Úgy tűnik, a civilizáció sűrűje csak bizonyos képességeire tart igényt, egész lényére nem. Ha a civilizáció igényeivel azonosul, saját piacképes tudásáról leválasztott természeti lényét felesleges ballasztnak, a múlt lerázni való terhes örökségének tekinteni. Így lesz a legeslegújabb kor ideálja a test tökéletlenségeitől megszabadult tiszta funkciók világa, a poszthumán jövő.

A *Solaris* nézője felnőttként is újraélheti a törzsfajlódást, amennyiben a természeti létből, majd Kelvin apjának

természetbe ágyazott életmódjából kiszakadva eljut a civilizációba, ahol *túlnyomórészt*, majd az űrállomásra, ahol *teljesen* mesterséges világ veszi körül. A *Solaris* az első háromnegyed óra földi tájba illesztett jelenetei után egészen *más térben* folytatódik.

A 2001 *Űrodüsszeia* híres csillagkapujának, Bowman kozmoszmélyi utazásának párja itt Berton néma autótúja a nagyvárosba. A néző mindkét jelenetben egy szülőcsatornán halad végig. Bowman tágra nyílt szemmel a jövőbe zuhan, Berton a múlton merengve a jelenbe.

A *Solaris* bolygóra készülő Kelvin az indulás hajnalán szép sorban tűzre veti az emlékeit. Érzelemmentesen állapítja meg, hogy feleslegesek. Az egyetemi jegyzetek közt hamvad el öngyilkos felesége fényképe is.

Hogy embert próbáló küldetését teljesíthesse, le kell számolnia múltjával és a rábízott feladatra kell összpontosítania. Kelvin igyekszik úgy viselkedni, mint az *Űrodüsszeia* küldetésükkel katona módjára azonosuló űrhajósai. A film elején a mező növényei ölelték körbe, most ő ölti magára a gépi környezet vonásait. Filmnyelvi finomság: lyukacsos sárga pólója a fémlemezborítás mintáját ismétli.

A 2001 *Űrodüsszeiában* (jobbra fent) az űrhajó belső tere steril, pormentes, pontos rendet tükröz, a *Solarison* ellenben, ahogy az odeérkező Kelvin megállapítja, káosz uralkodik, széthányt alkatrészek, kacatok, piszkos limlomok és a múlt, azaz a földi kultúra rekvizítumai, szőnyegek, szobrok, porcelánok, lovakat ábrázoló metszetek mindenfelé (balra lent). Kivétel a Kelvinnek fenntartott szoba, ezt korábban feltehetőleg zárva tartották, mert ott még ugyanaz a fajta rend uralkodik, mint az amerikai filmekben (jobbra lent). A két kutatócsoport eredetileg ugyanolyan gondolkodással vágott neki az expedíciónak, hogy kapcsolatba kerüljenek az idegen értelemmel.

A *Solaris* legénysége, a fizikus Gibarjan, az űrbiológus Sartorius és a kibernetikus Snaut is szeretné olyan hűvös fegyelmességgel végezni a munkáját, mint a hibernált társaikat felügyelő Bowman és Poole a *Discovery One* fedélzetén. Szeretné, de *képtelen rá*. Tisztán funkcionális környezetüket, melyben nekik is pusztán funkcióként kellene működni, a Földről hozott holmikkal igyekeznek emberi életre alkalmassá tenni. Az elrongyolt idegzetű Snaut mutatja meg például Gibarjan találmányát, hogyan kell a ventilátor fémburkolatára papírcsíkokat ragasztani, melyek aztán éjszaka a lombusogás hangját utánozzák.

A legénység itt képtelen beilleszkedni a poszthumán jövő keretei közé. Ennek legfőbb akadálya pedig épp az az *emlékezet*, amitől Kelvin a hajnali fényképégetés rituáléjával igyekezett megszabadulni. S ahogy például egy ázsiai utazás alkalmával mindannyian megtapasztalhatjuk, mit jelent európainak lenni, a tudósokat is a bolygón örvénylő élő óceánnal, ezzel a titokzatos, másfajta értelemmel való találkozás ébreszti rá, kik is ők valójában. A *Solaris* nem fogalmi nyelven veszi fel velük a kapcsolatot, hanem az emlékeikben élő emberek kézzelfogható másait küldi el hozzájuk. Ettől kezdve figyelmük középpontjába a szégyen, a tagadás, az elfojtás – megannyi nagyon is emberi lelki folyamat kerül.

„Nekem ez rettenetes. Nem bírom”, mondja Gibarjan az öngyilkossága előtt felvett, s barátjának, Kelvinnek szánt videoüzenetben. Nem a „látogatók” jelenlétére gondol, hanem a feltámadt lelkifurdalásra.

Kelvinhez is látogató érkezik: öngyilkos felesége, Harey, akinek fenyegetőzését a pszichológus annak idején nem vette komolyan, és magára hagyta. Rossz érzése támadt, de mire visszaért, már késő volt. A lélek tudósaként nem ismerte fel jól a helyzetet. Nem a tudás hiányzott belőle, hanem a szeretet. Kelvin az elfojtás műveletét először egyszerűen anyagi síkon valósítja meg: becsalja a nőt egy rakétába és kilövi az űrbe. Gombnyomásra akar megszabadulni a múlttól. Ez azonban itt nem vezet célra: az óceán új és új másolatokat küld. *Más térben vagyunk: a lelkiismeret terében.*

Különös zárvány a *Solarison*, ezen a zömében fémből és műanyagból épített úrállomáson a faburkolatú könyvtárszoba, ahol régimódi, papírra nyomtatott könyvek sorakoznak a polcokon. A legsúlyosabb akadály a pusztá funkcióvá,

„tudóssá”, „kutatóvá” egyszerűsödés útján, mint láttuk, az emlékezet és a lelkiismeret. A könyvtárszoba a kultúra, a kollektív emlékezet alkotásainak gyűjtőhelye. Snaut, akinek sebzettségét kiszakadt, szétfeslett karú zakója is érzékelteti, az átélt gyötrelmek hatására másként tekint a felhalmozott tudás szentélyére. Belepillant a könyvbe, amit Kelvin olvas. „Halandzsa!”, mondja kihívóan, s elhajítja. Ment-e a könyvek által a világ elébb?

Ám az asztalon felhalmozott köteteket a padlóra szóró Snaut sem akarja „ledönteni, amit ezredek / Ész napvilága mellett dolgoznak”. Elvetni „a bölcsek és a költők műveit, / S mit a tapasztalás arany / Bányáiból kifejtett az idő”, csak éppen fájdalmasan szembesül azzal, hogy kínzó életproblémáinak feldolgozásában vajmi keveset segít a sok tudós írás. Végül megtalálja a *Don Quijotét*, kiemeli a halomból, s lapozgatni kezdi, közben a „vendégek” zaklatásaira panaszkodik: „Mindig éjjel háborgatnak. Pedig hát aludnia kell az embernek. Ez a bökkenő.”

A „bökkenővel” megidézett Hamlet a halált követő kellemetlen álmoktól tart, melyekből már nincs felébredés, Snaut viszont épp aludni szeretne, pihenőt a nyomasztó, lázálomszerű ébrenlétből. Kelvinnel olvastat fel a regényből: „Én csak egyet tudok, uram. Amikor alszom, nem ismerek félelmet, se reményt, se fáradtságot, se fájdalmat. Köszönet az álom feltalálójának. Ez az egyetlen adomány, amiből mindenkinek egyformán jut, amely egyenlővé tesz pásztort és királyt, bolondot és bölcset. A mély álommal csak egy baj van: azt mondják, igen emlékeztet a halálra.”, olvassa Kelvin. „Még sohasem tartottál ennyire választékos beszédet, Sancho”, folytatja a rezignált Snaut, magára osztva a szélmalomharcos lovag szerepét.

Snautnak az alvás hiányzik, ez a gyógyító-feldolgozó jellegű folyamat. Görcsösen ébren tartja a megelevenedett lelkiismeret. A ráció „varázstalanított” világa, ahogy Max Weber nevezte, ha gyanakvással tekint arra, ami irracionális, ha túlhaladottnak, kiküszöbölendő rossznak tartja, hasonlóan alváshiányos helyzetbe jut. Márpedig az embert a tartós alvásmegvonás rendkívül befolyásolhatóvá teszi, s hosszú távon akár halált is okozhat. A fellépő hallucinációk miatt épp az alvástalan állapot válik álomszerűvé. A szünet nélküli ésszerűség, illetve a lidércnyomásos irracionális uralma egyazon jelenség két oldala.

Goya híres rézkarcán, a *Caprichos* 43. darabján ez a felirat áll: „Az ész álma szörnyeket szül”. Vajon mit jelent ez a mondat? Ha alszik az ész, elszabadul a fenyegető irracionális? Vagy hogy az ész álmai (az ész konstrukciói) szörnyűségesek? A rézkarchoz készített egyik vázlaton cím is szerepel: *Az alvó alkotó*. Nem tudós, hanem művész borul az asztalra. Goya értelmezésére a Pradóban őrzött kéziratából következtethetünk. Eszerint: „a képzelet, ha elhagyja az ész, szörnyeket szül, ám ha egyesül vele, minden művészet szülőanyja és csodák forrása”.

Voltaképpen a felirat mindkét értelmezése helytálló: ha az ész külön költözik a képzelettől, álomtalan lidércnyomást teremt, s az észről lehasadt, az ész világából száműzött, megvetett képzelet sem termel mást, csak rémképeket. Az sem biztos, hogy ha már elszakadtak egymástól, és idegenné váltak, lehet-e a kettőt egyesíteni. Melyikük végzi majd el ezt a műveletet? Az ész, amelyik nem tud mit kezdeni a rendszerében ábrázolhatatlan, oda nem illő elemekkel? Vagy a saját látomásainak súlya alatt görnyedő képzelet? Egyik sem valószínű. Vissza kell hát-rálnunk oda, ahol a kettő még nem létezett külön, mert egy magasabb és eredendőbb szint funkciói voltak csupán.

Ez bizony nagyon más, mint az *Ürodüsszeia* haladáskultusza, vagy az ész és képzelet együtt-működését megvalósítani ígérő „tudományos-fantasztikus irodalom”.

A *Solaris* tudósai valami nagyon idegen létformát akarnak megérteni, ám kiderül, hogy nem boldogultak még a lét legismerősebb alakzataival, a saját környezetükben élő emberekkel sem. A „vendégeit” minden erővel makacsul titkoló (sikeres elfojtó) Sartorius kényszeres típus. Egyetlen világot ismer el, az ész világát, és egyetlen szentséget, a „kutatást”. Kizárólag a tisztességes helytállásban hisz, és a születésnapját ünneplő Snaut kollégát is a tudomány hőseként

köszönti – mire a némileg kapatos kibernetikus kiönti a szívét: „Tudomány? Badarság. A mi helyzetünkben például a zseni és az ostoba is tehetetlen. Mondjuk ki már egyszer őszintén, hogy mi egyáltalán nem a kozmoszt akarjuk meghódítani, csak a Földet akarjuk kiterjeszteni a mindenség határáig, és nem tudunk mit kezdeni a másfajta világokkal, nem is kellene azok nekünk. Nekünk csak tükrök kellene. Kapcsolatokat keresünk, de nem találunk. Annak az embernek a helyzetében vagyunk, aki olyan célra törekszik, amitől tulajdonképpen fél, amire nincs szüksége. Az embernek emberre van szüksége.” A zárómondat pátozától megcsömörlött Snaut az iszákosok hirtelen támadt rosszkedvével fordul el.

Más térben, gyertyatartók, antik szobormásolatok és Bruegel-festmények reprodukciói között, kristálycsillár alatt üldögélnek a száműzött űrhajósok – mintegy két világ határán. Embervoltukat sem levetkőzni, sem a maga teljességében megélni nem képesek. Kelvin teszi meg a legnagyobb lépést, mégpedig azzal, hogy feladja a hiábavaló küzdelmet. Nem akarja többé sem lerázni, sem mások elől eltitkolni a különös jövevényt: feleségeként mutatja be a többieknek. Azaz: vállalja saját ember voltát. Nem feladatot végrehajtó fehérjetömeg, hanem bűneivel, tévedéseivel és betegségeivel is az egyéni és kollektív emlékezet, a kultúra és a tradíció őrzője, azé a viszonyításé ponté, ami nélkül egyetlen bűnt, betegséget vagy tévedést sem lehetne soha felismerni.

A súlytalanság kegyelmi pillanatában Bach zenéjére és Bruegel képein keresztül megnyílik az út az emlékezet időtlen tereibe. Kelvin és Harey harmonikus együttléte a technikai okokból beállt átmeneti súlytalanság megszűnte után is folytatódik, s azzal ér véget, hogy a virtuális Harey súlyos felismerésre jut, amire jellegzetesen emberi választ ad: öngyilkosságot követ el.

Kelvin vendége, Harey éppúgy „neutrínóanyagból” készült másolat, mint a többi vendég. Azt sem viseli el, ha csak egy percre magára hagyják. Nem önálló létező ugyanis. Ez azonban csak fokozatosan tudatosul benne. Mikor ráébred, hogy nem ember (miként Ádám és Éva ébredtek rá a bűnbeesés után a Paradicsomban, hogy meztelenek), meg akarja ölni magát, hiába. A „neutrínóanyag” másként viselkedik. A sebek gyorsan begyógyulnak, és Harey feléled a megivott folyékony oxigén okozta súlyos fagyási sérülésekből is.

A nő végül mégiscsak eltűnik az állomásról. Erre a film ad ugyan egy tudományos-fantasztikus magyarázatot (Kelvin éber állapotának agyhullámaival modulált röntgensugárzást irányítanak az óceánra, mire az „visszavonja a projekciót”), de a film logikája ennél többet sugall. Kelvin azzal, hogy feltétel nélkül elfogadta egykori feleségének jelenlétét – hiszen elszánta magát, hogy végleg az állomáson marad és vele fog élni –, vissza tudta fogadni az önmagából száműzött emlékeket, melyeket azon a bizonyos földi hajnalon fénykép formájában rituálisan elégetett.

Az állomásra érkező vendégek a bűntudat alakzatai: a bűntudat elleni védekezés, a háritás, a kirekesztés energiái tartják életben őket. A feltétel nélküli elfogadás (a szeretet) megszünteti külön-létüket.

„Van-e jogom lemondani a lehetőségről, hogy kapcsolatot teremthetünk ezzel a folyékony kolosszussal, mely már emberek százait nyelte el, s mely tudtán kívül ringatott, mint egy porszemet?”, morfondírozik a magára maradt Kelvin, s bár a Solarisról beszél, szavait éppenséggel az embert dajkáló Létre is vonatkoztathatjuk.

A Solaris sokat vitatott zárójelenete, ami ellen Lem, a tudományos-fantasztikus író annyira tiltakozott, pontosan arról a visszahátrálásról szól, amit ész és képzelet megbomlott egysége tesz elkerülhetlenné. Kelvin drámai események során elfogadta halott feleségét, hogy legvégül eltűnését, azaz halálát is el kelljen fogadnia. A záró képsorok megismétlik a film elején látott motívumokat: a tavat, a hullámzó vízínövényeket – az életet. Változik a perspektíva. Kelvin, aki mostantól másként tekint az életére, a ház ablakán bepillantva látja, hogy – immár nem *odakint*, hanem *odabent* – esik az eső. Mint a magasba emelkedő kamera mutatja, ez a ház és ez a park valójában a Solarison zárványként képződött kis sziget. *Más térben vagyunk. A lelkiismeret terében.*

A tékozló fiú hazatérése: Kelvin a szülői ház lépcsőjén térdre hull az apja előtt. Visszahátrál az ész és képzelet kettéválása elé, visszatér a természethez, mely saját természete is, az eredethez, ahol Atya és Fiú, az Isten és az emberré lett Isten, a Lét és akit a Lét dajkál, egyek.

Bene Zoltán RÓZSASÁNDOR ÉS A SPIONOK

Ne küldjön rám hitvány ügynököket, mert levágom a fülüket és az orrukra varrom mindegyiknek! Ha már küld, hát ügyeseket küldjön.

Rózsasándor a lovát ugratta – részint vidám kedvében, részint, mert göröngyös a Szabadkáról Szeged felé kanyargó országút. Szépen pödrött bajszán csillogott a bajuszkenőcs, sötétpej lovának gondosan fésült sörényén megmegcsúsztak a pajkos késő tavaszi nap utolsó sugári. Hátrapillogott a mögötte poroszkáló Panzasándorra, s látta ám, hogy dacára a gidreknek és gödröknek, bizony elszenderedett testes számárószvére nyergében. Amit azonban nem láthatott, az hú kísérelője álma volt, melyben hórihorgas, szokatlan öltözékű figura ügetett egérszürke, zörgő csontú gebén végeleáthatatlan síkságokon és hepehupás dombvidékeken keresztül, s Panzasándor a nyomában. Aztán egyik pillanatról a másikra a nyakigláb, hóna alá petrencés rudat szorítva – csak a Jósten a megmondhatója, honnan a csudából kerítette elő – egy szélmalom irányába kezdett száguldani viharsebesen, miközben érthetetlen nyelven óbégatott és hujáskolt...

Ebben a minutában azonban az útszéli árokból előugró torzonborz, inges-gatyás alak durván fölverte Panzasándort édesded szunyókálásából, hogy ijedtében kis híján le is huppant az öszvér hátáról.

– Megálljatok, atyámfiai! – üvöltötte az árokból termett legény.

Rózsasándor finoman megrántotta sötétpej csődörének kantárát, s előrehajolván nyergében, gyöngéden és nyugtatón megveregette az állat nyakát.

– Hogy azt a leborult szivarvégit neki...! – sziszegte sárga lapátfogai között Panzasándor.

– No – vont a föl a szemöldökét Rózsasándor jóindulatúan.

– Honnan és hová, jóemberek? – érdeklődött a toprongyos egyén mordan.

– Csak innen, a hátam mögül – dörmögte Rózsasándor –, és arra, amerre az orrom áll.

Panzasándor erre, feledve bosszúságát, csendeskén göcögni kezdett.

– Nagyon vicces! – mérgelődött a borzas fickó, egyúttal ómódi mordályt húzott elő a gatyájából.

– Ettől mi nem ijedünk meg, lelkem – nevetett Rózsasándor, miközben boszorkányos ügyességgel vette elő karikás ostorát valahonnan a háta mögül, s mire az utolsó hangot kiejtette, már jól oda is csördített a gondozatlan egyén pisztolyt tartó bal kezére, a fegyver messzire röpült, a kéz gazdája fájdalmasat vonyított, egy közeli fán gubbasztó varjú kárörvendőn elkárogtta magát. A következő csapás eredményeképpen pedig az ostor szíja szorosan a lefegyverzett személy csuklójára tekeredett.

– Hát te honnan és hová? – kérdezte ártatlanul Panzasándor a pocakját simogatva.

A zilált külsejű férfiú konokul hallgatott.

Török Eszter illusztrációja

- Tudod-e, ki vagyok én? – szegezte neki a kérdést Rózsasándor.
- Valami csikós – szűrte a fogai közt a fogoly. – Az ustorral, mi tagadás, igen jól bánsz – tette hozzá félhangosan.
- Az én nevem Rózsasándor – jelentette ki Rózsasándor. – Talán hallottál már rólam.

A torzonborz fickónak, úgy tűnt, leesett az álla. Félrehajtott fejjel vizslatni kezdte a csuklójára tekeredett ostor végét szorongató férfiút.

- Valóban így írták le a nevezetést – dűnnyögte. – S a falragaszokon is így néz ki – tette hozzá.
- És te ki vagy, atyafi? – mosolygott Panzasándor.
- A Noszlopy Gáspár csapatából való Hódi Róbert, nem más.

Rózsasándor leugrott a lova hátáról, szabadon engedte borzas foglyát.

- Gáspárt két hónapja kötötték föl Pesten, a Ludovika mögött – közölte a legénnyel.

Hódi Róbert erre minden előjel nélkül keservesen sírva fakadt.

Az angolai Robin Hódi leszármazottja vagyok.

- Nem hallottad?
- Nehem – szipogta Noszlopy embere. – Olyan volt nekem, akár az apám.
- Pedig nem sokkal lehetsz ifjabb nála.
- Mint a bátyám – helyesbített amaz. – Árva vagyok.
- Ismertem Hódikat Vásárhely környékén – vakarta a fejét Panzasándor, miközben lekászálódott hátságáról.
- Én külhonból származom – rázta a fejét Hódi Róbert. – Az angolai Robin Hódi leszármazottja vagyok.
- A’ meg ki a rossznyavalya? – értetlenkedett Panzasándor.
- Afféle híres és igazságos betyár és útonálló volt, miként kendtek.
- Nohiszen – legyintett Panzasándor.

Rózsasándor ezenközben komoran hallgatott. Szúrós szemmel fürkészte Hódi Róbertet.

- Noszlopyt Túladunán fülelték le – szólt csöndesen.
- Én Kecskeméten váltam el tőle tavaly nyáron – mondta Hódi Róbert.
- Kecskeméten?
- El akartuk fogni a császárt, aki akkortájt arra járt.
- A császárt?
- Azt – bólogatott buzgón Hódi Róbert.
- Elbaltáztátok, ugye? – hunyorgott Panzasándor.
- Elárultak bennünket. Futott, ki merre látott.
- De te maradtál – helyesbített Rózsasándor. – És elkaptál egy pandúrt is, lehúztad róla a kincstári csizmát.

Hódi Róbert elvörösödött.

- Így volt, igen – heherészett kínjában.

Rózsasándor mozdulatait megint lehetetlen lett volna követni, olyan sebesen végezte, amit végzett, akár a végzet. Nem telt belé három szempillantás, Hódi Róbert a földön hevert, s a hátán Panzasándor ücsörgött.

- Te Pandúrsándor embere vagy – állapította meg szomorúan Rózsasándor. – Pandúrsándoré, ki nékem ősi ellenségem, s népemnek nyúzója. Legszívesebben megfircangolnálak.
- Nem úgy van az... – nyögte Hódi Róbert, de Rózsasándor leintette. Megkötözte kezét-lábát, közben kenyeres pajtása átkutatta a pandúrbérenc zsebeit.
- Ímhol egy zsíros, számfüles kis füzetke – mutatta föl Panzasándor, majd silabizálni kezdte, miszerint:
- Robin Hód kalandjai a szervadi erdőben.

Fölemelte a tekintetét a papírról, szemében kiütközött az értetlenség:

– Az meg hol a csudában van?

– Angliában – nevetett Rózsasándor. – No, ez volna a te ősöd? – kérdezte Hódi Róbertet, de a választ meg sem várva, begurította az árokba, ahonnan fertályórája előugrott.

– Tűnődjél, ánglius, lesz időd elég – javasolta neki Panzasándor, utánaahajította a rongyolt füzetet, majd visszamászott az öszvérré.

– Azt üzenem Pandúrsándornak – vetette vissza a nyeregből, széles válla fölött Rózsasándor –, hogy ne küldjön rám hitvány ügynököket, mert levágom a fülüket és az orrukra varrom mindegyiknek! Ha már küld, hát ügyeseket küldjön. És ne szennyezze be szegény Noszlopy uram emlékét a magadfajta szájalmas nyomoroncokkal, akiken olyan árulkodóan áll az ing meg a gatyá, ahogyan Lendvay színészen állt, kit tavaly nyáron Temesvár mellett láttam egy színműben, míg el nem nyomott a buzgóság a nagy műélvezetben!

Hódi Róbert, mivel Panzasándor a tartalék kapcájával kipeckelte a száját, nyöszörgéssel jelezte, hogy megértette az üzenetet. Rózsasándor elégedetten vette tudomásul a nyugtázást, azzal folytatta útját a jó Szeged városa felé, hogy annak határában édes egykomája, Katona Pál uram tanyás ingatlanján húzódjék meg egy kicsit, tekintettel arra, hogy erősen vágyott már pihenni.

Alig ült el a por Rózsasándor lova lába nyomán, két kövér, marcona férfiú loholt elő az országúttól néhány száz lábnyira húzódó csaliútól, előkotorták Hódi Róbertet az árokból, megoldották köteleit, s egy kulacsból savanykás borral itatták.

Hülyék kendtek mindahányan, Pandúrsándor béresei!

– Tud ez mindent – törölte meg a száját Hódi Róbert. – Hallotta azt is, hogy Noszlopyt fellógatták. Él a hálózata ezeknek a kutyáknak.

– Mit tudsz te arról, mi az a hálózat? – hördült fel kevésbé pohos szabadítója mérgesen.

– Miért nem mentél vele? – kérte számon a pohosabb.

– Elárult a csizmám. Kilógott a gatyá alól.

– Hülye vagy te, nyilvánvaló – vont le a tanulságot a másik kettő.

– Hülyék kendtek mindahányan, Pandúrsándor béresei! – zendült egy hang a hátuk mögött, s a karikás ostorok úgy csördítettek a nyakuk közé, hogy azt az életük végéig emlegették. Nem telt bele hét, esetleg nyolc szempillantásnyi idő, s Pandúrsándor mindhárom leselkedője a porban hevert, ott jajgatott, fülüken távolodó patkócsattogás vert visszhangot.

Szürkült az ég alja, Rózsasándor lova megbotlott egy fűcsomóban, merthogy Panzasándorral az oldalán letért az országútról, s Katona Pál uram tanyája felé ügetett tova. A sötétej csődör fáradt lehetett már, Rózsasándor aggódva húzgálta meg a fülét.

Török Eszter illusztrációja

– Vajon valóban élnek Hódik az ángliusok között? – tűnődött Panzasándor. – Talán. Merthogy minden lehetséges, én már csak úgy vélem. Nemde? – s miután vagy egy lélegzetvételnyi ideig is hiába várta a feleletet okos és érdemes kérdésére, ekként folytatta a bölcselkedést: – Hogy mást ne mondjak, mostanság langaléta férfiről álmodom, őszbe hajló, igen mókás szakállkát és bajuszkát visel, csontvázsovány lovon jár és értelmetlen nyelven beszél. A legkülönösebb, hogy magam is vele tartok erre-arra, hajszállra úgy, ahogyan igazából veled szoktam, kedvelt uraságom, jó Rózsasándor. Álmodban azonban holmi számáron követem a különös embert, válaszolgatok a szavaira, miket ép ésszel nem is értek, és válaszaim szemlátomást helyesek. Furcsán furcsa dolgok ezek, kedvelt uraságom, jó Rózsasándor...

– Furcsán furcsa már minden, Panzasándor – hagyta rá Rózsasándor, örvendezve, hogy kísérője gondolatai elterelődtek az ángliusokról. – Mióta az osztrákok meg a muszkák végiggázoltak rajtunk, különös az élet. Attól tartok, kipottyantunk a saját világunkból, ahogyan a vonat vagonjai potyognak le a sínekről, midőn kisiklik a mozdony. Lám, lám, álmodban csacsin, de a valóságban is számárorszáron imbolyogsz, jó lovadat elkártyáztad, s nem loptál helyette

másikat, derék Panzasándor!

– A bor az oka, attól lehet – kesergett Panzasándor. – Lónak néztem én ezt a dögöt, ette volna a fene azt a hegyaljai...

– Hamarosan a komámhoz érünk, ott majd kipihened magad – vigasztalta Rózsasándor, s közben a köréjük sűrűsödő sötétséget vizsgálta, szimatolta –, aztán meg tudjuk jól, merre legettetik a szegedi bíró ménését.

A távolban már föl is tűnt Katona Pál tanyájának pislá fénye. Csakhogy amint Rózsasándor és vitéz kísérőjének alakja beleveszett a feketeségbe, az egyik bokorban megmoccant egy vézna, pattanásos képű emberke. Föltápáskodott, lévén addig kushadt az ágak között, kezeit dörzsölgette, fogait csikorgatta, lábát rázogatta, s mikor úgy érezte, a vér újfent megiramodott az ereiben, elspurizott Szeged irányába. Alig jutott azonban pár száz lábnyira, meglehetősen kődarab koppant éppen a halántékán.

Akár a nyulak, olyan szaporák a spionok manapság.

– Akár a nyulak, olyan szaporák a spionok manapság – dörmögte Katona Pál a bajusza alatt, miközben átkutatta a cingár zsebeit. – Pedig nem érdemes...

Nem sokkal később Katona Pál és Rózsasándor karcos homoki borral öblítették le a viszontlátás fölötti örömeiket, míg Panzasándor úgy aludt, hogy a nyála is kicsordult, s álmában ama bizonyos férfiút figyelte sajnálkozva, ahogyan szánni való módon, mégis valamelyest méltósággal belegabalyodik a szélmalom vitorlájába. Az a magasba emeli, s forgatja körbe és körbe a rúgkapáló embert, míg ő maga, a jó Panzasándor oda nem ront, hogy a molnárt előrángatva leállíttassa a kereket....

És sikerrel járt: a kerék megtorpant. Panzasándor pedig fölébredt. Arról azonban, hogy mi történt ezután, majd másik alkalommal. Most elégedjünk meg ennyivel.

illusztráció: [Török Eszter](#)

Czilczer Olga AHOGY A CSERESZNYE

*Ahogy a fa elindult settenkedve alkonyi órán
s ropogósra sűrűn érett gyümölcse tovább
hirdette pirosát holvott ágain himbálózva
ahogy a cseresznye mozaikszemei
őrizték a lomb szökevény formáját
úgy őrizném én is egykedvű napjaimra
amit egem rám aggatott kellemet ízt felváltva
verőfény és eső ujjlenyomatát
elhagyott nő éjszaka
térdfájásra ébredvén szoba s konyha
közt botorkálva balzsamkeresőben
színeimmel magam mögött öreg fa
valósága akinek minden ága
reccsen elárulja
merre jár az emlékezet
fiókjait húzogatja gyógyteát főz
altatót nyel könyvét fellapozza
álmába legyen visszaút*

Horgas Béla FOLYTATÁS

*Ez már a második nap, de
mondhatom így is: még csak,
mert mindenképpen folytatás.*

*Ültem az erkély sarkában,
szeptember végén, szombaton,
s mikor a nem várt nap fénye
két szürke felhődomb közül
a kezemben tartott pohár
sötétkéjébe zuhant,
és mögötte a vadszóló*

*világos piros szárai
a sápadt-zöld leveleket
a háttérben meglengették –
úgy éreztem, megvan: de mi?*

*A színorgiás képeket,
mint befőttet, elmentettem.
Nézd ezt a téli pénteket,
hiába szürke, jéghideg,
benne él a hő és a fény -
valami reményféle tény.*

kép | Horgas Béla

Ács József ALKALMI VERS AZ ISKOLAPADBÓL

*nem is a költői képeket
a kőzetet a földtörténetet
hanem ahogy a felfénylő szavak
lassan kézről kézre adják
mint láthatatlan csomagot
a kimondhatatlant*

*egész életében tiltakozott
nem hiszek Istenben
így imádkozott
nem hiszek Tebenned mondta
csak nincs kivel szót váltanom
az elharapott fájdalom
s az irdatlan magány
hallatszott minden verséből
mint torkán megakadt morzsát
próbált valamit felköhögni
újra és újra a
papír fölé hajolva
lássuk mire jutunk mi ketten
én és az isten
akit az imént teremtettem*

*a műtermi fényképen úgy áll
mint papucsban cigarettázó háziasszony
vagy értekezletre váró magyartanár
nézni tanultam tőle
lámpaoltás után
bámulni a koponyacsontokat
bentről kitapasztó körmozit
megértettem hogy a költészet
nem a megszólalással
az elnémulással kezdődik
kivárni a tárgyak beszédét
figyelni sugárzásukat
kihallgatni a nyelvet*

Novák Gábor VIGYÁZZ, MIT KÍVÁNSZ!

Eljött hát az Újév, itt van ez a rosszkedvű, se-hó, se-napsütés tél, és a torkunkba nyomott ünnepek sem terelik már el a figyelmemet arról, hogy magam vagyok megint – hogy januártól–márciusig aligha bírom ki levegővétel nélkül, ha alámerülök a téli sötétségbe.

túlélő típus

Nem aggódsz miattam, mondanád azzal a kis mosollyal, amely megtáncoltatta arcod ráncait, amire nem tudtam nem visszamosolyogni. Mert átéltem én már ocsmányabb szitukat is – talpra estem, megráztam magam, mint az ázott kutya, és mentem tovább mindahányszor. Túlélő típus vagyok – de csak a magad módján lenne igazad.

Könnyen vigyorogtam, másztam bele a legsűrűbb mocsokba, vagy locsolt nyakon hideg vízzel Aubrey McSors és a céda missz Fortuna – mert ott voltál nekem te, az együtt-létezésünk és a lesz-még-jobb-is ígérete. Minden vacak napra, nyűgre jutott valami apró öröm, ha más nem, hát játékos-komolyan hajba kaptunk, milyen könyvespolcaink legyenek, ha egyszer mi ketten... Ha össze is veszünk, nem tartott sokáig – negyedóra, nem bírtuk tovább, fejed oldalra biccentve néztél rám, kacsintottál, nem szóltál, játszottad a csendkirályt, csak a szemed kérdezte: „na, mit varázsoljak neked?”

Te csak azt ismered, akivé melletted váltam – aki nélküled lettem, azt elképzelni sem tudod.

Ott őgyelegtem az újévet váró tömegben, egyetlenként, akit nem érdekelt az idő múlása, a mániás-harsány

papírtrombita-recsegés közepén, és egy petárdáktól-tűzijátékoktól világgá szaladó, reszkető horpaszú kutyát figyeltem, amint lábak-talpak közt iszkolva keresi a kiutat ebből a zajos, idegen világból. Didergősen támasztottam a korlátot, nyelvemmel a megdagadt számat böködtem – még a felrepedt ajkam is rád emlékeztetett! – előző nap, műszakból-robotból kifelé, a parkolóban rámásztam egy arcra, mert azt találta mondani, hogy egy magadfajta tyúk miatt ugyan ne játsszam már a búbánatost – te már úgyis mással hancúrozol. biztos, mint a halál... Feldühödtem, felejtettem fáradtságot, nyugöt, téged ne tyúkozzon le senki! – azt csak nekem lehet, nekem szabad.

megint te jutottál eszembe

Támasztottam hát a korlátot, néztem a tömeget, ahogy a sétálóutcából a nekiszélesedő, macskaköves térre áradt – körös-körül vigyori vidámság, minipezsgők pukkantak, szerelmetes párocskák jaj-de-boldog' összebújva, egymás zsebében melengették a kezüket – nekem maradt az irigység és a gondolataim kusza halmaza. Az órára néztem – a mozdulatról megint te jutottál eszembe – a csuklód, amely olyan vékony, hogy rösteltesd mutogatni – hajgumival, kendővel, karkötővel takargattad, vagy azzal a nagy, bumfordi, műanyag karórával, amit aztán otffelejtettél az asztalomon. Néha azon fantáziálok, hogy eszedbe jut, vissza kéne jönni érte – és ha csak közvetve is, de rám gondolsz, arra, hogy együtt lehetnénk. Persze nem jössz – minek? Ócska vacak holmi, kapni bármelyik kínai üzletben, tucatszámra.

Míg elvánszorogtam egy bódé felé, ahol olcsó forralt bort mértek a népnek, a bajokon és a megoldáson agyaltam – mert ott voltál bennem, de hiányoztál mellőlem – a nyomáskülönbség úgy szaggatott szét, mint az ürbe kilökött testet a vákuum ereje.

– Kifordítani magam! – furakodtam át egy kövér és szemérmetlen-vidám párocska tagjai közt. – Térinverzió, az lenne csak az igazi, ami bent volt, kerüljön kívülre, ki a szívvel, a zsigerekkel, genitáliákkal!

Ha kidobálok és -fordítok magamból mindent, ha csak egy embernyi úr marad belőlem, tán kezdek valamit veled...

„Na, mit varázsoljak neked?”

Ez jó lesz, jó lenne... Ha még kérhetek... Talán, ha eltűnök hirtelen – ha nem lesz agyam és memóriám, arra sem fogok emlékezni, ahogy olvasni szoktál – állad a tenyeredben, két szemöldököd között apró, függőleges ráncocskával, sorról-sorra ugráló tekintettel, vagy éppen a halántékodhoz emelt kézzel, mintha ki szeretnéd tapintani az épp most olvasott, formálódó képeket-mondatokat – elmaradnak a rögzült feltételes reflexeim, nem lesz szívem, ami kihagyjon egy ütemet, ha hozzád-forma nő sodródik elém az utcán. Könnyebb lesz minden – ugye, könnyebb lesz?

A többi? Minden, amit kifordítottam magamból, a környező világgá válik – a falakra fröccsen a vérem, a verejtékemből köd lesz, a húsból talaj – és mindenre, szobrokra, házakra, emberekre, állatokra, vékony réteggént tapad majd ez a keserves szerelem, ami korábban bennem lakozott.

Toxin-antitoxin, anyag-antianyag – a szent és vágáns-epekedés megénekelte l'amour ellen talán nincs jobb, nincs más gyógyszer, mint a profanitás – ha üzekedő kutyák, bagzó macskák szaladnak szét veled, ha buszok kereke gördül át vagy tömegek lába tipor rajta, ha minden átok ablakból, minden plakátról és kapualjból ő vigyorog rád, megsokszorozva, piszkosan, foghíjasan.

Kortyoltam a forralt-pancsolt lötyöt, cigarettát kotortam elő, rágyújtottam, szívtam kettőt belőle, eldobtam – utoljára azt mondtad, igyekszel leszokni. Szél cibált a kabátom alá, dermesztett vesét, borzolt szőrszálakat, míg az órára néztem – tizenegy múlt, ilyentájt szoktál lefeküdni, szőszös-szuszis pizsamanadrágodban és kinyúlt pólódban elvackolod magad. Hason fekszel, mindig csak hason, ráncokat nyom az arcodra párnád, elcsorran nyálad, arcodra tapad kibomló hajad...

A bor lehetett az oka, a pancsolt löre, vagy a zajok és a fények, de egyszeriben úgy éreztem, meglódul velem a világ – gyomrom megsüllyedt, majd visszapattant, akár a gumilabda, és minden, ami benne volt, utat tört magának kifelé. Vonítva rogytam egy kapualjba, a falragaszok, „lakást keresek”-cetlik, diszkoplakátok

palimpszesztje elé – tapasztottam a számra a kezem, de ajkam mögül felbőffent, ujjaim közt kibuggyant minden, aminek nem lett volna szabad.

Szemem könnybe lábadt, gyomrom görcsös-hevesen rándult össze, nyelőcsövemen olyan vadul hullámozott végig a perisztaltika, hogy abban a pillanatban elhittem, valóra vált a fantazmagória – úgy tűnt, jön ki belőlem minden, szív, máj, zsigerek, érzelmek, emlékek.

Na, mit varázsoljak neked?

Két hullám közt, a számat és arcomat törölgetve, tovadülöngélő, részeg kamaszok vihogását hallva idéztem fel szavaid – „Na, mit varázsoljak neked?” –, és éreztem, előnt a rémület. Ha ránézek az órádra, majd csak egy kínai vacakot látok? A hajgumidat sem hordom majd a belső zsebemben, nem lesz szükségem erre a szent-együgyű kabalára? Mihez kezdek a hosszú téli estéken, ha már nem érdekelnek és nem kavarnak fel a színes-tintás, kusza kis leveleid?

Vigyázz, mit kívánsz, mert még teljesülhet. Azon kaptam magam, hogy összeszorítom fogam-ajkam, felegyenesedem, kényszerítem magam, hogy lélegezzek mélyeket, hipnotikus-lengő nyakláncodat láttam magam előtt, boszorkány-tekintetedet – „Na, mit varázsoljak neked?” –, és hányásfoltokon csúszkálva, könnymaszatos képpel elindultam hazafelé, motyogva üzleteltem veled: nem kell inverzió, nem kell semmi, csak maradj bennem, és hagyd meg nekem az emlékeimet.

Fotó | flickr.com

Kállay Kotász Zoltán APOKALIPTIKUS SORVEZETŐ

(Titusz napján, Titus Caesar Vespasianus Augustusra, a rómaiak egyik legnépszerűbb és legvéresebb császárára emlékezve)

Ha szeretni tudsz, szeress.

Ha nem tudsz szeretni, légy jó.

Ha jó sem tudsz lenni, légy erkölcsös.

Ha erkölcsös sem tudsz lenni, legalább tartsd be a törvényeket.

Ha nem tartod be a törvényeket, legalább ne emelj kezet emberre.

*Ha emberre emelsz kezét, legalább ne asszonyra, gyerekre, kiszolgáltatottra emeld.
Ha kiszolgáltatottra emeltél kezét, legalább ne vedd el életét.*

*Ha életet vettél el, legalább ne üldözd a gyászolókat, ne rombold le templomukat.
Ha üldözöl és rombolsz, legalább ne hirdesd a tetteted jó cselekedetnek.
Ha jó cselekedetnek hirdeted, legalább magadnak valld be, hogy hazudsz.
Ha magadnak se vallod be, hogy hazudsz, legalább ne emeld a bűnödet ünneppé.*

*Ha ünneppé emeltesd, és bűnödet tisztelik és követik, ne gondold,
hogy örökké így lesz.*

Kállay Géza PRÓBA NEM VOLT

E napon indul – úgy istenigazából, hosszú hétvége után –
az új év.

Indulna Lear is, hogy magáról

beszéljen: *Ismer engem itt valaki?*

— Békéscsabán, egy színpadon –

Hisz ez nem Lear!

Azt a színpadot még sose látta: *Így jár Lear,*
így beszél?

Vajon ott lesz-e vele kis Bolondja,

ha *emlékezete gyengül? vagy látása?*

Hóviharban, hidegben, fürgetegben

– az lesz-e? –

mit lát? minek néz? Kit minek néz?

Ki minek nézi őt? *Ha!*
biz Isten, ez nem így van.
Próba nem volt,
illetve az volt a sok év.
Fellépés: ezért érdemes.
Valami talán átmegy,
ha ő átmegy valamin.
Hol, aki megmondja, mi vagyok?

Kép | [Láng Anna](#)

Szekeres Sándor Gábor EBÉDIDŐ

*Augusztus 8-án, a nyári forróságban az idő úgy döntött, felfedi végre az élők előtt lényegét. Befolyt a tudatokba, és engedte, hogy érezzék, engedte, hogy megértsék és megtudják, kinek, mennyi jut belőle. Ennek aztán egyesek megőrültek, mások elszomorodtak. Éppen egy pesti lakásba folyt a kulcslyukon át, hogy szétterjedjen, amikor a konyhaajtónál férfinyomba ütközött. A nyom már évek óta ott volt. Ott ragadt mozdulatlanul, és figyelt. Az idő próbálta birtokba venni, de nem sikerült, mert a nyom az időn kívül létezett. Ettől az idő kicsit megzavarodott, és különböző furcsaságokat idézett elő. Tett még néhány kísérletet, de mindig kudarcot vallott. Aztán csak figyelt. Akkor vette észre az asztalnál ülő Viktóriát, a pesti kurvát, amint borsót fejtett család nélkül, ruha nélkül, meztelenül. Vele sikerülni fog, gondolta az idő, és már folyt tovább, hogy Viktóriában is szétterjedjen, de akárhogyan próbálkozott, nem tudott a nő közelébe férközni. Mintha hatalmas falak épültek volna a nő köré – nem lehetett áttörni. Szánalmas volt az idő szenvedése, Viktória mégsem szólalt meg, hogy enyhítse. Később meggondolta magát, és odavetette: vedd már észre, hogy nem érdekelsz. És ettől az időben megtört valami. Leforrázva, megszégyenülten állt a kurva előtt. Az idő megállt. Pont akkor, amikor fel akartam állni a székemből. Ott lebegtem a szék és a felállás között, és úgy néztem ki, mint akit gyomorgörccsel szögeztek a térbe. Belemerevedtem a világba. De az időt ez nem érdekelte, a férfinyomot meg az idő nem érdekelte, Viktóriát meg a férfinyom és az idő nem érdekelte. Az idő összehúzta magát, és elkullogott. Gondolkodásra volt szüksége. Amikor végre minden ott volt időtlenül, a férfinyom megmozdult, felült egy arab telivérre, és kilovagolt a pesti lakásból. Viktória tovább fejtette a borsót. Amikor az idő újra megjelent, egy szál rózsát hozott, és már nem folyt be a kulcslyukon, hanem illendően kopogott, várta, hogy beengedjék. Mivel nem engedte be senki, benyitott az ajtón, és egyenesen a konyhába ment, átlépte a férfinyom hült helyét, majd az asztalnál állapotodott meg. Az asztalon egy tál gőzölgő borsóleves volt, az asztal szélén pedig egy papírcetli, rajta a felirat: *Elementem és nem jövök vissza. V.* Az idő dühös lett, ledobta a rózsát. Hülye kurva, mondta hangosan, és kifordult magából. Az időtlenség megszűnt. Éppen jókor, mert a tagjaim elgémberedtek a gyomorgörccsállásba. Nyújtóztam egyet, kimentem a konyhába, ahol egy tál gőzölgő borsóleves fogadott, a földön egy szál rózsza hevert, az asztal szélén meg egy cetli, rajta a felirat: *Elementem és nem jövök vissza. V.* Hát jó, gondoltam, aztán teleszedtem a tányéromat. Jó illata volt a levesnek, mégsem tudtam megenni. *Keserű volt a borsó.**

Az írás Hajnóczy Péter Viktória című novellájának továbbgondolása, és azon az augusztus 8-i napon játszódik, amikor Hajnóczy meghalt.

Stonawski József FEKETÉN-FEHÉREN

Válasszunk közös csillagot,
homályt oszlatót,
magához vonzó,
földi konstellációt!
Láss csodákra kész
összefüggést az égen!
Ahogy a naptárban
is állsz: feketén-fehéren,
Boldizsár.

Hieronymus Bosch: A háromkirályok imádása (részlet)

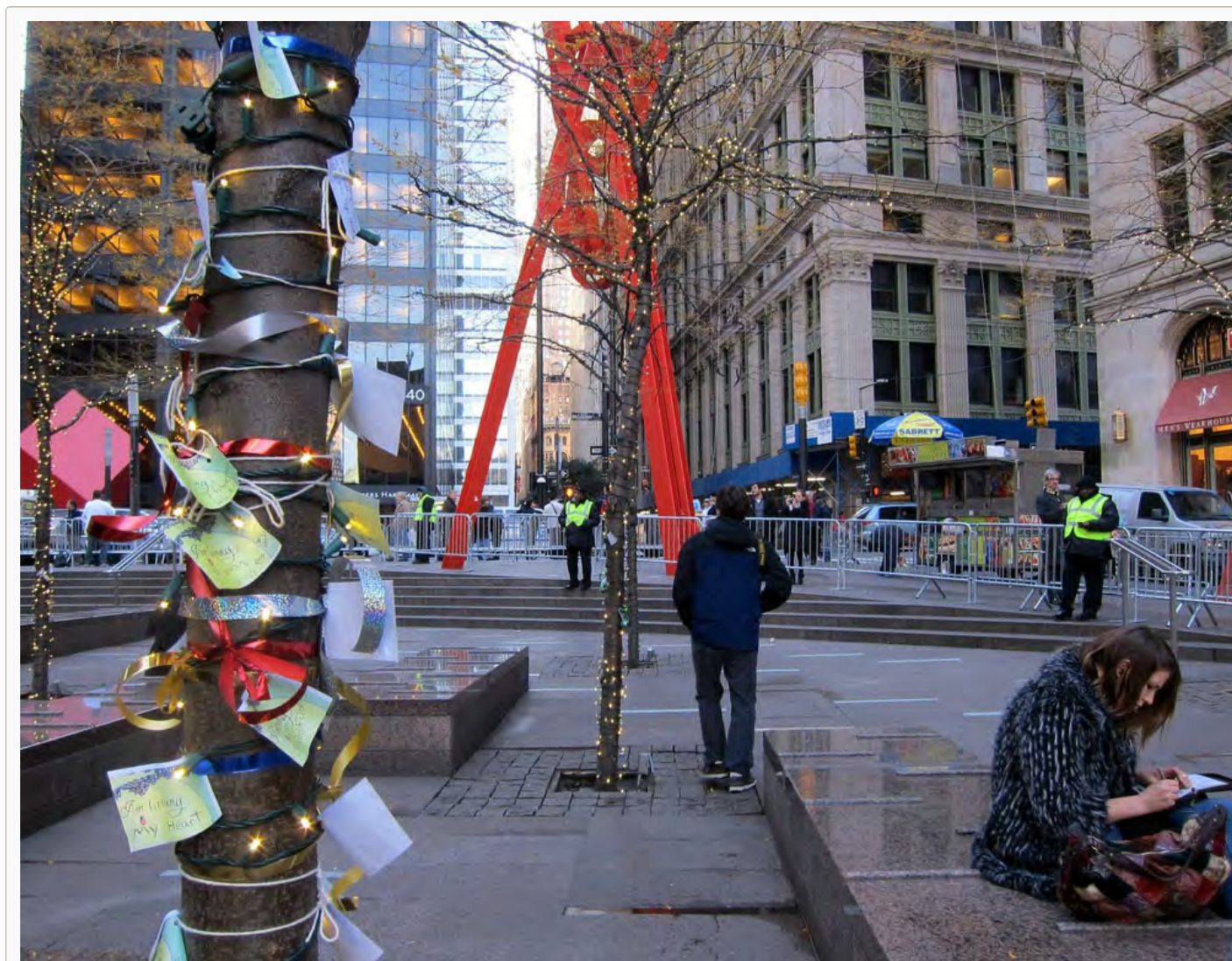
Birtalan Ferenc SZÜLETÉSED MÁSNAPJÁN

*megint túl vízkeresztén
nem érdekelt soha
miattad megszerettem
azóta január vagy
szedegetem a tűleveleket
tegnap lebontottam a fát
talán ez a tél is meghagy
elereszt a csendből
te gondolsz-e még rám
én hiába menekülök szemedtől
rigóleánykám*

azért, mert gyakorlatlanok a műfajban, hanem mert *elhatározták*, hogy nem egy *tömeghez* szólnak, hanem egy individualizált, sok szempontból bizonytalan és kaleidoszkopikus *sokasághoz*. Csiza Zsolt és Udvarhelyi Tessa párosa (eleve, hogyan szónokolhatna egy dialógust folytató páros?!) azt vitte színre egy iskoladráma eltökélt pedagógiájával, miként működhet együtt egyenrangú, de továbbra is különböző félként két (és több) olyan *személy*, akik a társadalmi struktúra, a jövedelmi és kulturális helyzet különböző, sőt ellentétes pontjairól érkezve, közös döntéshozatalra épülő, nem hierarchikus, hanem horizontális szerveződési formát hoznak létre.

A „demokratikus erők” politikusain és úgynevezett véleményformáló értelmiségén belül számosan akadnak, akik fanyalgó értetlenséggel fogadják a váratlan sikerességük ellenére is szervezetlennek, nemegyszer kaotikusnak tűnő megmozdulásokat. Ki és hogyan fogja – kérdezik – egységes tömeggé szervezni ezt a sokaságot, ki fog végre egységes és egységesítő politikai programot adni számukra? Úgy tűnik, nem akarják észrevenni, hogy a 2011 óta az egész világon terjedő – nálunk elsősorban az *Occupy Wall Street* kapcsán ismert – új társadalmi mozgalmak más szerveződési formát követnek. A hálózat, a *web* esetükben nem egyszerűen a szervezés eszköze, hanem a tüntető sokaság *létezési módja*.

Occupy Wall Street 2011

Graeber, az OWS egyik legismertebb értelmiségi figurája „prefiguratív politikáról” beszélt: hogy a közvetlen demokrácián, a konszenzusos döntéshozatalon, a kreatív ötletek sokszínűségén alapuló, decentralizált, hálózatos együttműködés megtapasztalása és megélése, az új szolidáris-közösségi létforma kikísérletezése maga az elérhető legnagyobb eredmény. Az új társadalmi mozgalmak elsősorban talán nem is arra törekszenek, hogy engedményekre kényszerítsék a fennálló politikai rendszert. Számot vetve a neoliberais korszak pusztító hatásaival, a hagyományos társadalmi szolidaritásformák szisztematikus lerombolásával, inkább új létezési formát kínálnak az atomizált,

identitását veszített, kaotikus készleteseinek kiszolgáltatott sokaság számára: bepillantást adnak a politika radikálisan új formájába. Megélhetővé teszik, milyen lesz az a – kis darabkájában itt és most elkészült – világ, amelyben szabad emberek, egy szolidaritásközösség tagjaiként, maguk hozzák meg a sorsukat érintő döntéseket.

kár volna becsapni magunkat

Félreértések elkerülése végett: tudom én, hogy sok, alkalomadtán vállaltan sok ebben az *utópikus* mozzanat. Az önszerveződő közösségek állam és pártok nélküli, anarchisztikus társadalmá meglehetősen álomszerű képződmény. Az iszonyatosra növekedett vagyoni különbségek és vele a szegénység visszaszorítását, a munkanélküliség hathatós kezelését, a reménytelenül elmaradott, szegénységgel, munkanélküliséggel és szegregációval sújtott térségek felzárkózását, és általában a szegregáció megszüntetését nem igazán tudom elképzelni a politikai közösség normatív önkontrollját gyakorló állam hathatós politikai beavatkozása, alkalomadtán pozitív diszkriminációja, a központi elosztási rendszer aktivitása nélkül. És persze, hogy hiba lenne elfeledkezni a *képviselési demokrácia*, ha tetszik a *pártok* szerepéről. A *közvetlen demokrácia ugyanis* nemcsak sok szabadidőt követel, de olyan képességeket, a kreativitásnak olyan fokát is feltételezi, amellyel – kár volna becsapni magunkat – ma, a mi messzemenően immobil társadalmunkban elsősorban a rendszerváltás és a globalizáció győztesei, az ún. „kreatív osztály” tagjai rendelkeznek. Épp a legkiszolgáltatottabbak azok, akik az együttműködés és a szolidaritás közvetlen formáin túl *jelenleg* rászorulnak a képviselési intézményes közvetítéseire.

Szóval van, persze hogy van létjogosultsága azoknak az igényeknek, melyek átfogó politikai programot, az állammal, a pártokkal, a képviselési rendszerrel, ne adj isten az – épp szétesőben lévő – Európai Unióval kapcsolatos elképzelések felvázolását várják: politikai programot. Csak azt nem értem, miért bántja, sérti, sőt dühíti a fanyalgókat, hogy az új társadalmi mozgalmak más úton és más felől, a demokratikus önszerveződés új formáival átítatott civil társadalom kiépítésének kísérleti formáival látnak hozzá a jelenlegi rendszer lebontásához, és egy „normális” politikai közösség felépítéséhez. Ha a szokásosnál is rosszabb kedvem van, arra gondolok, talán mert most is olyan politikai tér lebeg a fanyalgók szeme előtt, melybe továbbra is csak karizmatikus vezérek és homogenizált tömegek nyernek bebocsátást. Mert továbbra is az üzletkötéssé degradált politikában, a nagyvállalattá züllött államban, szóval háttéralkuk olyan kabinetpolitikájában gondolkodnak, mely nem tudja, de nem is akarja elviselni a demokratikus önszerveződés új formáit kimunkáló civil társadalom kontrollját.

Hisz amúgy miért ne férne el egymás mellett politika és civil társadalom, közvetlen és képviselési demokrácia, száraz szakértelem és utópikus energia?

Z. Karvalics László HÉRÁTI KÖLTŐ EGY KÁVÉHÁZBAN TARTJA SZÓVAL A BARÁTAIT

Amikor Khádidsza lányomat kérdeztem,
miről mesélt ma nekik a molla,
Először szabódott, majd nyelve megeredt,
s végül a következőket mondta:

*Egy angol ember volt ezúttal a téma.
Nyolcévesen olvasni sem tudott.
Olyan rossz tanuló lett később belőle,
hogy több tárgyból is majdnem megbukott.*

*Tizenhat évesen érezte először,
hogy útja a tudományhoz vezet.
s professzor lesz hamar, ki nemcsak kutatni,
evezni és táncolni is szeret.*

*Huszonegy se volt még, amikor kiderült,
hogy halálos betegségben szenved.
Két-három esztendő, mondták az orvosok,
és lassacskán feladja a tested.*

*Félig lett igazuk. Ötven év már eltelt,
s lám, még mindig él, remél és alkot.
Látja felnőni sok unokáját, csakhogy
izmai tényleg nem bírták a harcot.*

Stephan Hawking

*Botra támaszkodva töltött néhány évet,
ám gyorsan tolószékbe került, hiszen
nem tudott már többé járni és mozogni,
később aztán enni, sőt írni sem.*

*S mégis, addig tartott előadásokat,
míg szavait érteni lehetett.
Egyszer tüdőgyulladást kapott. Életét
sürgős gégemetszés mentette meg,*

*elvágva az egyetlen csatornát, amely
a külvilághoz kötötte. S mióta
nem beszél, mindazt, amit gondol, egy okos
kis szerkezet géphangon kimondja.*

*S ez az ápolók nélkül életképtelen,
torz arcú, de tiszta fejű férfi
a világ legnagyobb asztrofizikusa:
a Kozmoszt mindenkinél jobban érti.*

Láttatok volna, hogy csillogott a szeme!
Én meg csak ültem ott értetlenül.
Mióta akarok épp Stephen Hawkingről
verselni, mióta kísért belül!

Bevallom azt is, hogy játékként kezdődött:
beilleszthető-e betegsége,
a miotrófiás laterálszklerózis
egy formabontó *kaszída medh*-jébe?

Később a sorsa, mint metafora kínozott.
Mintha folytatná Rúmi sorait,
ahogy a végtelenséggel egygé válva

töri szét a test börtönfalait.

S maga a modellje: Semmiből Valami,
Majd utána Valamiből Minden:
Nem olyan, mint egy lírai absztrakció,
ami mögött ott kacsintgat Isten?

S bár Rúmi azt tanítja, hogy Isteneddel
csak a haláloed olvashat össze,
Hawkingnál épp az életben maradás
hozhatta el a csodát a Földre.

Kéziratoldal, amelyen Rúmi tanítójával, Shams Tabrizivel találkozik (késő 16. – kora 17. század)

Vagy Háfizunknak volna mégis igaza,
hogy „az Istentől való elszakadás
a legkeményebb munka ezen a földön”?
S épp ebben volna misztikus varázs?

De ha Mr. Hawking Istent nem ismeri,

akkor mi se foglalkozzunk vele?
S míg ezen tűnődtem, egyszer csak egészen
más kérdésekbe szaladtam bele.

Itt üldögélünk egy szétrombolt országban.
Nincs család, mely ne siratna fiút.
Csonka végtagokkal és súlyos sebekkel
élnek százezrek. Számukra van kiút?

Nyugati gép-ember üzenhet-e nekik
reményt, kitartást, értelmet, erőt,
ha a tudás kapuit vakhit torlaszolja,
a gyermek árva, s retteg a felnőtt?

Malala Juszfazai

Tudjátok mit? Én már annak is örülök,
hogy lányom újra iskolába járhat,
hogy ismét papírra írhatok verseket,
s nem fejből kell róni a *matlákat*.

Hogy mondta Rúmi? Minden tanult ember
szívében ott a sírja. Sírhatok,
mosolyoghatok, de túl messziről pislognak
ránk a művelhető csillagok.

1942. január 8-án született **Stephen Hawking** brit asztrofizikus, és 2013-ban ugyanezen a napon írt először újra blogbejegyzést a birminghami Queen Elisabeth kórházból kiengedett, azóta Béke Nobel-díjas **Malala Juszfai**, akit tálib fegyveresek lőttek fejbe, mert a lányok tanuláshoz való jogáért harcolt.

Hérát Afganisztán iráni határhoz közeli nagyvárosa, a perzsa lírai hagyomány itt különösen erős. A kaszída a török költészet egyik dicsőítő, páros rímű versformája, a medh ennek a jókívánság előtti, záró része. A matla a nyitó szakasz.

Rúmi (1207–1273), a szúfizmus egyik meghatározó gondolkodója a mai Afganisztán területén született.

Háfiz (1325–1389) a leghíresebb perzsa költő.

Ivány Balázs HŐLÉGBALLON

hangulatom
 emelkedő ereszkedő
 telente jeges szél van
 de az elme börtönéből
 forró gázokat engedek fel
 az égbe boltosul
 ez a felénk feszülő belső valóság
 így szállok fel
 emelkedő ereszkedő
 fuvallatoktól himbálózó
 kiszabadulás ez kék és szikrázó-jeges
 ünnepélyes boldog és
 bánatos ballonozás a határtalan élet
 időben díszletté merevedő tájai felett

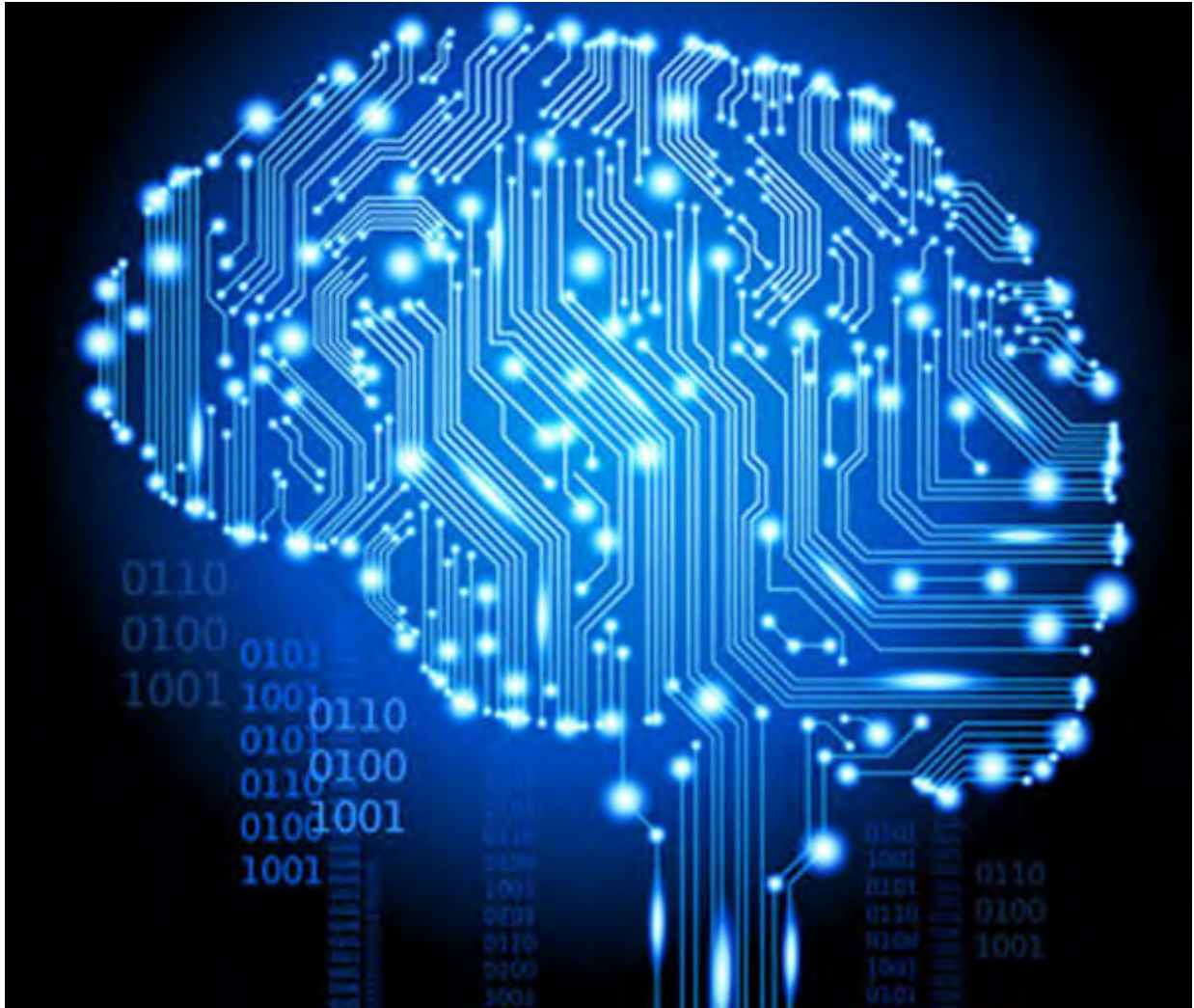
1793. január 9-én a philadelphiai Walnut Street börtönudvaráról Jean-Pierre Blanchard felszállt hőlégballonjával, mely az első légi utazás volt az észak-amerikai kontinensen.

Polgár Teréz Eszter JANUÁRI MANTRA

A díszkivilágítást lekapcsolták.
Botladozom szakadó sötétben.
Hosszabbodnak – mondogatom
– a nappalok – énekelem,
s elhiszem, mint erdő mélyén:
nincsen mitől félnem.
Az éjszakák rövidülnek
– ez is a dal része –,
de hogy híznak, tömörödnek,
alig venni észre. Sűrűségük, mint a vízé,
s minden nappal még nő...
Január tíz. Már hiányzik
a sok giccses karácsonyi égő.
Örülök a pirosnak, ha megállít fénye,
a zöldben pedig úgy fürödnék,
mint aki több éve magánzárka mélyén
álmodik új tavaszt – szabadulásáét –,
éjjel-nappal csak azt.

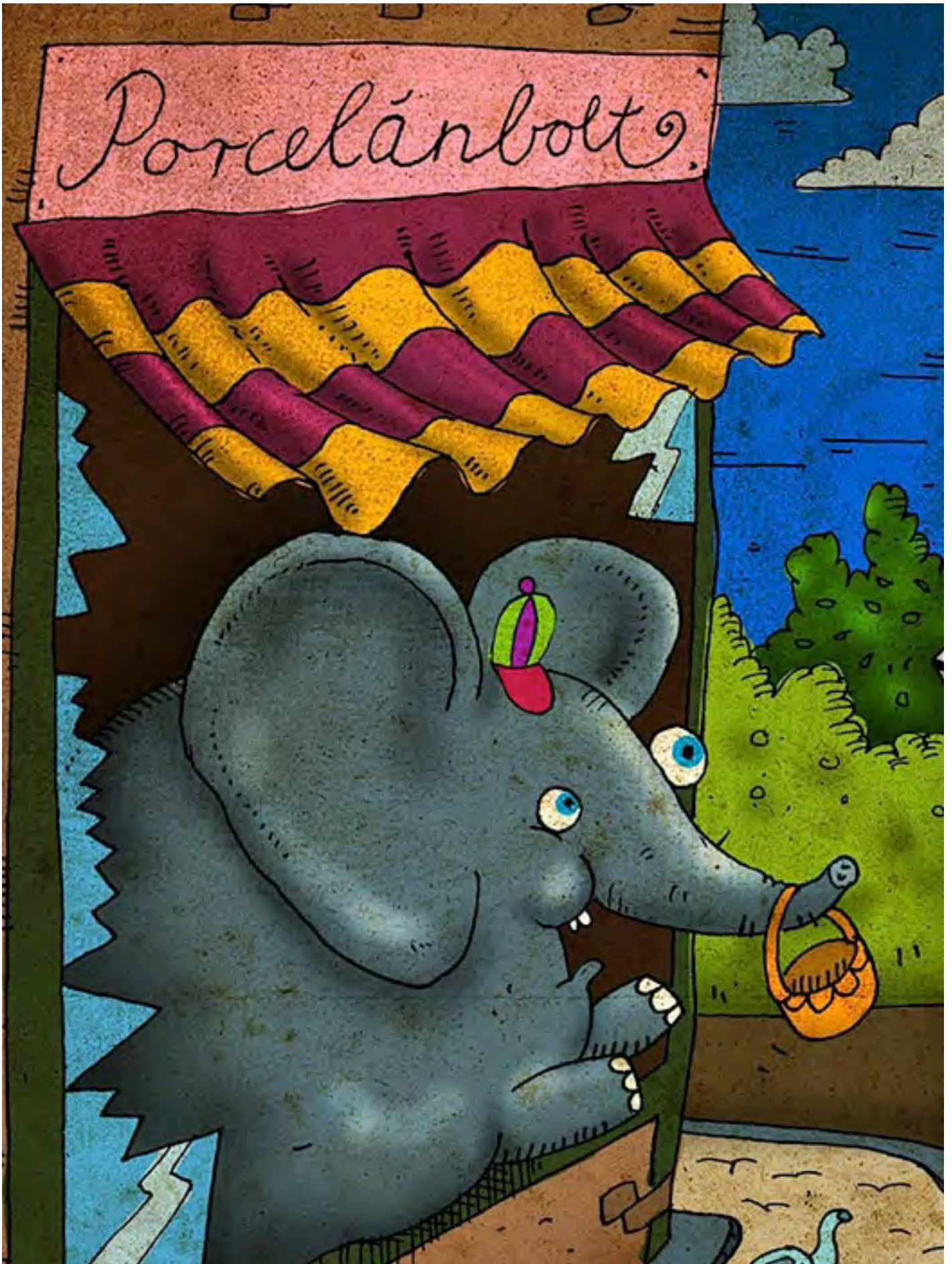
Jónás Tamás 01.11.

Semmi, nulla, egy, tizenegy, de inkább páros egyes.
Szelíd lettem, mert a múltam a szelídségnek kedvez.
Tudom, persze, az a múlt csak jelen van és bennem.
Úgy vagyok én mégis, hogy a nullában vagyok egyben.
Nehezen indul: semmi, nulla, és jó sokáig egy van,
Fibonacci vigasztaljon egy bolond sorozattal?
Ahogy az üres fenyőfákat felruháztuk dísszel,
láttuk a szelíd gazdagságot, amihez nem kell ékszer.
Beleláttuk a nincsbe, ami nem semmi, ugye, rosszabb,
süveget, diót, cukrokat. Ma minden remény bosszant.
Nulla, nulla, nulla, nulla, nulla, nulla, nulla.
Ilyen ritmust diktálna az Úr, ha becsület volna.
De nulla, nulla, nulla, egy: csak kószoló az élet.
Könnyebb lenne örülni a következetes sötétnek.

Fotó | [flickr.com](https://www.flickr.com/photos/ligetmuhely/)

Inczédy Tamás VILMOS, A HATALMAS

Életében először találkozott nála is nagyobb lényel: a tömeggel. Az egyre növekvő, kíváncsiskodó sokadalommal.

Egyszer volt, hol nem volt, volt egy Ormányos Vilmos nevű elefánt. De nehogy vadonban élő köznapi elefántot képzeljete el! Ormányos Vilmos ugyanis városi elefánt volt. Persze, mindenki hallott már városi elefántokról, de a legtöbben úgy gondolják – és bevallom, korábban magam is ezt hittem –, hogy a városi elefántok mind az állatkertben laknak. Hát nem! Vilmos egy belvárosi garzonlakásban élt, épp a szomszédomban, és a közeli porcelánboltban dolgozott szombatonként.

Na, jó, tény és való, eleinte Vilmos is az állatkertben lakott, legalábbis kiselefánt korában. Talán maradt is volna, de beilleszkedési nehézségei támadtak: nem tudott a többi állatkölyökkel játszani.

senki sem örült

Először is ő volt az állatkerti kölyökiskola legtermetesebb tanulója. Már kiskorában is hatalmas volt, és bármilyen óvatosan próbált játszani a többiekkel, a játék hevében minduntalan összetört valamit, aminek senki sem örült, Sublót Marika, a takarító néni végképp nem. Ráadásul Vilmos rendszeresen rálépett valakinek a farkára, vagy ráült valamelyik pajtására.

A kiselefánt szánta-bánta mindezt, nem győzött bocsánatot kérni, de a helyzet egyre romlott, sőt, nőttön nőtt. Mármint Vilmos. A többiek kerülni kezdték, amitől még hasznavehetetlenebbnek érezte magát. Nyilvánvaló lett, hogy Vilmos – más.

Mikor elvégezte az állatkerti kölyökiskolát, gondolt egy merészet, és elbaktatott a Munkaügyi Központba. Az épületbe lépve illedelmesen köszönt.

– TÖÖÖÖT – trombitálta vidáman.

A hosszú sorban várakozók felnéztek, és mogorván dűnnyögtek valami köszönésfélét. Vilmos beállt szépen a sor végére, és hogy várakozás közben se unatkozzon, a padló pepita csempéit számolgatta. Ám egy idő után ez a semminél is unalmasabb volt, így hétszázhetvenhétnél abbahagyta. Épp jókor, mert felpillantva az ügyfélszolgálatos hölgygel találta szembe magát, aki nagy, kerek szemüvege mögül bátorítóan nézett rá.

Az elefánt elmondta, mi járatban van: munkát keres, mert szeretné már hasznosnak érezni magát. Erre a hölgy bólintott, és a számítógépébe merült. Kisvártatva újra Vilmosra pillantott, és sorolta a lehetséges állásokat: helyettes targonca, kiadó reklámfelület, daruellensúly, általános nehezék. De egyik sem nyerte el Vilmos tetszését, és már épp lógatta volna ormányát, mikor a hölgy felkiáltott:

– Hohó, várjon csak! Azt hiszem, megtaláltam az Önhöz illő tökéletes állást! – És beavatta az elefántot a részletekbe. Az állásajánlat Vilmosnak szerfelett kedvére volt, csillogó szemmel igent mondott. Szépen megköszönte a hölgy segítségét, és visszaindult az állatkertbe. Jövőjére vonatkozó döntését mielőbb szeretne volna megosztani azzal, akit ilyen ügyekben amúgy sem lehetett megkerülni. Hogy ki volt az? Hát persze, az állatkert igazgatója.

– Ne legyen Trotoár Ernő a nevem, ha értem ezt – mondta az igazgató, akit egyébként tényleg Trotoár Ernőnek hívtak. – Vilmos, itt az állatkertben mindened megvan, mégis el akarsz menni?!

– Igen – válaszolta határozottan az elefánt.

Az igazgató látta, hogy minden kísérlet hiábavaló lenne, már nem tudná lebeszélni Vilmost, így sóhajtott egyet és ezt válaszolta:

– Hát menj, ha menned kell – majd pödört egyet cirkalmas bajuszán, és hozzátette –, de ne feledd, ha egyszer meggondolnád magad, ide bármikor visszajöhetsz!

Vilmos megköszönte az igazgató kedvességét. Elbúcsúzott állatkerti ismerőseitől, és elköltözött egy belvárosi garzonlakásba, amibe épp befért. Első munkanapjára sem kellett sokáig várnia.

ahogy munkaköre előírta

Az emberek általában hétköznapiakon dolgoznak, a mindenben más Vilmos azonban szombatoként dolgozott. Munkája is különös volt: a reggeli fürdést követően elment a közeli porcelánboltba, ormányára akasztott egy bevásárlókosarat, és nagy csörömpölés közepette körbejárta az üzlethelyiséget. Ahogy munkaköre előírta, teáskannák, tányérok, vázák, csészék potyogtak a padlóra, amerre elhaladt. Hamar bebizonyosodott, hogy ezt a munkát nála jobban senki sem végezhetné el.

És nem is volt megerőltető feladat. Eleinte legalábbis nem. De ne szaladjunk ennyire előre! Előbb hadd magyarázzam el, mi értelme az efféle munkának!

Nos, Vilmos munkája nemis célt szolgált, nevezetesen ő volt az elefánt, aki egy nagyon fontos és híres közmondást illusztrált, egy fölöttébb magasztos cél érdekében: a köz okulására. Talán már ki is találtátok, melyik ez a közmondás.

Vilmos értette feladata komolyságát, nem is egyszerű munkának, inkább hivatásnak tekintette. Soha nem hanyagolta el, és mindig megfelelő gondossággal végezte. Produkciójának gyorsan híre szaladt, mind többen és többen érkeztek, hogy megnézzék a nem mindennapi ormányos bemutatót.

Hamarosan levelek árasztották el Vilmos postaládáját, aminek egyfelől nagyon örült, másfelől el is szomorította. Mégpedig két ok miatt. Egy: hatalmas lábával képtelen volt felbontani a pici borítékokat. Kettő: nem tudott olvasni.

Élt a házban egy idős úr, aki ritkán mozdult ki a lakásából, de egy nap a lépcsőházban összebotlottak. Az idős úr majd hanyatt esett, de szerencsére nem lett baja.

– Így, de rám ijesztettél, te! – kiáltott a bácsi.

– Biztos mert elefánt vagyok – állapította meg Vilmos.

– Én is azt hiszem. Spatula Bertalannak hívnak.

– Töööt – trombitálta az elefánt, majd ő is bemutatkozott –, Ormányos Vilmos vagyok, örvendek.

Így kezdődött kettejük barátsága. Az idős úr író volt és Vilmos Íróúrnak szólította – ez mindkettőjüket szórakoztatta. Íróúr hamarosan megtanította olvasni az elefántot. A borítékok felbontásában azonban az ormányos továbbra sem jeleskedett. Csak egyet-egyét sikerült felbontania. Azokat ki is betűzte, és ilyenkor büszke volt a munkájára, és arra is, hogy tud olvasni.

De bármennyire szerette különleges foglalkozását, egy idő múlva úgy érezte, valami zavarja. Életében először találkozott nála is nagyobb lényel: a tömeggel. Az egyre növekvő, kíváncsiskodó sokadalommal.

lidércnyomás

Az elefánt már ismerte szokásait: hitetlenkedve, szörnyülködve nézték munka közben, később vigyorogtak, néhányan nevettek, egyesek gurultak a röhögéstől. Vilmos ettől egyre kevésbé tudott teendőjére figyelni, és olyan ügyetlennek érezte magát, mint hajdan az állatkertben. Hamarosan minden szombat lidércnyomás lett számára, és már péntek reggel idegesen vakarózott.

Az egyik szombaton a szokásosnál is többen érkeztek, és Vilmos borzalmasan szégyellte magát a porcelánboltban. Legfurcsább mégis az volt, hogy magának sem tudta megokolni, miért.

– Hiszen csak a munkámat végzem – mondogatta magában.

Amikor kellő rutinra tett szert a levelek kibontásában és elolvasásában, megbizonyosodott, hogy nem minden neki címzett levél rajongó. S hogy az embereket két csoportba lehet osztani: az egyik imádva tiszteli őt, a másik pedig megveti. Mert ő más volt.

Eszébe jutottak Trotoár Ernő szavai, s hogy talán jobb volna visszatérnie az állatkertbe, ahol tárt karokkal fogadnák.

Aztán egy nap meghívót kapott: díszes vacsorára invitálták, a Szólások és Közmondások Hagyományőrző Bankettjére.

– Nosza, ha már meghívtak, hát el is megyek! – tülkölte vidáman.

csak úgy áradt a szakmaiság

Így is tett, és láss csodát, a banketten számtalan kollégájával találkozott. Minden meghívottból csak úgy áradt a szakmaiság. Ott volt a ma született bárány, a fába szorult féreg, a boldogság kék madara, a csuka fogta róka, no meg a báránybőrbe bújt farkas (akinek folyamatosan melege volt).

Aztán ott volt még a kutya, aki ugatott, de nem harapott, így az ünnepi tortából sem evett, csak a csontlevest szürcsölgette. A sarokban üldögélt egy magányos fecske, aki sok mindent hozott magával, de nyarat nem. Ott volt még a majom a köszörűkövön, a gyáva oroslán, aztán a vak tyúk, és még sokan mások.

Vilmos óriási megtiszteltetésnek vette, hogy egy légtérben lehet ezekkel a különleges állatokkal. Valami megérzésféle azt súgta neki, bemutatkozásul és tisztelete jeléül törjön össze néhány porceláncsészét. Így is tett. A csészék csörömpölve törtek ezer dirib-darabra.

A zaj hallatán a többiek felkapták fejüket és elismerően biccentettek. Vilmos repeső szívvel állapította meg, hogy ez több volt egyszerű udvariasságnál: tudta, érezte, hogy ezek a különleges lények ebben a percben maguk közé fogadták – immár közéjük tartozik.

A vacsora végeztével a válogatott társaság a közeli parkba vonult, hogy megkoszorúzzák elhunyt kollégájuk sírját: a kutyáét, aki épp ott volt elásva.

– Na, belőled sem lesz már szalonna – mondta mély tisztelettel egy másik eb, akit a fark csóvált.

Pár percig néma csendben tisztelegtek a megboldogult emléke előtt, és Vilmosnak melegség járta át egész lényét, hogy ennek a társaságnak tagja lehet. Sokáig játszottak, sétáltak, csevegtek, készítettek egy nagy közös fényképet is, amit a fürge nyúl gyorsan előhívatott, és mindenkinek jutott példány emlékébe.

Amikor elérkezett a búcsú pillanata, elköszöntek egymástól, ki-ki indult hazafelé. Vilmos csak állt, és egyszeriben keserűség fogta el. Semmi kedve sem volt garzonlakása felé baktatni, és még inkább elszontyolodott, mikor eszébe jutott a porcelánbolt. Legszívesebben eszeveszetten túlkölésbe kezdett volna, hogy visszahívja őket és mindezt elmondja. Kezében forgatta a közös fényképet, és a hátoldalára esett a pillantása, amelyen azt olvasta: Találkozunk jövőre!

Elmosolyodott, mert megértette: a különleges pillanatok ki kell várni és megbecsülni. Vilmos hol egyik, hol másik távolodó barátja után pillantott: amott surrant a templom egere, emitt a zsákbamacska, arra a disznó, aki éhesen makkal álmodik, erre a gyáva nyúl, megint másfelé a szuvas fogú ajándék ló, és a többiek is mind más-más irányban, mint a csillagok csillogása.

Eszébe jutott, hogy különleges barátainak munkájuk közben valószínűleg rengeteg nehézséggel, főként csúfolódással kell szembesülniük. Igazságérzete rádöbbsentette, amit korábban csak érzett, de nem tudott kimondani: bárki csúfolható olyasmért, amiről egyáltalán nem tehet. És sokkal, de sokkal nehezebb jó okot találni, hogy valakit őszintén csodáljunk. Ahhoz ugyanis az illetőnek valami elismerésre méltót kell cselekednie.

igazán mások

Vilmos számba vette régi ismerőseit és belátta, hogy ők is mind nagyon különlegesek, és igazán mások. Állatkerti pajtásai, akikre minduntalan ráült, aztán Trotoár Ernő, az igazgató, Sublót Marika, a takarító néni, első igaz barátja, Spatula bácsi, de a szemüveges hölgy a Munkaügyi Központban is, mind-mind különlegesek.

Vilmos hirtelenjében rácsodálkozott, hogy szükségtelen szégyellnie magát, hiszen ha mindenki másmilyen, akkor mindenkinek helye van a világban. Ahogy felvidult, már nem érezte tehernek porcelánboltbeli munkáját sem. Tudta, hogy bármit is tesz a jövőben, lesznek, akik csúfolni fogják a súlya vagy a munkája miatt, és elhatározta, velük nem törődik többé, de mindent megtesz, hogy kiérdemelje a többiek megbecsülését.

Na, hát ez Ormányos Vilmos története, aki nem csupán mérete miatt hatalmas.

illusztráció | Macsinka Zsolt

Kállay Kotász Zoltán SZÜLETÉSNA POMRA

Állandó figyelmeztetésben önmagamnak:
magyarázataimat saját célra gyártom,
központinak vélt helyzetem pedig érintőleges.

„Itt vagy?“, kérdi tőlem halott barátom álmomban,
s amikor az itt-ség kétségén billegve nagy nehezen
kinyögöm, „igen... itt“, fejét csóválja.

„Nem téged kérdeztelek.“ Erre ébredek,
a nem téged-re, s a hajnali holdat
árnyékként metsző fagyott faágra. Nem ott...

De mégis, a kérdés közelében, ott, ahol
minden érintőleges központba fut,
és a figyelmeztetések a fényben eltörnek.

Bárdi Bálint RÓLAM ÉS A CSAJRÓL, AKI A NYUGATINÁL SZOKOTT LENNI

Mikor feljöttem Pestre, akkor történt velem,
van egy lány, vagy inkább nő,
ha fent vagyok, néha-néha megkeresem.
A Nyugatinál szokott lenni, ott volt most is,
kicsit karikás szemmel, de egyébként okén.
Az a baj, kicsi vagyok hozzá, megint a ló lesz a zsokén,
mindegy.
Kérdeztem, mondta, persze, csak a pénzt mutassam, elővettem.
Volt kerek háromezrem.
(Mármint nem összesen, csak a csajra.)
Az jó, mondta, mehetünk hozzád fel?
Mondtam, hogy hozzám, olyan nincs,
erre ő:
a Jászain, a nyilvános wc megfelelő,
megfelel?
Mondtam, ja, de fejből, hogy nem,
érted, milyenmár?!
Felszálltunk a villamosra, cseng a fejem,
sípól az ajtó, én meg már lent vagyok,
a csaj meg fent, a járműbe zárva, mint a rabok,
és lassan a Jászai felé robog.

Fotó | flickr.com

Fecske Csaba GUSZTI

hatévesek vagyunk halhatatlanok
és láthatatlanok a csűrben lapítunk életünk
kőkorszakában a mosoly nem plakátként
díszleg rajtunk boldogan tapicskolunk
a langyos semmiben jó itt a seholban
senki se lát csak a Jóistenke vagy még ő se
futótűzként terjed a sötét szemünk szélvédőjét
kaparássza már a hold éles karimája Mamika
erőtlen szavai „gyertek gyerekek kész a vacsora”
csak a levegőt rebbenti föl nem minket nem lát
hát azt hiszi nem vagyunk pár év még és ő is elrepül
Gusztii drága barátom ez nem ér ez szabálytalan
tessék előbújni már akár a föld alól is rajtam kívül
úgyse látna senki én pedig jól tudod
nem árullak el soha senkinek

Handi Péter ALANA

Huszonkét éve már, amikor
az anyaölből kicsusszanva
megláttalak,
aztán az arany-idők, mely
csúszó-mászó nagyapává avat,
aztán a gyerekrabló iskola,
a már másokkal is játszó évek,
a ritkuló látogatások,
ünnepe egy ritka ölelésnek,
s a kész nő, aki
fészbuk-fotón küldi mosolyát,
twitter-üzeneten a szeretetet
– így hagyysz nyomot a homályló retinán,
s vagy így is része az Egésznek.

Vörös István A JANUÁR MENEKÜLÉSE

Nem!

A tél: Nem! Soha többet!
Mindenkitől bocsánatot kérek
a hóért. Az egész jégkorszakért.
Most lassan eltűnök
a szemetek elől. Viszem
a mínusz fokokat,
a jegesedést, a fagyhalált.

A jégszekrény belsejében jöjjön
a tavasz! A tavasz
belsejében a nyár. A nyár
belsejében egy izzó széndarab.

Januárban sincs még tél.

Az avar fölött pár muslinca köröz,
egy egér hulláján zöld döglegyek
végítélete.

A tavasz: Igen!

A nyár a szavába vág: Talán!

A tavasz:

Nem.

Boda Magdolna MULTIVITAMIN

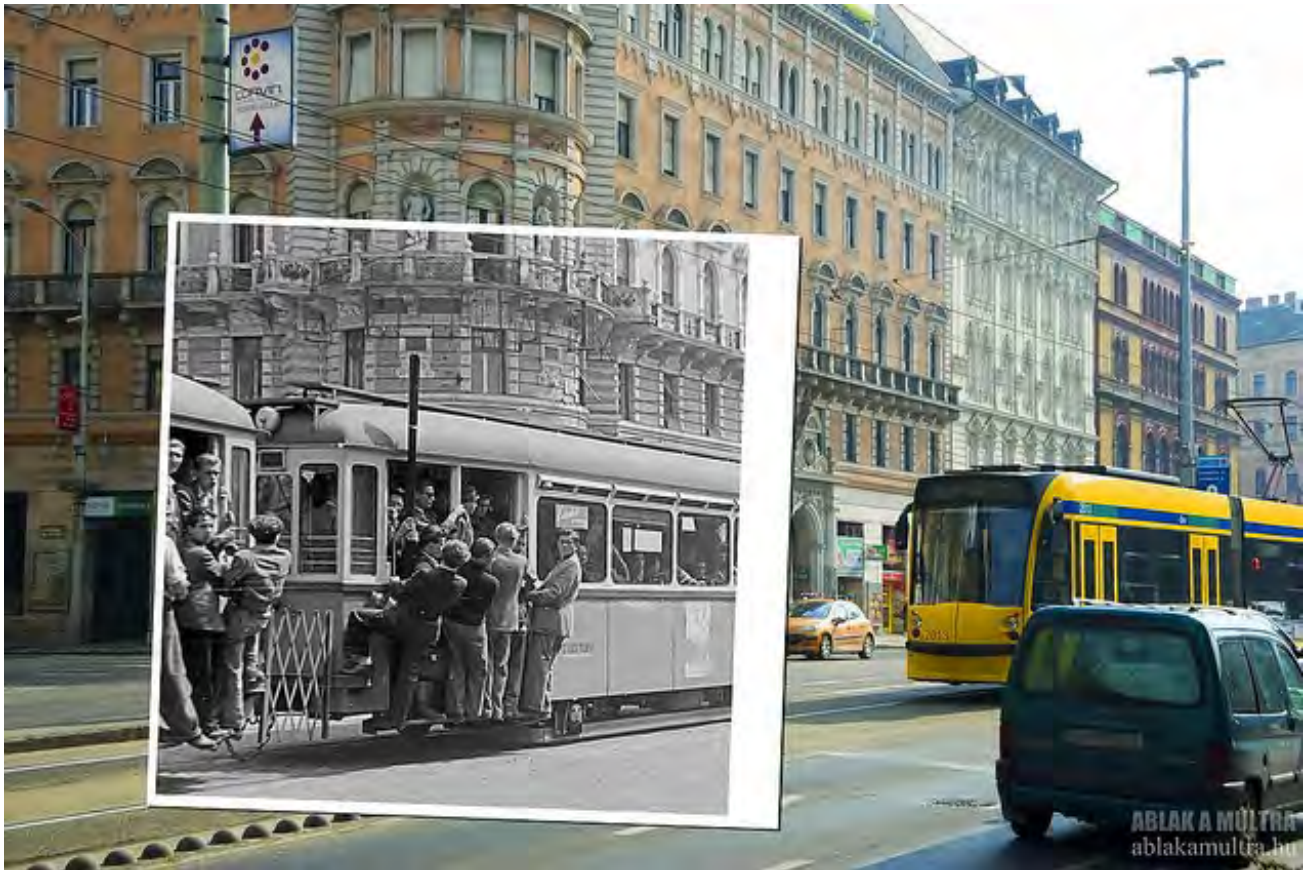

egy fiatal drogos
mindig ott áll a hipermarket előtt
nyújtja tenyerét
nincs más nálam
belerakok egy doboz multivitamint
de azt gondolom
én is drogos vagyok
szívom a valóságot
a tegnap a ma a holnap
is csak anyag
vegytisztta heroin
nem tudok lejönni róla
etetem hallucinogén
hülyeségekkel
idegem receptorait
olvasom a január 20-i
híreket a bulvárt is
csapkodom a térdemet
vagy felháborít
vagy elszomorít
de nem hagy hidegen
a postaládám tömve
vérnyomás koleszterin
na ehhez nekem is kell
a multivitamin

V. Buzás Andrea A SVÉD KIRÁLY BARÁTJA

Féreg némaságával siklik a Combino a körúton. Még a csúcsforgalom előtt vagyunk, de már nem látok ülőhelyet. Kis báméskodás után mégis észreveszek egyet. A kocsi mélyéből felbukkanó nő szintén a helyre pályázik. Meglát, kissé hátradönti felsőtestét, enyhén piccre áll, aztán szelíd kocogással a székhez startol. Leplezetlenül gyorsítok én is, közben rendületlenül mosolygunk egymásra. A nő hajszálnyival ugyan, de megelőz. Diadalittasan huppan az ülésre, én megbocsátó-elismerően nézek rá. A mellette lévő ülésbe kapaszkodom, ő meg kibámul az ablakon, egykedvűen pásztázza az egyre duzzadó forgalmat.

- Magát már láttam itt...
- Tessék? – kérdezi, mert nem érti a szemközti ülésről motyogó férfit.
- Magát már sokszor láttam...
- Téved... Nem szoktam erre utazni – válaszol kedvesen, a férfi újra motyog valamit, amit most sem ért, de nem kérdez vissza, befejezettek tekinti a társalgást, újra kibámul az ablakon. De a férfi beszélgetni akar.
- Tudja, nem régóta élek itthon... – mondja, most már hangosabban.
- Hol élt eddig? – adja meg magát a nő, és visszafordul az ablakból. Csak most nézi meg alaposabban a férfit. Hetvenöt körüli, alacsony és szemüveges, haja gondosan oldalra fésülve, öltözéke zavarba ejtő. Könnyű, régimódi zakója szivarzsebében fehér, kifőzdes szalvéta díszszebkendővé hajtogatva. Viseltes nadrágján régi foltok nyomai, amúgy tiszta és élre vasalt. A szára hosszú lehetett, ezért valaki levágott az aljából, de nem varrta fel, a foszló szálak szabadon repdesnek a fényesre sikált félcipő fölött. Illetve valamikori félcipő fölött, mert – valószínűleg ugyanaz a kéz – orránál félkörben kivágva szandállá nyáriasította. A férfi egyenes derékkal ül, kissé mereven, teste szinte nem is ér a háttámlához. Kezét két combja közé szorítja.
- Svédországban laktam – mormolja, szinte hangsúlyok nélkül. – Ismerem a királyt.
- Ó...!
- Szeretett engem.
- Ó...!
- Múlt héten is beszéltem vele.
- Kivel? – kérdezi a nő, és felsőtestét kissé előredönti, hogy jobban hallja a férfit.
- A királlyal. De tudja... már hiányoztak a gesztenyék. Ott laktunk, a városmajori templommal szemben. Az ablakom is a toronyra nézett. Láta már a tornyát? Mintha hokedliket állítottak volna egymás tetejére. Anyuka azt mondta, a hokedliket az angyaloknak csinálták, hogy azon ücsörögjenek. Éjszaka ott lóbázzák a lábukat, és amíg alszom, Capitalyt játszanak. Apuka mindig mondta, hogy ez marhaság. Az angyalok nem játszanak kapitalista gyűjtögetőst. Inkább lórumoznak. Aki veszít, az repül az ablakomhoz, megnézni, alszom-e. Mindig számoltam, hány hokedli van ott fön. Szerintem tizenöt. De csak nyolcra lehet ülni. A legfelső hokedlin van a kereszt... Ismeri a Hüvelyk Matyit?

– Igen, persze.

– Apukával sokszor megnéztük... Minden vasárnap kísértünk a Majorba... Nagy díszkút tetején állt a Matyi. Félgömb alakú díszkúton... Nem olyanon, mint most... *Minek is rakunk mi tüzet, hogy magunk melegedjünk mellette?* Ismeri?

– Igen, egy időben kívülről fújtam én is. Sokszor olvastam a fiamnak.

– *Sokat jártam a világban, sokat láttam, sokat tapasztaltam, de most már itt maradok veletek életünk fogytáig...* Valahogy így volt – mondja a férfi intonáció nélkül, monoton hangon.

– És mikor ment Svédországba?

– A kitörés után apukával láttuk, ahogy a Széll Kálmán térről hordták fel a hullákat. A Majorba temették őket. A tornyot is lebombázták... Talán '42-ben... Arra nem emlékszem, csak két éves lehettem. Különben hamar visszaépítették, biztos az angyalok miatt... A Matyi is találatot kapott. Restaurálták, de aztán ellopták a színesfém tolvajok. Még '82-ben. Mert bronzból volt a Matyi. Egy ideig a Vidámpark előtt is állt. Láttá ott? Mindig megnéztük a fiammal...

– A fia itt lakik a közelben? – kérdezi a nő.

– Ó, nem, messze...

– Svédországban?

– Oda egyedül mentem. A feleségem kapta a lakást a gyerek miatt... Aztán odaköltözött az a férfi is... Én meg nem akartam máshol lakni... Inkább elmentem a Boldihoz Stockholmba... apuka barátjához. Boldi'56-ban ment ki. A Nyúl utcában volt műhelye. Nagyon jó cipész volt, egy művész. Cipésműhelyben dolgozott Brommában is...

– Brommában?

– Igen. Az egy városrész Stockholmban... Luxuscipőket csináltak ott a legfinomabb bőrökből. Cápabőről, alligátorból, még struccbőről is... Odavitt engem mindenesnek, közben svédül tanultam... *God eftermiddag, Frun!* Már a fiamé a lakás, az övé lett, amikor a feleségem meghalt... Most megint ott lakom. De mire visszajöttem, ő elment... Akkor ment el, amikor a Matyi visszajött. Mert visszahozták a Matyit a Majorba. Már kőből van... A kő nem kell a tolvajoknak.

– Hová ment a fia?

– Angliába.

– Gyakran hazalátogat?

– Ritkán.

– És maga volt már nála?

– Hívtam... de nem megyek! – Hirtelen zaklatott lesz, mintha vitatkozna valakivel. – Innen már sehová... sehová...! – kiabálja, közben nyüszögő hangot ad, és a felsőtestével erőteljesen himbálózik. Előre-hátra, előre-hátra.

– Kérem... – mondja a nő meghökkenve, tanácstalanul rám néz, de a férfi hirtelen megnyugszik, a himbálózás is lelassul.

– Most is haza sietek. Aztán majd kísételek a Matyihoz.

– Haza?! A Major az ellenkező irányban van.

– Erre kell mennem.

– Akkor most nem hazamegy?

- De, hazamegyek.
- Nézze, ha haza akar menni, akkor a következő megállónál le kell szállnia, mert már Pesten vagyunk, a Nyugatinál. Vissza kell fordulnia.
- Még egy kicsit megyek ezen...
- Jó. De aztán vissza kell fordulnia.
- Még megyek ezen. Tavaly különben itt volt nálam...
- Ki?
- A király. Meg a családja.
- És... hogy érezték magukat?
- Jól. De tudja... én már nem megyek vissza. Innen már sehová... – mondja újra, és megint himbálózik.

Időközben megtelt a villamos. Lepasszírozom magam a tömegeből, a járdáról még visszanezék az ablakon át a svéd király barátjára. A nő egy pillanatra felém fordul. Biccentéssel búcsúzom tőle, közben magas, szőke nőbe ütközöm.

- Diána vagyok... Megismer? Ne gondolja, nem szoktam én kéregetni, de most... Segítene rajtam? Itt ez a gyerek is... – mondja, és maga mellé néz, az üres aszfaltra.
- Maradj csendben! Nem látod, hogy a néivel beszélek? – kiáltja törzsét kissé előre döntve, ahogy gyerekekkel beszél az ember. Aztán kiegyenesedve megint rám néz. – Szóval... Ki tudna segíteni...? Bármennyivel!

fotók | ablakamultra.hu | fortepan.hu | flickr.com

Mesterházi Márton NAP-JÁTÉK

Januárus huszonegyedikén
immár bizonyos, hogy nem halt meg a fény.
Tyúklépésenként megnőttek a napok,
reggel hét után láthatod a Napot.
Kopog vagy tocsog, én vidámnak látom,
kedves szívemnek ez a jeles dátum:
januárus huszonegyediké
az én Ágnesem nevének ünnepe.

Búth Emília JÉG-VIRÁGZIK

Szavak fészkelődnek ágyamba, agyamba.
Álmatlanul, teljes fordulatszámom pörgök.
Félérett – „lájtos” – mosolyom kifacsarva.
Így talál rám ez a szíve-nagy *csütörtök*.

Középső testvért, rokon, ölel magához.
Soha már, s jöhet bármi...! A helyzet odvas,
tűnődik, s mint ahogy kisművészt-határoz
az ember, leveles tenyeremből olvas

(engem?) január... szemembe néz, borzongva,
gondolataimat némán szortírozza.
Vak-tükör, homály: a tavasz takarásban.

Ez itt a tél. Minden „jaj”-ban akarás van?
Havas háztetők csipkés gerincét bontva
tör a reggel jégvirágot, ablakomba.

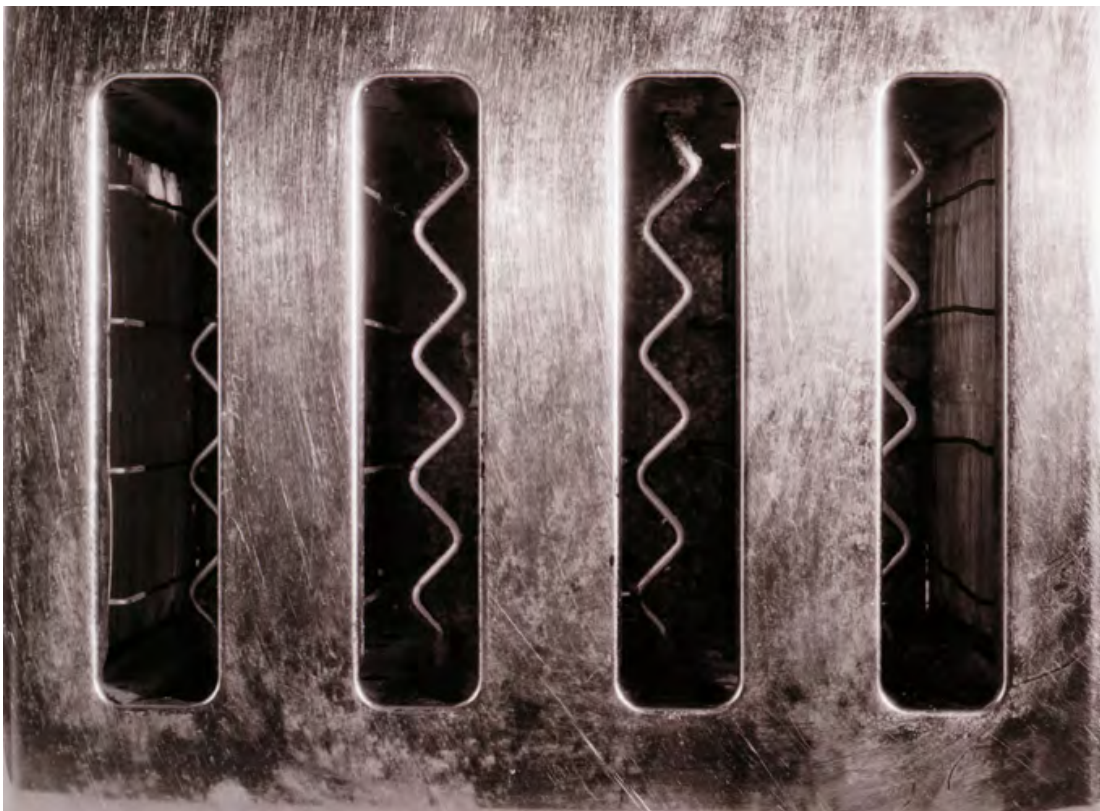
Kókai János MAGÁNÜNNEP

Negyvenkét éves múltam, soványodom.
Fogyókúrám kefir és kétszersült.

A születésnap tortája sem hoz kísértésbe,
gyermekkorom éveit emésztik.
Magának régóta nem gyújtok gyertyát.
Már nincs mit elfújni.

Hallgatom Mahlert,
csomagolás nélküli ajándék.

A sötétben égett szag terjeng.
A konyhába rohanok.
Egy ideig nézem, ahogy izzanak a kenyérdarabok.
Kívánnom kéne valamit.
De csak tétován kikapcsolom a pirítót.

Kókai János ESEMÉNY UTÁN

Reggel van.
Jobb lábbal kelt fel a Nap.
A fény tolakodóan derít.

Az elmúlt éjszaka a sarokban kuporodik.
Nem nézek rá.
Kabátot veszek, és lesétálok a térre.

Fiatal nő kutyát futtat,
rakoncátlanul ide-oda ugrál,
labdáért szalad,
a hidegbe ugatja szabadságát.

Irigykedésem már-már kiül arcomra,
amikor hozzám ér,
és mellső lábát kezembe adja.
Egymásra mosolygunk a lánnyal,
és egy pillanatra úgy érzem, családom van.

Messzire dobom a játékot,
de hiába lettem ma egy évvel idősebb,
jókedvemet nem hajítom vele.

Nacsinák Gergely András IN MEMORIAM G. A.

Lássuk csak: hová is tűnhetett!

Roppant figyelmesen kell megvizsgálni a dolgot, milliméterről milliméterre, forgatni egyik lapot a másik után, túvé tenni minden aprócska sarkot: hová bújt. Belesni minden egyes lapulevél alá, nefelejcsbokrok tövére, harangvirágok aprócska kelyhébe, feltúrni a gizgazt, átfésülni a fák kócos koronáját. Itt kell lennie valahol. Talán a napraforgók között. Tán valamelyik csipkével függönyözött ablakban. Vagy a zsinórpadláson. Csak türelemmel, aprólékosan. Módszeresen kell haladni, egyik léghajótól a másikig, egyik háztetőtől a másikig, hajnaltól hajnalig. Belemerülni a mályvaszín derengésbe, végigsiklani a tekergő folyondáron. Ő persze nagy ravaszul csapdákat állított, csalétket szórt ki itt is, ott is, sejtette, hogy majd keresni fogják. Ezért hasonmásokat rejtett el, hasonszőrű alakokat állít le utcasarkokon, festőállványok elé, mappával a kézben. Ezekon onnan ismerhetni fel, hogy túl emberszerűek. Mármint hozzá képest. Mintha azt akarta volna jelezni, ne keressék.

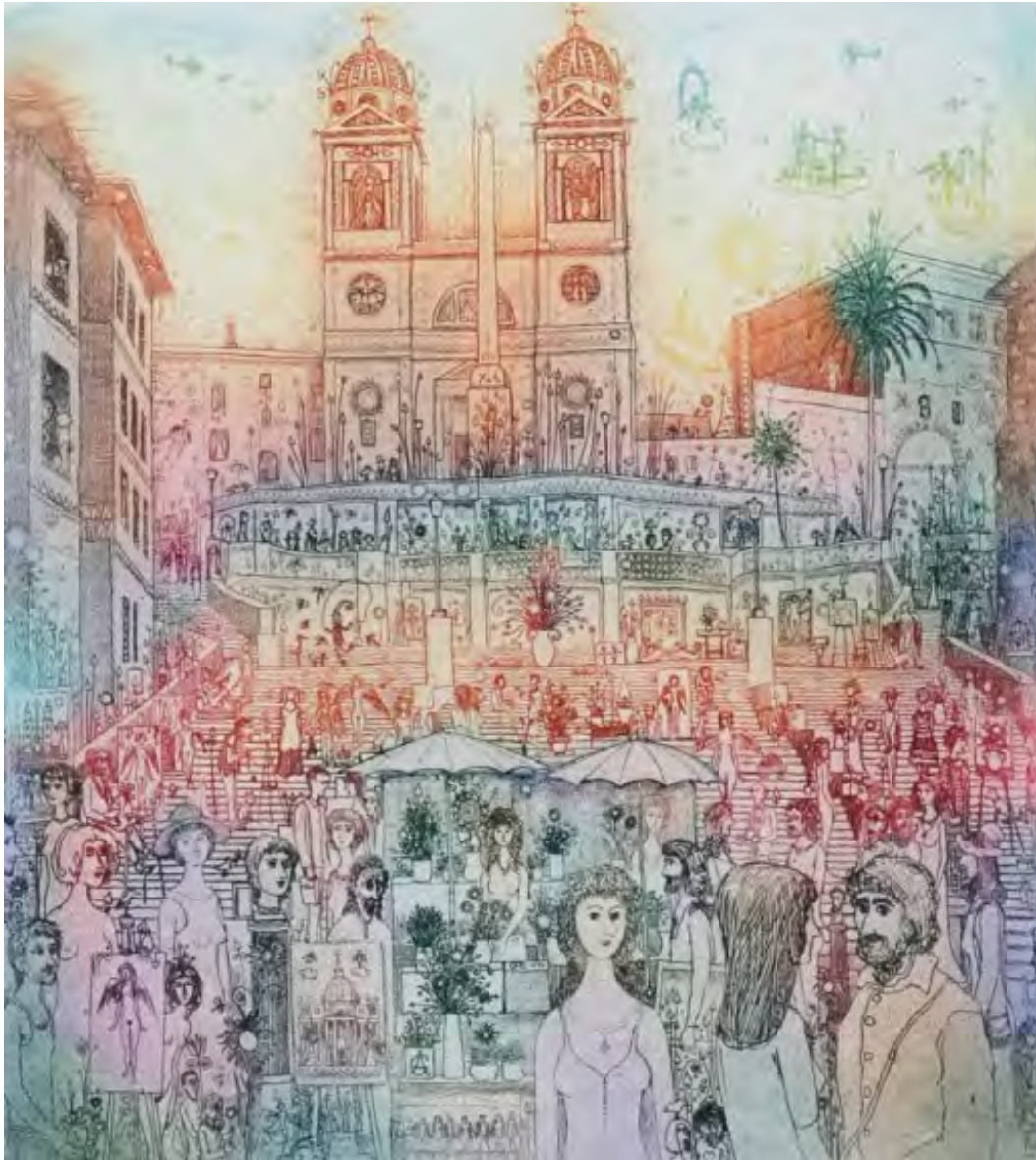
De hát én csak keresem.

Kertkapuk, cégérek, játékvasút.

Ő az, akinek még a Scalinata di Spagna se tudott elég szép lenni, ezért telerakta meztelen nővel, hogy még szebb legyen. Firenzében, a Dóm látképébe kalitkát lógat, pár villanykörtét, és igen mértéktartóan száznál semmiképp se több apró babát, hogy a képen azért mégis legyen valami.

Madárijesztők, kertek, lovagok.

Életművéből könnyű rekonstruálni a 20. századot. Mi lényeges történt az ötvenes években? Nyár volt, felhőkkel, és Bodrog-parti ősz. Hatvanas évek? Megérkeztek a manók, és hébe-hóba bekukkantottak az ablakon. Hetvenes évek: a manók gátlástalanul nyüzsögnek, és mind nagyobb számban csatlakoznak hozzájuk angyalok (és egyéb röppentyűk, hogy az égbolt se legyen üres). És így tovább.

Egyszóval nincs könnyű dolga annak, aki keresné őt, merthogy ő volt, aki feltalálta a potenciálisan végtelen képet, a hérakleitoszi rézkarcot (nem lehet kétszer ugyanazt a képet szemlélni, mert mindig más és más részletek ugranak elő és sikkadnak el), amit addig néz az ember, hogy beleszédül, elfelejti, honnan kezdte és mivégre, és csak a játszi könnyedségen ámul, ahogy ezt a számtalan alakot és várost az örök hajnalpírra felaggatták díszletnek valami könnyűkezű és kedélyes istenek.

Búvóhelynek ez a végtelenségig telített univerzum mindenestre tökéletes.

Kacsaringó, borzadály, tükör.

Persze az is lehet, hogy nem bújt el ezúttal sehová – egyszerűen csak meghalt.

Virágcsokrok, manók és angyalok.

Gross Arnold [1929-2015]

Győri Orsolya ÉGI FÉNNYEL JÁTSZOTT

Halotti vers Csokonai Vitéz Mihály emlékére

Szegény, bolondja volt a versnek,
méla poéta, letűnt időkben.

Koplalt, tanított. Cifra ruhát viselt.
Eszmék gyötörték, s úgy, ahogy akkor mást
is, izgatta a rím, a ritmus.
Élt. S a világ süketen fülelt csak,

megünnepelt más csodákat, éhesen
újat keresve. S ő tovatűnt. Nyoma
– mint régi könyvbe hullt szarudarab –
egy nagyobb ujyra tapadt.

Tündér korok kétes csevegése, gúny
nem bántja többé, s udvarias közöny
sem éri el. Szabad egészen –
a feltámadásra várva.

Gyimesi László KÖNNYŰ DAL

telünknek már-már vége van
ezek itt erőtlen fagyok
avart kaparnak hó alól
kupacolnak az angyalok

belőlük nem rak még tüzet
a csúszkán vörös nap bukik
vén medve úzi szeretőm
őrízze barlang hajnalig

a február nézd bekacsintott
a március a kapuban
van még esélyem egy tavaszra
te sem maradhatsz nyártalan

Ágoston Tamás RÉSZLET IZSÁK NAPLÓJÁBÓL

*Apám emlékének,
aki január 31-én halt meg*

Aznap reggel a konyhában ültem,
magamba merültem
kortyolgattam a kávé,
talán még
újság is volt a kezemben,
nem talmi,
hanem irodalmi.
Éppen a tartalomjegyzéket nézegettem,
mikor elcsoszogott mellettem
az apám.
Iparkodott a WC-be,
de a távolságot elmérte.
Hónapok óta apadó testén,
a megsárgult bőr fölött
nem lógott jótékonyan ruha,
pucér volt,
mint egy magamutogató
nyugdíjas drakula.
Hegyes füle,
kampós orra,
dülledt szeme
már alig volt emberi:
folytak nedvei.

Mikor megláttam a padlón kanyargó
barna csíkot,
amiről most naplót írok,
rám tört a hányinger.
Vízbe mártott ócska inggel
léptem oda:
mint egy mániákus cseléd,
felsúroltam az előszoba
minden négyzetcentiméterét.
Mikor befejeztem,
ő már a centrifugán ült:
idült
köhögés rázta.
Feldühített mosolygása.
Megütöm: ez villant eszembe.

Elmondom kedves naplóm azt is,
mi történt este.

Este pálinkát ivott az altatóra,
aztán kitámolygott papucsban a hóba,
felült a sárga Babettára,
elhúzik innen, mondta, a picsába,
majd, mint egy kaszkadőr, a gázra lépett,
és nekiment a zúzmarás kerítésnek...
A hóban terült el nyögve,
kurva istenit, hörögte,
szaggat a lábam, fáj a derekam,
jaj, nagyon megütöttem magam,
mielőtt segítségért üvöltök,
emelj fel a földről,
te ütődött!

Felemeltem, mint egy cementes zsákot,
teste megfeszült, aztán rángott,
vállamra dobtam, bevitettem a házba,
hátamra csorgott útközben
a nyála.

Lehet, hogy könny volt,
erre már nem emlékszem,
nem emlékezhetem mindenre én sem,
de azt még most is magam előtt látom,
hogly mozdulatlanul fekszik az ágyon,
látom a gyárban csonkult kezét,
savós szemében a rettenetet...
Eleget láttam akkor. Eleget.

Feküdt az ágyon, engem nézett,
fürkészte hátam mögött a fényességet,
a fény mögött tömörülő éjszakát,
amin nem rágja át
magát
se test, se lélek,
miután a túlvilági darálóba lépett.
Kezében akkor már nem volt kés,
agyában eszelős küldetés,
nem akarta kiontani vérem
egy pokoli indulat hevében.
Akkor már nem ő volt Ábrahám,
hanem csak az én haldokló apám,
én pedig egy riadt kölyök,
nem Izsák.
Elhadartam magamban egy gyors imát.

Mikor a borostás hullaszállítók
két nap múlva berakták a tepsibe,
elmentem inni a restibe.
Ültem a sör előtt,
és bárgyún mosolyogtam,
gondolatban az ujjamat szoptam,
mint egy magányos, megbántott lélek.

Kegyetlen dolgok a tények.